

UNIVERZA V NOVI GORICI
FAKULTETA ZA HUMANISTIKO

**SLOVENSKI JEZIK V ŠOLSTVU:
SLOVENŠČINA KOT UČNI JEZIK V ČASU
RAZSVETLJENSTVA**

DIPLOMSKO DELO

Ivana Vekjet Frančeskin

Mentorja:
doc. dr. Kozma Ahačič
doc. dr. Danila Zuljan Kumar

Nova Gorica, 2011

ZAHVALA

Zahvaljujem se vsem, ki so mi pri pisanju diplomskega dela, pa tudi v času študija, pomagali, stali ob strani ter me spodbujali na poti do zastavljenega cilja.

NASLOV

Slovenski jezik v šolstvu: slovenščina kot učni jezik v času razsvetljenstva

IZVLEČEK

Diplomsko delo prinaša pogled na razvoj šolstva s slovenskim učnim jezikom v času razsvetljenstva na slovenskem narodnostnem ozemlju, predstavlja slovenske učbenike za osnovno šolo in njihovo vsebino. Analizira tudi tri različice knjižnega jezika in prekmurski knjižni jezik, v katerih so bili napisani osnovnošolski učbeniki iz tega obdobja, saj so bili ključnega pomena za večji šolski obisk in napredek slovenščine kot učnega jezika v naslednjih desetletjih.

KLJUČNE BESEDE: razsvetljenstvo, osnovna šola, abecedniki, berila, katekizmi, knjižni jezik, slovenščina, učni jezik, različice knjižnega jezika

TITLE

Slovenian in Education: Slovenian as a teaching language in the age of Enlightenment

SUMMARY

The diploma thesis is concerned with the development of Slovenian educational system and Slovenian as a teaching language on the Slovene native land in the age of Enlightenment. The thesis deals with Slovenian textbooks for primary and secondary education of the time. It analyses the varieties of the Slovenian literary language and the literary language of Prekmurje in which the textbooks for primary education were written; the textbooks were of key importance for increasing school attendance and improving Slovenian as a teaching language in the decades to come.

KEY WORDS: enlightenment, primary education, spelling books, textbooks, catechisms, literary language, Slovenian, teaching language, varieties of literary language

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	1
1.1	CILJ DIPLOMSKEGA DELA	1
1.2	ZGRADBA DIPLOMSKEGA DELA	2
1.3	METODA DELA	2
1.4	SEZNAM KRAJŠAV	4
2	RAZSVETLJENSTVO NA SLOVENSKEM: POMEN IN VPLIV NA SLOVENSKI KULTURNI PROSTOR.....	5
2.1	VPLIV RAZSVETLJENCEV NA VLOGO SLOVENŠČINE V JAVNEM ŽIVLJENJU	6
2.2	POJMA SLOVENŠČINA IN SLOVENCİ V OBDOBJU DRUGE POLOVICE 18. STOLETJA IN V ČASU ILIRSKIH PROVINC	8
3	ŠOLSTVO NA SLOVENSKEM V ČASU RAZSVETLJENSTVA	10
3.1	VPRAŠANJE UČNEGA JEZIKA V OSNOVNIH ŠOLAH NA SLOVENSKEM V DRUGI POLOVICI 18. STOLETJA TER V PRVEM DESETLETJU 19. STOLETJA	11
3.2	KUMERDEJEV NAČRT ZA OBNOVO OSNOVNE ŠOLE NA KRANJSKEM	12
3.2.1	Dejansko stanje slovenščine kot učnega jezika.....	13
3.2.2	Začetki izobraževanja učiteljev v slovenskem jeziku	15
3.3	VLOGA SLOVENŠČINE KOT UČNEGA JEZIKA V OSNOVNIH ŠOLAH NA KRANJSKEM V ČASU ILIRSKIH PROVINC (1809–1813).....	16
3.3.1	Vloga in pomen Valentina Vodnika za slovensko osnovno šolo na Kranjskem..	17
3.3.2	Slovenščina v osnovnih šolah na Štajerskem in v Prekmurju v času Ilirskih provinc.....	19
3.4	SLOVENŠČINA V GIMNAZIJAH IN NA LICEJIH	20
4	ŠOLSKI UČBENIKI V SLOVENSKEM JEZIKU	21
4.1	PREVAJANJE UČBENIKOV IZ TUJEJEZIČNE PREDLOGE	21
4.1.1	Dvojezični nemško-slovenski ali madžarsko-slovenski učbeniki	22
4.2	UČBENIKI ZA JEZIKOVNI POUK.....	23
4.2.1	Vsebina abecednikov	25
4.2.2	Slovnica v abecednikih.....	26
4.3	BERILA, POLJUDNO MLADINSKO SLOVSTVO IN VEROUČNA LITERATURA	29
4.3.1	Vsebina beril in poljudnega mladinskega slovstva	30

5	POKRAJINSKE RAZLIČICE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN PREKMURSKI KNJIŽNI JEZIK KOT UČNI JEZIKI IN JEZIKI OSNOVNOŠOLSKIH UČBENIKOV	31
5.1	SLOVENSKI PISNI JEZIK DRUGE POLOVICE 18. STOLETJA IN V ZAČETKU 19. STOLETJA	32
5.1.1	Tri pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika in prekmurski knjižni jezik	33
5.2	KRANJSKA RAZLIČICA KNJIŽNEGA JEZIKA	36
5.2.1	Glasoslovje in naglas.....	37
5.2.2	Oblikoslovje	42
5.2.3	Besedotvorje.....	48
5.3	KOROŠKA RAZLIČICA KNJIŽNEGA JEZIKA	50
5.3.1	Glasoslovje in naglas.....	51
5.3.2	Oblikoslovje	56
5.3.3	Besedotvorje.....	62
5.4	ŠTAJERSKA RAZLIČICA KNJIŽNEGA JEZIKA.....	64
5.4.1	Glasoslovje in naglas.....	66
5.4.2	Oblikoslovje	72
5.4.3	Besedotvorje.....	79
5.5	PREKMURSKI KNJIŽNI JEZIK.....	81
5.5.1	Glasoslovje in naglas.....	83
5.5.2	Oblikoslovje	88
5.5.3	Besedotvorje.....	92
6	SKLEP.....	95
7	LITERATURA	98
8	VIRI.....	105

KAZALO TABEL

Tabela 1: Kronološki pregled ohranjenih slovenskih abecednikov za osnovno šolo v obdobju med letom 1770 in 1814.....	24
--	----

Tabela 2: Primeri dejansko uporabljenih črkovnih znakov za sičnike in šumnike v bralnem delu abecednikov	29
--	----

KAZALO SLIKE

Slika 1: Šole na Slovenskem v času terezijansko-jožefinskih šolskih reform	20
--	----

1 UVOD

Razsvetljenske ideje, ki so se k nam na prehodu iz 18. v 19. stoletje začele širiti iz držav zahodne Evrope, so bile pomembne tudi za nadaljnji razvoj kulturnega življenja na Slovenskem, saj so poudarjale pomen naroda, narodnosti in slovenskega jezika ter tako omogočile tudi velik napredek v obstoju slovenščine v šolstvu in javnem življenju ter začetek slovenskega narodnega preroda.

V diplomskem delu se bom posvetila predvsem vlogi slovenščine kot učnega jezika v osnovnih šolah v času razsvetljenstva, tj. okvirno v obdobju druge polovice 18. in prvih dveh desetletij 19. stoletja. Nekaj (sicer skromnih) besed bom namenila tudi vlogi slovenščine na višjih šolah, predvsem zato, ker tu slovenščina v tem obdobju slovenskega kulturnega razvoja še vedno ni imela nobene ali skoraj nobene vloge.

1.1 Cilj diplomskega dela

Glavni cilj diplomskega dela je predstavitev vloge in položaja slovenščine kot učnega jezika v obdobju razsvetljenstva, tj. v drugi polovici 18. stoletja ter v prvih dveh desetletjih 19. stoletja, pri čemer si bom pomagala predvsem z analizo obstoječega izbora učbenikov za jezikovni pouk (berila in abecedniki) ter verouk tistega časa.

Najprej bom nekaj besed namenila pojmu razsvetljenstva ter začetkom osnovnošolskega izobraževanja v slovenskem jeziku: zakaj je do začetka osnovnega šolstva v slovenskem jeziku prišlo ravno v času razsvetljenstva in kdo so bili njegovi najpomembnejši pobudniki. Ker je v tem obdobju slovenskega kulturnega razvoja nastalo tudi večje število v slovenskem jeziku napisanih abecednikov z berili ter knjig za verski pouk, bom v nadaljevanju podrobneje predstavila tudi njihovo vsebino ter vlogo in pomen za učenje branja in pisanja v slovenskem jeziku.

Na prehodu iz 18. v 19. stoletje še ni bilo enotne slovenske države, niti še docela sprejetega za vse pokrajine enotnega slovenskega knjižnega jezika. Na mnogih ravneh se je namesto slovenščine uporabljala nemščina. Prav tako še ni bilo sredstev javnega obveščanja, ki bi za celotno slovensko ozemlje ohranjali enotni knjižni jezik, kakršnega je pred tem predstavljal

jezik slovenskih protestantskih piscev. Pisci del, ki so se v tem obdobju začeli spopadati z vprašanjem, v kakšnem jeziku naj bodo njihova dela zapisana, da jih bodo bralci brez večjih težav lahko razumeli, so obstoječi pisni jezik začeli načrtno približevati govorjenemu, tako da so vanj pričeli vnašati najbolj tipične narečne značilnosti svojega narečnega okolja. Tako so v 18. stoletju nastale tri različice slovenskega knjižnega jezika: kranjska, koroška in štajerska ter samostojni prekmurski knjižni jezik, ki so se poleg latinščine in nemščine, v ogrskem delu pa še poleg madžarščine in kajkavščine, uporabljali med Slovenci vse dokler ni pričel sredi 19. stoletja nastajati enoten knjižni jezik in se po letu 1848 uveljavljati tudi kot uradni jezik znotraj tedanje Avstrije. S pomočjo jezikovne analize ohranjenih učbenikov iz tega obdobja se bom osredotočila na vsako knjižno različico posebej ter predstavila tiste narečne prvine, v katerih se razlikuje od ostalih knjižnih različic (na ravni besedja, odrazov posameznih glasov in v oblikoslovju). Namen takšne analize je predvsem prikazati, v čem so se ti t. i. pokrajinski knjižni jeziki med seboj razlikovali in kako so soobstajali tudi v osnovnošolskih učbenikih tistega časa.

1.2 Zgradba diplomskega dela

Diplomsko delo je sestavljeno iz štirih poglavij, med katerimi sta prvi dve namenjeni umestitvi dogajanja v čas in prostor, saj vsebujeta predstavitev razsvetljenstva ter njegovega pomena in vpliva na slovensko šolstvo, zadnji dve poglavji pa sta namenjeni predstavitvi zbranih podatkov na podlagi izbranega gradiva: kakšna je bila sestava takratnih abecednikov, beril in učbenikov za verouk; kakšne abecede so v abecednikih predstavljene; kakšni črkopisi in načini zapisa posameznih glasov so uporabljeni v posameznih delih; kako se ti razlikujejo pri posameznih avtorjih; poleg tega pa je podana tudi analiza narečnih značilnosti v abecednikih, berilih in učbenikih za verouk, ki obsega analizo glasoslovja, oblikoslovja in besedotvorja, kjer se kaže največ razlikovalnih posebnosti.

1.3 Metoda dela

Analiza, ki obsega opis beril in abecednikov z abecedo, je bila opravljena na vseh ohranjenih delih, ki sem jih imela možnost držati v rokah in si jih je mogoče ogledati tudi v NUK ter na digitalnih posnetkih, ki jih je mogoče videti na spletni strani <http://www.dlib.si>.

Historično-dialektološka analiza, za katero pa so bila uporabljena le nekatera obstoječa dela, je potekala na ohranjenih daljših besedilih, tj. učbenikih za bralni (berilih in zbirkah povesti) in jezikovni pouk (abecednikih) ter na besedilih, ki so jih učenci uporabljali za verouk (evangelijih, molitvenikih in zbirkah svetopisemskih zgodb). Analiza je pripravljena s pomočjo *Vprašalnice za SLA* (Benedik, 1999), ki jo je zasnoval Fran Ramovš, skozi desetletja pa so jo izpopolnili še drugi znani slovenski jezikoslovci, in obsega 870 osnovnih vprašanj s podvprašanji, s katerimi se ugotavlja razvoj izhodiščnih splošnoslovenskih glasov v analiziranih govorih slovenskega narodnostnega ozemlja ter druga gramatična vprašanja (na primer samostalniške in pridevniške končnice, glagol, itd.). Analiza glasoslovnih odsekov, s katerimi sem ugotavljala razvoj in posledično zapis issln. samoglasnikov in soglasnikov, je bila pripravljena s pomočjo *Vprašalnice za SLA* (Benedik, 1999: 56–72), dopolnjena pa še s pomočjo *Etimološkega slovarja* (Snoj, 2003). Prav tako je bila s pomočjo *Vprašalnice za SLA* (Benedik, 1999: 72–86) narejena tudi analiza oblikoslovnih odsekov, kjer niso analizirane vse oblikoslovne končnice, temveč samo tiste, kjer se v različnih predelih slovenskega narečnega prostora predvideva največ izjem, poleg tega pa sem v analizo vključila še nekatere sklonske končnice, ki jih *Vprašalnica za SLA* ne vključuje, so pa v nekaterih različicah knjižnega jezika drugačne kot v drugih.

Jedro diplomskega dela je bilo pripravljeno s pomočjo vnašalnega sistema ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

1.4 Seznam krajšav

daj.	dajalnik
dv.	dvojina
ed.	ednina
gl.	glagol
idr.	in drugi
im.	imenovalnik
itd.	in tako dalje
issln.	izhodiščno splošnoslovenski
m.	moški (spol)
mest.	mestnik
mn.	množina
npr.	na primer
ok.	okoli
or.	orodnik
os.	oseba
oz.	oziroma
prid.	pridevnik
prisl.	prislov
psl.	praslovanski/ -a/ -o
rod.	rodilnik
sam.	samostalnik
sr.	srednji (spol)
sp.	spol
t. i.	tako imenovani/ -a/ -o
tj.	to je
tož.	tožilnik
zaim.	zaimek
ž.	ženski (spol)

2 RAZSVETLJENSTVO NA SLOVENSKEM: POMEN IN VPLIV NA SLOVENSKI KULTURNI PROSTOR

V obdobju druge polovice 18. stoletja, predvsem v zadnjih desetletjih, so se enakomisleči izobraženci na Slovenskem pričeli spogledovati z razsvetljskimi idejami, ki so se najprej izoblikovale med razvitejšimi narodi zahodne Evrope, predvsem med Nemci, deloma tudi med Italijani, Francozi in Angleži. Zavzemali so se za svobodo izražanja, poudarjali so pomen razuma in znanosti ter vrednost človeškega življenja, večkrat pa so tudi posredno ali neposredno napadali fevdalni in verski red ter težili k spremembam v obstoječi državni ureditvi (Čepič, 1979: 381; Vidmar, 2009: 153).

Te razsvetljske ideje, ki so k nam zaradi fevdalizma in zaostalosti gospodarskega razvoja prišle z zamudo, so pri nas imele nekoliko drugačne cilje, kakor drugod po Evropi, kjer so si razsvetljenci prizadevali za popolno obnovo absolutistično usmerjene države v državo, ki se za obstoj ne bi več opirala na vladarja ali Cerkev in njene zakone, temveč bi temeljila na preprostem človeku in njegovem zdravem razumu,¹ vsekakor pa so bile pomembne predvsem za nadaljnji razvoj kulturnega življenja na slovenskem narodnostnem ozemlju, saj so med drugim poudarjale tudi pomen naroda, narodnosti in slovenskega jezika in tako omogočile predvsem velik napredek v obstoju slovenščine v šolstvu in javnem življenju ter začetek slovenskega narodnega preroda² (Kardelj, 1956: 1062; Čepič, 1979: 385–388; Kos, 2000: 57; Vodopivec, 2003: 88; Vodopivec, 2006: 16).

S terezijansko-jožefinskimi reformami sta bili za formiranje slovenskega naroda odločilnega pomena predvsem zemljiška obveza ter reforma o splošnem ljudskem šolstvu, s katerima se je poleg drugih novosti, na eni strani povečal tudi delež slovenskega prebivalstva v mestih, na drugi strani pa je iz šolanih slovenskih otrok poleg tradicionalnih duhovnikov nastal tudi sloj posvetnega meščanskega izobraženstva. Skupaj s prvimi posvetnimi izobraženci in

¹ To lahko imenujemo tudi vladavina razsvetljenega absolutizma ali prehod iz fevdalne družbe v industrijsko. Glavna značilnost tega obdobja so bile številne (terezijansko-jožefinske) reforme, ki so vodile k modernizaciji in centralizaciji celotne države (Vodopivec, 2003: 88).

² Pojem prerod je periodizacijski pojem, ki v obči in literarni zgodovini vseh slovanskih narodov označuje gibanja za obnovo slovanskih jezikov, književnosti in kultur v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja. Pojem včasih enačimo s pojmom razsvetljenstvo, ki pa je po teoriji nekaterih sodobnih literarnih zgodovinarjev (Kos, Gspan, idr.) primernejši, saj je z ozirom na evropsko ozadje najprimernejša oznaka za slovensko kulturo tega

razsvetljsko miselnostjo se je v drugi polovici 18. stoletja začelo znotraj slovenskega kulturnega prostora med izobraženskimi krogi razširjati svobodomiselstvo,³ ki je bilo postavljeno pred različna vprašanja, med katerimi je bilo posebnega pomena predvsem vprašanje o tem, ali se bodo lahko Slovenci iz ljudstva spremenili v samostojen narod ter ali bodo kot narod podlaga za samostojno nacijo, ali pa se bodo z drugimi narodi združili v skupno nadnacijo (Kos, 1996: 68–74).

2.1 Vpliv razsvetljencev na vlogo slovenščine v javnem življenju

V 18. stoletju so na celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju nemščina, na jugozahodu poleg nje deloma še italijanščina, v Prekmurju pa madžarščina, veljali za pogovorne jezike višjih slojev in zato elitne jezike, slovenščino pa so govorili kmečki podložniki, vaščani in nižji sloji mestnega prebivalstva, čeprav so jo znali tudi vsaj še nekateri pripadniki višjih slojev, in je torej veljala predvsem za jezik ljudstva (Vodopivec, 2006: 16; Stabej: 2010: 32–33). Slovenski razsvetljenci so si prizadevali, da bi slovenščina pridobila status privilegiranega jezika v šolstvu, javnem življenju ter da bi bila uradni jezik tudi na sodišču in v uradnih listinah, pri medsebojnem občevanju izobražencev, v zasebnem dopisovanju ter pri zapisovanju osebnih in zemljepisnih imen (Čepič, 1979: 386). Želeli so preprečiti zaostajanje slovenskega jezika in njegove veljave, vplivati pa so želeli tudi na vzgojo in izobraževanje preprostega človeka v maternem jeziku, za kar gre spodbuda predvsem odporu in strahu pred germanizacijo slovenskega naroda. V tem času se je namreč začela nemščina z reformami in šolstvom širiti iz mest tudi na podeželje ter tako poskušala jezikovno povezati slovenske dežele s preostalimi deželami habsburške monarhije ter izriniti slovenščino tudi iz vsakdanjega življenja, saj je bila po mnenju oblasti nekoristen jezik, ki ga v javnem življenju uporablja le nižje ljudstvo in ga zato država v javnem življenju ne bo pogrešala (Čepič, 1979: 386).

Za širitev razsvetljskih idej po slovenskem narodnostnem ozemlju je imela poleg redkih posvetnih izobražencev v tem obdobju pomembno vlogo predvsem nižja slovenska duhovščina, saj je bila edina, ki je še imela večji stik s slovenskim ljudstvom, s katerim se je

obdobja, ki pa jo obvladuje prerodno gibanje kot posebnost vseh tedanjih zamudniških narodov (Vidmar, 2009: 151–152).

³ V tem obdobju je bilo še maloštevilno, saj je obsegalo samo Antona Tomaža Linharta, Martina Kuralta ter Žigo Zoisa v njegovih mlajših in srednjih letih (Kos, 1996: 70).

sporazumevala ter zanj ustvarjala v maternem jeziku, poleg tega pa je v obstoječi oblasti videla sovražnika, ki je preprečeval intelektualni napredek slovenskega naroda, kar pa je želela preprečiti (Kardelj, 1956: 1058–1061; Kardelj, 1953: 237–240).

Da bi dokazali bogastvo slovenskega jezika, so začeli maloštevilni razsvetljeni posvetni izobraženci in duhovno-meniški avtorji, ki so se zbirali okoli Pohlina, Zoisa in škofa Herbersteina, ustvarjati prva dramska dela in pesmi, ki bi potrdila, da je v slovenskem jeziku možno ustvarjati tudi visoko književnost, ne samo ljudskega slovstva in cerkvenih besedil, zbirali pa so tudi zgodovinska besedila, ki so govorila o zgodovini slovenskega jezika in naroda. Tako so na primer nastali med leti 1779–1781 pesniški zbornik *Pisanice od lepih umetnosti*, Linhartovo zgodovinsko delo *Poskus zgodovine Kranjske in drugih južnih Slovanov v Avstriji* iz leta 1788 in 1791, Linhartova različna dramska besedila, pa tudi prvi časopis v slovenskem jeziku *Lublanske novice* iz obdobja 1797–1800 in druga dela (Čepič, 1979: 385–386; Kos, 1996: 75–77; Vodopivec, 2003: 94–96; Vidmar, 2009: 21–22, 155; Stabej, 2010: 32). Pomembno jezikovnonačrtovalno vlogo so poleg tega imeli tudi še slovarji in slovnice, ki so po dolgem premoru ponovno začeli izhajati in so dokazovali enakovrednost slovenščine z drugimi jeziki, ter šolski učbeniki in ostala poučna literatura v slovenskem jeziku (Vidmar, 2009: 155; Stabej, 2010: 9). Slovenski narodni in kulturni prerod je posredno okrepil tudi cesar Jožef II., saj je v osemdesetih letih 18. stoletja poskušal z uveljavitvijo nemščine kot enotnega jezika v cesarstvu, s čimer je še spodbudil delovanje slovenskih razsvetlencev (Vidmar, 2009: 155).

Kljub številčnejšim besedilom, ki so v tem času nastali nasproti prejšnjim obdobjem, pa je ideja, da se slovenščina lahko primerja z nemščino ostajala le teoretična, saj je korpus nastalih besedil obsegal večinoma besedila namenjena predvsem poučevanju in vzgoji bralstva, ni pa obsegal dovolj umetnostnih besedil (Stabej, 2010: 12). Večji premiki, ki so utrjevali status slovenskega jezika so se zgodili na področju šolstva, še posebej v obdobju Ilirskih provinc, ko je bila slovenščina s šolskim letom 1810/11 sprejeta kot učni jezik na vseh osnovnih šolah, hkrati pa je zorela tudi misel po pouku v slovenskem jeziku tudi na višjih stopnjah izobraževanja, kar se je uresničilo leta 1812 na graškem in leta 1817 na ljubljanskem liceju, ko sta bili ustanovljeni stolici za slovenski jezik, ki sta pomenili priložnost za kultiviranje slovenskega jezika ter posledično ozaveščanje, da je znanje kultiviranega jezika pogoj tako za poklicno, kot tudi za družbeno uspešnost izobražencev, predvsem duhovnikov (Stabej, 2010: 12, 33).

2.2 Pojma slovenščina in Slovenci v obdobju druge polovice 18. stoletja in v času Ilirskih provinc

V 16. stoletju je slovenskim protestantom na ozemlju današnje Slovenije sicer uspelo izoblikovati povezano jezikovno skupnost,⁴ ki pa je začela razpadati z nastopom protireformacijskega gibanja, za kar sta prispevala še razdelitev slovenskega narodnostnega ozemlja na dežele ter izoblikovanje več različnih kulturnih središč. Ime Slovenci je tako do začetka 19. stoletja večinoma označevalo skupnost vseh Slovanov, tako Slovencev, ki so živeli na Kranjskem in izven dežele Kranjske, kakor tudi ostalih Slovanov (Vodopivec, 2003: 94).⁵

V 17. in 18. stoletju so nekateri Kranjci svoj jezik začeli označevati kot kranjski, ostale slovanske jezike pa kot slovenski ali slovanski jezik, kot skupno ime za različna narečja, Korošci so svoj jezik poimenovali *windische Sprache* oziroma govor koroških Slovencev, prav tako so o deželnih jezikih in lokalnih narečjih pisali tudi še mnogi drugi slovenski preroditelji (Vodopivec, 2006: 19–20). Vzrok takšnega razlikovanja lahko pripišemo predvsem dejstvu, da je bila takrat velika večina prebivalstva na Kranjskem slovenska, v ostalih slovenskih dednih deželah pa ne, zato je smisel besede kranjski jezik kot oznaka po deželi nedvoumen, kar v ostalih deželah ni prišlo v poštev (Zwitter, 1957: 5).

Proti koncu 18. stoletja se je postopoma pričela izoblikovati ideja o slovenščini, kot različnem jeziku nasproti ostalim slovanskim jezikom, predvsem nasproti ilirščini, tj. srbščini in hrvaščini, prav tako pa so se pričele kazati tudi vse močnejše težnje po jezikovnem poenotenju slovenskih knjižnih različic v smeri proti enotnemu knjižnemu jeziku, kakršen bi bil lahko v uporabi za celotno slovensko narodnostno ozemlje, in leta 1808 je izšla tudi Kopitarjeva znanstvena slovnica *Slovnica slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem* (Vodopivec, 2006: 19–20; Vidmar, 2009: 155). Prav tako se je v istem času pričela bolje kazati tudi ideja o enotnosti slovenskega naroda, ki se je prvič jasneje pokazala šele v Linhartovem zgodovinskem delu, kjer pa avtor ni uporabljal skupnega imena Slovenci,

⁴ Prvi je ime »Slovenci« javno uporabil Primož Trubar v uvodu v *Katekizem* iz leta 1550 (Vodopivec, 2003: 94).

⁵ Slovenski protestanti so sicer imeli izoblikovano zavest slovenske skupnosti in jezika nasproti ostalim Slovanom, kar dokazuje na primer Dalmatinova *Biblija*, katero so založili štajerski, koroški in kranjski stanovi, prav tako so protestantske knjige uporabljali v vseh slovenskih dednih deželah, vendar pa se termina Slovenec in slovenski jezik v tem času uporabljata tako za vse prebivalce slovenskega narodnostnega ozemlja, kakor tudi za vse ostale Slovane in podskupine slovanskih jezikov: na primer za južnoslovanski ali starocerkvenoslovanski jezik, štajerskoslovenski jezik, prekmursko-porabski slovenski jezik, bezjaški jezik, srbski jezik, itd. (Zwitter, 1957: 6–7; Müller, 2005: 168–169).

čepprav se je to poimenovanje v nekaterih predelih slovenskega narodnostnega ozemlja že uporabljalo. Poleg Linharta so pri razvoju slovenske nacionalne misli pripomogli tudi Zois, Vodnik, Kopitar in Primic. Idejo o skupnem slovenskem narodu pa je pospešila tudi še ustanovitev Ilirskih provinc leta 1809 (Kos, 1996: 71–73; Vodopivec, 2006: 20; 27–28; Vidmar, 2009: 155).

3 ŠOLSTVO NA SLOVENSKEM V ČASU RAZSVETLJENSTVA

Gospodarstvo se je v habsburški monarhiji, kakor tudi v drugih evropskih državah, začelo v drugi polovici 18. stoletja razvijati z vse večjo hitrostjo. Gospodarski napredek je zato zahteval tudi dvig najmanjše splošne izobrazbe, saj bi se tako lahko do največje mere izkoristil družbeni napredek, kar pa bi vplivalo tudi na izboljšanje življenjskih pogojev na vseh ravneh človekovega življenja. Toda, da bi to država dosegla, je bilo neizbežno, da mora izobraziti vse sloje prebivalstva, od najbogatejših pa do najrevnejših. Pri tem pa se ni mogla več zadovoljiti samo s fevdalnim šolstvom, ki je sicer dajalo nekaj splošne izobrazbe plemičem, pozneje tudi bogatejšim meščanskim otrokom, ne pa tudi njihovim podložnikom, ki so v gospodarski verigi 18. stoletja predstavljali najpomembnejši člen, torej proizvajalce. Država je vedela, da morajo ta sloj prebivalstva še posebej izobraziti, sicer bodo zaradi nevednosti ljudstva oškodovani njeni gospodarski interesi: ker ljudje ne bi poznali možnosti za izboljšanje svojega dela in produktivnosti, ne bi imeli večjega zaslužka, s čimer se ne bi povečala niti njihova davčna zmožnost (Čepič, 1979: 375–381; Schmidt, 1988a: 165–167).

V 18. stoletju se je tako prvič po propadu protestantske osnovne šole konec 16. stoletja pojavila družbena potreba po osnovni šoli, to je izobraževalni ustanovi, ki bi bila namenjena vsem slojem prebivalstva, predvsem pa otrokom vaščanov in revnih meščanov. Država je morala najprej poskrbeti za to, da si je popolnoma pridobila oblast nad šolstvom, ki ga je sicer do takrat upravljala Cerkev. To se je zgodilo z dekretom Marije Terezije leta 1770, ko je šolstvo postalo eno najpomembnejših državnih področij, kar dokazuje tudi prvi šolski zakon, *Splošna šolska naredba*, sprejet leta 1774 (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sammtlichen Kaiserl-Königl*), s katerim je bila v vsaki deželi ustanovljena po ena normalka (štirirazredna osnovna šola), v manjših mestih in na podeželju pa trivialke (enorazredne osnovne šole za pouk branja, pisanja in računanja), določeval pa je tudi, da morajo osnovno šolo obiskovati vsi otroci med šestim in trinajstim letom starosti (Čepič, 1979: 375–381; Schmidt, 1988a: 165–167).⁶ Odslej se je osnovnošolsko izobraževanje v avstrijskih deželah hitro razvijalo, česar pa ne moremo v enaki meri trditi za

⁶ Kljub temu, da je bila osnovna šola obvezna za vse otroke, pa jo je obiskoval le majhen delež mladih, predvsem na podeželju, kjer so starši otroke potrebovali pri vsakodnevnih kmečkih opravilih. V mestih je bilo sicer nekoliko bolje: na primer v letu 1782 je šolo v Gorici obiskovalo kar 66% šoloobveznih otrok (Brancati, 2004: 98–99).

celotno slovensko narodnostno ozemlje, saj so se tukaj pojavljale mnoge težave, ki so bile povezane predvsem z učnim jezikom, pa tudi s primanjkljajem učbenikov in izobraženih učiteljev (Čepič, 1979: 375–381; Schmidt, 1988a: 165–167).

3.1 Vprašanje učnega jezika v osnovnih šolah na Slovenskem v drugi polovici 18. stoletja ter v prvem desetletju 19. stoletja

Pomembno vprašanje, ki si ga je morala država v tem času zastaviti in nanj tudi odgovoriti, je bilo torej vprašanje učnega jezika v osnovnih šolah vsega cesarstva. Dvorna pisarna, ki si je seveda želela, da bi bilo celotno habsburško cesarstvo enotno v kulturnem, predvsem pa v jezikovnem pogledu, si je prizadevala za osnovno šolo z nemškim učnim jezikom, saj naj bi nemška osnovna šola predstavljala najnujnejši skupni imenovalec narodnostno neenotne monarhije (Ciperle in Vovko, 1987: 37).

Tako se je dvorna pisarna sprva odločila, da bo vsaka osnovna šola v cesarstvu nemška šola, torej izobraževalna ustanova, kjer bodo poučevali izključno v nemščini, saj si je država poleg splošnega znanja prizadevala predvsem za širitev znanja nemškega jezika tudi v nenemške dedne dežele. Toda to se je že kmalu izkazalo za precejšen neuspeh, saj mnogi učenci, predvsem tisti na podeželju, niso razumeli snovi, ki so jim jo učitelji razlagali v njim tujem jeziku, pouk pa je zaradi tega potekal počasneje od predvidenega, zato so že kmalu začeli na dunajski dvor z vseh koncev cesarstva prihajati različni predlogi za izboljšanje osnovne šole, predvsem tiste na podeželju (Ciperle in Vovko, 1987: 38; Schmidt, 1988a: 168; Okoliš, 2009: 40). Svoj načrt o izboljšanju osnovne šole na Kranjskem je Mariji Tereziji pred 7. marcem 1772 poslal tudi Blaž Kumerdej, ki ga sicer štejemo tudi za največjega organizatorja slovenske osnovne šole, še pred njim pa si je za osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom prizadeval tudi že Marko Pohlin, ki je že dobrih deset let pred izidom *Splošne šolske naredbe*, natančneje leta 1765, izdal *Abecediko*, prvo slovensko jezikovno začetnico⁷ po Trubarjevi (Ciperle in Vovko, 1987: 38; Schmidt, 1988a: 168; Okoliš, 2009: 40).

⁷ Začetnica je učbenik oziroma priročnik za pridobivanje začetnega, osnovnega znanja na kakem področju, v tem primeru na jezikovnem.

3.2 Kumerdejev načrt za obnovo osnovne šole na Kranjskem

Kumerdej, kot izobražen in razsvetljen učenjak, se je seveda z velikim veseljem strinjal z ustanovitvijo izobraževalne ustanove, kakršna je bila osnovna šola izoblikovana po predlogih cesarskega dvora, toda že kmalu je opazil, da nemška osnovna šola na Kranjskem, predvsem na podeželju, ne bi imela nobenih koristi za slovenske otroke, saj ti v veliki večini niso razumeli nemškega jezika in zato niti učne snovi, ki jim jo je predaval učitelj. Zato si je Kumerdej želel na Kranjskem slovensko osnovno šolo. Kmečke otroke bi takšna osnovna šola naučila brati in pisati v slovenščini, pri čemer bi si učitelji pomagali z v slovenščino prevedenimi knjigami o kmetijstvu, trgovini in nemško slovnico ter z v slovenščini napisanim abecednikom in začetnico, otroci pa bi se poleg vsega iz takšnih učbenikov lahko učili še o kulturnih in gospodarskih razmerah drugod po Evropi (Ciperle in Vovko, 1987: 38–39; Schmidt, 1988a: 167–172). Kumerdej je v svojem pismu Mariji Tereziji tudi poudaril, da je nepismenost podeželskih otrok eden glavnih vzrokov za gospodarsko zaostalost kranjske dežele, toda z znanjem branja in pisanja v domačem jeziku bi ljudje bolje razumeli državne odloke napisane v deželni jezik, bolje gospodarili in s tem plačevali davke, seznanili bi se z verskimi nauki in državljskimi dolžnostmi, poudaril pa je tudi, da je znanje branja v domačem jeziku izrednega pomena tudi za boljše učenje nemškega jezika ter drugih tujih jezikov. V svojem načrtu o slovenski osnovni šoli sicer ni nikjer dobesedno napisal, da naj bi pouk na Kranjskem potekal v slovenskem razlagalnem jeziku, vendar pa je to iz vsebine samega pisma precej dobro razvidno (Ciperle in Vovko, 1987: 38–39; Schmidt, 1988a: 167–172).

S Kumerdejevim načrtom, ki velja za enega najpomembnejših dokumentov slovenskega narodnega prebujenja (J. Ciperle in A. Vovko, 1987: 38), se je prvič po Trubarjevem predlogu v *Cerkovni ordningi* (1564) na Slovenskem pojavila ideja o osnovni šoli s slovenskim učnim jezikom, vendar pa je Kumerdejeva ideja, v primerjavi s Trubarjevo, naletela na rodovitnejša tla, saj so ji z veseljem prisluhnili najpomembnejši predstavniki dunajskega dvora. Njegov načrt so cerkveni dostojanstveniki in zemljiški gospodje sicer odklonili, ker naj bi bil nevaren cerkvi in državi, toda dvorna pisarna je ta predlog brez zadržkov sprejela in sicer predvsem iz praktičnega razloga: nove šolske reforme resnično ne bodo obrodile nikakršnih sadov če bo osnovnošolski pouk potekal v nemščini, ki je bila večini prebivalstva kljub vsemu tuja. Pouk v nemščini je potekal počasneje, otroci pa so se naučili manj, kot je bilo predvideno, zato je cesarica leta 1774 s *Splošno šolsko naredbo* dovolila, da se sme pouk na osnovnih šolah na

Kranjskem in Goriškem odvijati tudi v slovenščini. Takšne sreče pa niso imele osnovne šole na Koroškem in Štajerskem. Tu je cesarica v najboljšem primeru dovolila samo dvojezični pouk (Schmidt, 1988a: 172–179).

Vsebina osnovnošolskega pouka ni bila na vseh šolah enaka, zato so bile ustanovljene tri različne vrste osnovnih šol. Najpreprostejše so bile enorazredne trivialke na podežlju, v večjih mestih so bile zahtevnejše večrazredne glavne šole, v glavnih deželnih mestih pa normalke (Schmidt, 1988a: 172–179). Vse tri vrste osnovne šole so obsegale pouk verouka, branja, pisanja in računanja, kar je bil hkrati tudi predmetnik trivialk, glavne šole in normalke pa so poleg teh predmetov vsebovale še strokovne predmete, ki so učence pripravljali na višje študije. Poleg treh zgoraj navedenih vrst osnovnih šol so bile po letu 1805 ustanovljene tudi še začetne nedeljske šole, kjer je pouk potekal v materinščini ter obvezni nedeljski popoldanski ponavljalni pouk, ki je bil namenjen otrokom, ki so šolanje že zaključili (Andoljšek, 1978: 104).

3.2.1 Dejansko stanje slovenščine kot učnega jezika

Splošna šolska naredba iz leta 1774 sicer ni nikjer izrecno predpisovala nemškega učnega jezika na ozemlju, kjer ta ni materni jezik učencev, zahtevala pa je poučevanje po navodilih, ki jih je predpisovala *Metodna knjiga*.⁸ Ta je zahtevala, da mora učitelj, kjer nemščina ni materni jezik učencev, znati poleg deželnega jezika tudi nemščino ter z dvojezičnim poučevanjem pripraviti učence trivialk k čim boljšemu razumevanju nemškega jezika, učence višjih razredov glavnih šol in normalk pa na samo nemški pouk ali vsaj na samo nemški pouk v zadnjem polletju (Schmidt, 1988a: 211, 220–222).⁹

Slovenščina je bila tako poleg nemščine sprejeta kot učni jezik v osnovnih šolah, ker pa glavni cilj terezijansko-jožefinske osnovne šole ni bil učenje slovenskega jezika, temveč nemščine in ker sta si vladarja prizadevala za centralizacijo celotnega cesarstva, je morala vsaka osnovna šola širiti tudi znanje nemškega jezika. Slovenščina je bila, predvsem v

⁸ Leta 1777 je v slovenskem prevodu izšla t. i. prva slovenska metodika za učitelje z naslovom *Sern ali vonuzetek teh Metodneh Buqui*.

⁹ Takšno poučevanje je imelo mnogo pomanjkljivosti, saj je od učitelja zahtevalo, da je učence poučeval tujega jezika še preden so znali pisati in brati v maternem, hkrati pa je želelo, da učenci snov karseda dobro razumejo (Schmidt, 1988a: 221).

glavnih šolah in normalkah, torej razumljena bolj kot nekakšno skromno pomagalo, učenci pa so jo smeli uporabljati le toliko časa, dokler niso dovolj dobro razumeli nemščine, da bi pouk lahko potekal nemoteno (Ciperle in Vovko, 1987: 40; Schmidt, 1988a: 234).

Slovenski učni jezik tudi ni imel enakega položaja na vseh osnovnih šolah v vseh slovenskih dednih deželah. Predvsem je bila v največji meri slovenščina dovoljena le na podeželskih trivialkah na Kranjskem in Goriškem,¹⁰ na vseh mestnih glavnih šolah in normalkah pa je bil celoten pouk (tudi verouk) sprva samo nemški,¹¹ kasneje pa v prvem in drugem razredu slovenski, v zadnjih dveh razredih pa nemški (Andoljšek, 1978: 50–58; Ciperle in Vovko, 1987: 40–42; Schmidt, 1988a: 232–243). Na vseh treh vrstah osnovnih šol na Štajerskem in Koroškem je bil pouk od vsega začetka dvojezičen ali samo nemški, stanje pa se je v obdobju vladanja cesarja Jožefa II. še nekoliko poslabšalo. V Prekmurju je bil slovenski jezik s pomočjo šolskega zakona *Ratio educationis* (1777) dovoljen kot učni jezik za nekatere šolske predmete, poleg tega pa je morala vsaka šola širiti tudi še znanje nemščine (Andoljšek, 1978: 50–58; Ciperle in Vovko, 1987: 40–42; Schmidt, 1988a: 232–243).

Po letu 1790 je imela pomembno vlogo pri uveljavljanju slovenskega učnega jezika v vseh slovenskih dednih deželah nižja duhovščina, ki je po smrti cesarja Jožefa II., še posebej pa po uveljavitvi drugega osnovnošolskega zakona, t. i. *Politične šolske ustave* iz leta 1805, ponovno začela pridobivati večjo vlogo v šolstvu¹² in s tem tam izboljševati tudi položaj slovenskega jezika. Otrokova verska vzgoja, ki so ji posvečali nekoliko več pozornosti, kakor v preteklih desetletjih, je bila namreč najuspešnejša samo v ljudskem jeziku, hkrati pa so se tako lahko zavirale najrazličnejše pregrešne miselnosti in demokratične ideje francoske revolucije, ki so na slovensko ozemlje prihajale predvsem v nemškem jeziku (Pavlič, 2000: 27).

Po letu 1790 so se postopno začeli izboljševati tudi pogoji za razvoj šolstva v ogrskem delu habsburškega cesarstva, saj je tega leta novi cesar Leopold II. priznal ogrsko neodvisnost, ki

¹⁰ Na Goriškem naj bi se v začetku 19. stoletja v slovenskem jeziku poučevalo na devetih od skupno dvanajstih šol (Stranj, 1992: 39).

¹¹ V Gorici je bila takšna normalka ustanovljena 3. oktobra 1775, ko pa so opazili, da takšna šola ne bo imela velikega učinka, so namesto, da bi v šolske klopi vpeljali materinščino, uvedli raje nekakšen pripravnico za normalko, imenovano tudi elementarni razred, kjer je učitelj Matej Leban otroke učili nemščine v slovenskem jeziku, za kar si je nakopal spore s šolskimi oblastmi (Pavlič, 1972: 11).

¹² Marija Terezija je sicer uvedla blažje ukrepe pri delovanju Cerkve, Jožef II. pa je v cerkveno življenje posegel veliko globlje, saj je med drugim uvedel močan nadzor nad Cerkvijo ter ukinil več samostanov (na Slovenskem približno 65) (Vodopivec, 2003: 90–91).

je pripomogla k narodnoprernodnemu gibanju, s katerim so želeli odpraviti nemščino in latinščino kot občevalna jezika ter v javne urade in ostale javne ustanove namesto njiju uvesti madžarščino, kar je kasneje uspelo cesarju Francu I., ki je od leta 1792 na primer dovoljeval uvedbo madžarščine kot obveznega predmeta po šolah na Ogrskem in kot neobveznega predmeta po šolah na Hrvaškem in slovenskem delu Ogrske (Andoljšek, 1978: 103–107). Po letu 1805 je na Ogrskem pričel delovati drugi šolski zakon imenovan *Ratio educationis II*, ki je med drugim dovoljeval tudi, da naj bo v krajih, kjer je večina prebivalcev Madžarov, učni jezik v osnovnih šolah madžarski, kjer pa ga učenci ne obvladajo dobro, naj materinščina učencev, torej tudi slovenščina, pripomore k temu, da se naučijo madžarščine (Andoljšek, 1978: 103–107).

3.2.2 Začetki izobraževanja učiteljev v slovenskem jeziku

Potem ko so na ozemlju habsburške monarhije pospešeno začeli ustanavljati osnovne šole, pa so morali kaj kmalu poskrbeti tudi za ustrezno izobrazbo učiteljev, zato so že leta 1771 na Dunaju ustanovili normalko, prvo šolo v Avstriji, kjer so se učenci izobraževali po novi učni metodi ter se po njej tudi usposabljali za osnovnošolske učitelje (Schmidt, 1988a: 199–200; Pavlič, 2000: 18–19). Podobna normalka je bila na pobudo Blaža Kumerdeja le nekaj let kasneje, natančneje leta 1773, ustanovljena tudi na našem ozemlju, in sicer v Ljubljani, in je imela nalogo, da pedagoško izobrazí slovenske učitelje. Sprva je bilo izobraževanje slovenskih učiteljev, tako, kot tudi že samo osnovnošolsko izobraževanje, predvideno v izključno nemškem jeziku, saj je normalka na našem ozemlju želela posnemati dunajsko, vendar se je temu predlogu Kumerdej uprl in že pred samo ustanovitvijo normalke nameraval upoštevati slovenščino kot pomožni učni jezik ob nemščini, uspešno pa je uveljavljal tudi načelo, da mora vsak učiteljski kandidat bolj kot nemško znati predvsem slovensko ter s tem pripomogel k nadaljnjemu razvoju osnovne šole, kot izobraževalne ustanove s slovenskim učnim jezikom (Schmidt, 1988a: 202). Žal je Kumerdejeva želja po izobraževanju učiteljskih kandidatov tudi v slovenskem jeziku veljala samo za tisti del slovenskega narodnostnega ozemlja, kjer so slovenski tečajniki predstavljali večino. To je poleg že omenjene ljubljanske normalke z gotovostjo veljajo le še za normalko v Gorici. Za celovško normalko ter za pedagoške tečaje na celjski in mariborski glavni šoli neposrednih podatkov sicer nimamo, iz odloka sprejetega 5. aprila 1790 pa lahko razberemo, da je moral učitelj, ki je poučeval na tem

območju, poleg nemščine razumeti tudi deželni jezik. Podobno velja še za graško normalko (Schmidt, 1988a: 212, 241).

Učni jezik tečajev za osnovnošolske učitelje se je torej ravnal po socialni pripadnosti samih tečajnikov, za katere lahko trdimo, da so večinoma znali samo slovensko, kar nam pove, da so se tečaji lahko odvijali tudi v slovenskem jeziku (Schmidt, 1988a: 241). Kot dokaz temu dejstvu lahko navedem na primer, da so se učiteljski kandidati posluževali glavne učne knjige z naslovom *Kern des Methodenbuches*, ki je leta 1777, torej kmalu po pričetku pedagoških tečajev na Slovenskem, izšla tudi v slovenskem jeziku z naslovom *Zrna metodne knjige* (Pavlič, 2000: 18–19). Poučevanje, kakršnega je predpisovalo to Felbigerjevo delo, se je obdržalo samo do konca 18. stoletja, le redkokje še kasneje,¹³ saj so njegove ideje kmalu zamenjale mnogo naprednejša učna literatura in zamisli (na primer Salzmannova literatura o moralni in verski vzgoji, pedagoška literatura Rochowa, Campejeva psihologija, Villaumejevi didaktični priročniki za učitelje, Resewitzeva državljanska vzgoja, itd.) (Schmidt, 1988a: 224–225).

3.3 Vloga slovenščine kot učnega jezika v osnovnih šolah na Kranjskem v času Ilirskih provinc (1809–1813)

»Obdobje Ilirskih provinc je pomenilo kratkotrajno francosko oblast nad delom slovenskega ozemlja. Tudi na področju šolstva je prineslo nekaj pomembnih novosti, ki pa zaradi kratkotrajnosti niso mogle pognati korenin in roditi trajnejših sadov. Po novih francoskih pedagoških usmeritvah, ki jih je prinesla meščanska revolucija, je bilo šolstvo Ilirskih provinc organizirano z ukazom njihovega guvernerja maršala Marmonta 4. julija 1810, dotlej pa je pouk potekal še po starih avstrijskih predpisih. Šolsko reformo so v večjem obsegu začeli izvajati šele v šolskem letu 1810/11 pod vodstvom generalnega inšpektorja javnega pouka Zellija, prejšnjega direktorja liceja (višje srednje šole) v Zadru, ki je prav tako sodil v okvir Ilirskih provinc.« (Iz stalne razstave Slovenskega šolskega muzeja)

¹³ Za goriško normalko je na primer izpričano, da so se nauki iz *Metodne knjige* uporabljali še leta 1808, čeprav je bila ta knjiga že šest let pred tem umaknjena s seznama literature za učiteljske kandidate (Schmidt, 1988a: 225).

Francozi so z ustanovitvijo Ilirskih provinc oktobra 1809¹⁴ na delu našega ozemlja uvedli mnogo sprememb, tudi na področju šolstva. K preurejanju šolskih zadev v novi državi, ki je bila sestavljena iz prebivalcev z različnimi kulturami, jeziki in z različnimi šolskimi sistemi, so pristopili že kmalu po ustanovitvi provinc in poskušali poenotiti šolski sistem, pri katerem pa so lahko izhajali iz konkretnih razmer v posamezni provinci, hkrati pa so se pri tem zgledovali tudi še pri šolstvu v svoji domovini. Dotedanja trivialke, glavne šole in normalke je zamenjala enotna štirirazredna osnovna šola, ki ni delala nikakršnih razlik med posameznimi stanovi (Ciperle in Vovko, 1987: 45–47; Schmidt, 1988b: 61–75; Kos, 1996: 73; Vidmar, 2009: 292–293). Poleg tega so še pred uvedbo nove šolske zakonodaje, 4. julija 1810 želeli med prebivalstvo čim prej razširiti znanje francoskega jezika, zato je bil takoj po uvedbi provinc njihov prvi ukrep uvedba francoščine kot učnega predmeta v že obstoječe šole. V osnovnih šolah so za učni jezik sprva hoteli uvesti enoten srbohrvaški jezik, do česar pa ni prišlo, saj so se slovenski preroditelji zavzeli za načelo, ki pravi, da naj bo v slovenskem delu provinc v rabi slovenski, za ostali slovanski del pa srbohrvaški jezik. Načrt za reorganizacijo šolstva je pričel veljati julija 1810, z njim pa so slovenščini na območjih s slovenskim prebivalstvom priznali pravico do obstoja v šoli ter hkrati povečali njeno izobraževalno vrednost, pri čemer pa so si zagotovili simpatijo s strani slovenskih narodnih buditeljev (Ciperle in Vovko, 1987: 45–47; Schmidt, 1988b: 61–75; Kos, 1996: 73; Vidmar, 2009: 292–293).

Zahtevo za materni jezik v šolah je na Slovenskem po Kumerdeju začel skupaj z Žigo Zoisom in Matevžem Ravnikarjem uresničevati Valentin Vodnik, ki je za potrebe slovenske osnovne šole in nižje gimnazije napisal številne učbenike v slovenskem jeziku, ki so zamenjali že obstoječe nemško-slovenske učbenike prejšnjega obdobja (Schmidt, 1988b: 69).

3.3.1 Vloga in pomen Valentina Vodnika za slovensko osnovno šolo na Kranjskem

Vodnikova misel, da mora materinščina postati sredstvo za izobraževanje in ne le, da je sredstvo verske vzgoje ter da mora biti zaradi izobraževanja tudi učni jezik, je bila za tedanje razmere nekaj novega, a tudi po njegovi zaslugi so se Francozi odločili, da slovenščino v

¹⁴ Ilirske province so obsegale del nekdanjega beneškega in avstrijskega ozemlja: Goriško, Trst, Kranjsko, zahodno Koroško z Beljakom, Istro, Dalmacijo, Boko Kotsko, Hrvaško in Vojno krajino na desnem bregu

slovenskem delu Ilirskih provinc priznajo kot učni jezik, znanje branja in pisanja v maternem jeziku pa so postavili kot enega izmed pogojev za vstop na gimnazijo (Ciperle in Vovko, 1987: 47–48; Schmidt, 1988b: 72).

»Vodnik je torej kot ravnatelj ljubljanske osnovne šole uveljavljal na svoji šoli pravilno načelo takrat napredne buržoazne pedagogike, ki ga je zastopal v svoji Pismenosti in v trijezični začetnici, naj se vsak učenec seznanja z začetnimi pojmi v materinščini, in je torej dopuščal jezikovno diferenciacijo začetnega pouka glede na materinščino učencev ali še po željah staršev tudi tam, kjer to ni bilo v predmetniku naravnost označeno. S tem je poskrbel v prvi vrsti za slovenske učence, ki so bili doslej glede tega najbolj zapostavljeni.« (Schmidt, 1988b: 72)

Vodnik je bil tudi mnenja, da mora slovenščina postati, ne le učni jezik, temveč predvsem učni predmet, in sicer že kar v osnovni šoli, zato je v ta namen napisal tudi prvo slovensko osnovnošolsko slovnico, ki kot izrazito šolska knjiga predstavlja Vodnikovo najpomembnejše znanstveno in šolsko besedilo, s katerim je odločno nastopil proti predsodku, da se materinščine ni potrebno učiti, saj jo učenci tako ali tako že znajo od doma (Schmidt, 1988b: 70). Sam Vodnik se je s temi besedami sicer strinjal, toda poudaril je, da je potrebno slovenščino ne samo znati govoriti, temveč predvsem pravilno govoriti in pisati, kar jo bo zbrusilo in obogatilo. Poleg v osnovnošolske namene je bila Vodnikova slovnica ustvarjena tudi z namenom, da bi očistila slovenski jezik tujih vplivov, tj. germanizmov in hrvatizmov. Učenci so lahko s pomočjo slovnice o slovenščini izvedeli marsikaj zanimivega in novega, česar jim do takrat ni znal povedati niti učitelj, zato to Vodnikovo delo predstavlja povezavo med znanostjo in šolstvom, kakršno je Vodnik zagovarjal pri svojem prizadevanju za razvoj slovenskega šolstva in jezikoslovne znanosti. Toda, da bi slovenščina postala učni jezik in hkrati učni predmet, je bil za tiste čase prevelik napredek in pouk slovenske slovnice je v tem času potrjen samo za ljubljansko in idrijsko osnovno šolo, kot učni jezik pa je imela slovenščina na Kranjskem odlične pogoje za obstanek (Ciperle in Vovko, 1987: 47–48; Schmidt, 1988b: 72–73).

Vodnikovo delo na šolskem področju v obdobju Ilirskih provinc je doseglo vrhunec leta 1811 ter v letu 1812, ko je poleg slovenske osnovnošolske slovnice v slovenski jezik prevedel ali

priredil po tujih predlogah učbenike za pouk v osnovni šoli in na gimnaziji, med katere sodijo *Abeceda za Perve šole* (1811), *Abeceda ali Azbuka*, *Das ABC-Buch*, *L'Abécé* (1812) s trijezičnim predgovorom, za učenje francoskega jezika je Vodnik prevedel slovnico Charlesa F. Lhomonda in ji dal naslov *Počétki grammatike, to je Pismenosti Francozke* (1811), nižji srednji šoli pa je bil namenjen *Keršanski navuk za ilirske dežele* (1811), ki je bil prevod uradnega francoskega cesarskega katekizma (Andoljšek, 1978: 125).

3.3.2 Slovenščina v osnovnih šolah na Štajerskem in v Prekmurju v času Ilirskih provinc

Za pouk v osnovnih šolah na Štajerskem je sprva veljalo enako, kakor že v preteklih desetletjih, toda kmalu so se tudi tu navezali nove politike Ilirskih provinc, ki se je zavzemala za slovensko osnovno šolo in tako se je pričela tudi na tem območju razvijati ideja o osnovni šoli s slovenskim učnim jezikom in slovenskimi učbeniki, ki bi zamenjali dotedanje nemške, kar se je pričelo uresničevati z odlokom, sprejetim 21. junija 1811, ki je določil, da je potrebno prirediti dvojezične učbenike tako, da bodo dobro služili novim šolskih zahtevam. Poleg duhovnikov in nekaterih drugih posvetnih izobražencev je veliko učbenikov na tem območju prispeval Janez Nepomuk Primic (Andoljšek, 1978: 130–131). Dvojezičnim katekizmom, ki so bili do takrat največkrat uporabljena dvojezična šolska literatura na tem območju, so se v 19. stoletju začeli pridruževati tudi abecedniki z obširnejšim bralnim delom (Čepič, 1979: 395).

V Prekmurju je bilo s slovenščino nekoliko drugače kakor na Štajerskem. V prvem desetletju 19. stoletja je bila slovenščini, kot učnemu jeziku v osnovnih šolah na območju, kjer madžarščina ni materni jezik učencev z odlokom *Ratio educationis II* iz leta 1806, priznana enakovredna vloga madžarščini, kar pa so Madžari hoteli spremeniti že z letom 1811, ko so madžarščino hoteli uvesti najprej kot učni predmet na vse šole, kasneje pa še kot edini učni jezik, vendar pa jim je to vladar preprečil in uvedba madžarščine v šole je bila odložena (Kokolj, 1977: 104).

3.4 Slovenščina v gimnazijah in na licejih

Tudi gimnazije in liceji so v obdobju terezijansko-jožefinskih šolskih reform doživeli vrsto preureditev, s katerimi je latinščina sicer še vedno ostajala glavni učni jezik, pridružila pa se ji je tudi že nemščina. Slovenščina v tem času na gimnazijah in licejih ni bila upoštevana, izpričano pa je, da se je v obdobju med 1794 in 1804 pojavljala kot neobvezni učni jezik na mariborski gimnaziji (Ciperle in Vovko, 1987: 43–44; Schmidt, 1988a: 273), na ljubljanskem liceju pa sta v slovenščini svojo snov predavala tudi Anton Makuc od leta 1792 na kirurškem oddelku in Janez Debevec med leti 1795–1797 na bogoslovju ter svojim slušateljem priskrbela tudi ustrezno učno literaturo v slovenskem jeziku (Schmidt, 1988: 269–270).

Šele v času Ilirskih provinc so na gimnazijah, ki so delovale v Ljubljani, Novem mestu, Idriji, Gorici, Kopru, Trstu, Kranju, Postojni in Beljaku, poučevali tudi v deželnem jeziku, saj je slovenščina z Marmontovim ukazom postala učni jezik tudi na nižjih gimnazijah (Ciperle in Vovko, 1987: 46–49; Schmidt, 1988b: 68), kar pa ne moremo trditi za t. i. centralno šolo, ki je začela delovati v Ljubljani s študijskim letom 1810/1811, saj so tukaj predavanja potekala deloma v latinščini, deloma v francoščini in deloma v nemščini (Čepič, 1979: 402).

Slika 1: Šole na Slovenskem v času terezijansko-jožefinskih šolskih reform (Vir: Vodopivec, 2003: 91)

4 ŠOLSKI UČBENIKI V SLOVENSKEM JEZIKU

Tisti, ki so se v obdobju slovenskega razsvetljenstva zavzemali za osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom, so morali najprej poskrbeti za učbenike, ki bi bili napisani tudi v slovenskem jeziku, in z njimi založiti kar največje število osnovnih šol na slovenskem narodnostnem ozemlju ter tako omogočiti čim bolj kakovosten pouk. Ker je primanjkovalo izvirnih slovenskih učbenikov, so se slovenski razsvetljenci zavzemali za njihovo prevajanje iz tujejezične predloge. Dela so bila tako prevedena v deželne jezike, v prevodih pa so prevajalci upoštevali tudi nekatere (tipične) narečne značilnosti svojega domačega narečnega prostora, v nekaterih delih (predvsem tistih iz začetkov 19. stoletja) pa lahko vidimo tudi že večja prizadevanja za poenotenje slovenskega knjižnega jezika (Andoljšek, 1978: 58; Schmidt, 1988a: 233).

Učenci podeželskih trivialk na Slovenskem so za pouk potrebovali le majhno število učbenikov: abecednik, berilo in katekizem, učitelji pa so se poleg teh posluževali še *Jedra metodne knjige*, računice ter razčlenjenih evangelijev (Schmidt, 1988a: 233). Ta dela, ki so bila prevedena tudi v slovenščino, so se uporabljala tudi na glavnih šolah in normalkah, kjer so se učenci posluževali še nemških učbenikov za ostale šolske predmete (Schmidt, 1988a: 232–235). Največji pomen so šolske oblasti dajale predvsem jezikovnim učbenikom ter povestim z moralno-vzgojno vsebino, ostalim učnim knjigam pa je pripadala veliko manjša vloga, zato so ta dela doživela manjšo naklado. Mednje sodijo na primer računice, kljub temu da se je znanje računanja smatralo za enako pomembno kakor znanje branja in pisanja, zato je bila v tem obdobju v slovenščino prevedena samo Pohlinova računica *Bukuvce za rajtengo* iz leta 1781, ki je tudi prva slovenska računica (Schmidt, 1988a: 240).

4.1 Prevajanje učbenikov iz tujejezične predloge

Ker na Slovenskem v začetku ni bilo primernih knjig za osnovnošolski pouk, individualno pisanje šolskih učbenikov pa ni bilo dovoljeno (Schmidt, 1988a: 235), so narodno zavedni Slovenci te prevajali iz različnih evropskih jezikov, najpogosteje pa kar iz nemščine. Prevajanje učbenikov v slovenščino je bilo dokaj težko opravilo, saj so morali prevajalci zelo natančno posnemati tujejezične predloge (Ilešič, 1902: 8; Andoljšek, 1978: 56–57).

Avtorji tega obdobja so svoja dela ponavadi prevajali iz enakih tujih predlog, zapisali in priredili pa so jih svojemu narečnemu prostoru in družbenemu okolju primerno. To lahko vidimo predvsem iz dejstva, da nekateri abecedniki tega obdobja, pa tudi Kumerdejevo dvojezično berilo *Vodenja za brati*, vsebujejo na primer podobne moralne zgodbice, ki se med seboj razlikujejo le po drugačnem naslovu, včasih tudi po drugačnih imenih nastopajočih oseb, po vsebini in moralnem nauku pa ostajajo enaki. Takšni abecedniki so na primer Debevčevi abecedniki, Gutsmanov *ABC ali bukvice teh čerk inu beseid* ter Küzmičeva *ABC knižica na národni šoul hasek*, ki se zgledujejo po nemškem učbeniku z naslovom *ABC oder Nahmenbüchlein*, ki je bil takrat v uporabi na mestnih osnovnih šolah na Slovenskem (Andoljšek, 1978: 56–62).

4.1.1 Dvojezični nemško-slovenski ali madžarsko-slovenski učbeniki

Uradni učbeniki za pouk na osnovnih šolah na slovenskem narodnostnem ozemlju so morali biti v tem času nemški ali pa vsaj dvojezični, in sicer predvsem zaradi že prej opisanega dejstva, da je morala osnovna šola na Slovenskem v duhu centralističnih idej dunajskega dvora širiti tudi znanje nemškega jezika (Schmidt, 1988a: 232–235). Kljub temu pa so se, največ seveda na podeželskih osnovnih šolah na Kranjskem, nekoliko manj na Primorskem, še manj pa na Štajerskem in Koroškem, uporabljali, sicer neuradno, tudi učbeniki, ki so bili samo slovenski. Največkrat so jih uporabljali narodno zavedni učitelji v prvem in drugem razredu trivialk, učiteljem tretjih in četrtih razredov glavnih šol in normalk pa je vladni dekret, sprejet 25. januarja 1777 to strogo prepovedal, in sicer z obrazložitvijo, da se morajo učenci teh razredov bolje poglobiti v učenje nemškega jezika zaradi morebitnega nadaljevanja šolanja na izobraževalnih ustanovah s samo nemškim učnim jezikom in nemškimi učbeniki (Andoljšek, 1978: 56–58; Schmidt, 1988a: 232–237).

»To je še pripomoglo k naziranju, da je slovenščina jezik za versko vzgojo ljudstva, nemščina pa jezik za izobraževanje.« (Schmidt, 1988a: 235)

Večina osnovnošolskih učbenikov je vsebovala tako nemško izvirno besedilo, ki je bilo napisano v gotici in se je nahajalo na levi strani, ter slovenski prevod v bohoričici, ki se je

nahajal na desni strani. S takim načinom tiskanja, ki ga je zapovedovala *Splošna šolska naredba*, se je dajala prednost nemškemu jeziku, slovenščina pa je pri tem imela le drugotno vlogo (Schmidt, 1988a: 235–236).

V Panonskem prostoru so pisci učbenike prevajali iz madžarskega jezika, v učbeniku pa se je na levi strani, namesto nemškega besedila, ki je bilo sicer zapovedano z zakonom *Ratio educationis*, tako večkrat nahajal madžarski izvirni zapis, na desni strani pa slovenski prevod v madžarskem črkopisu, izjemoma pa se je slovenski zapis lahko nahajal tudi na levi strani. Med takšne primere lahko uvrstimo Küzmičev abecednik *ABC knjižica na národni šoul hasek*, kjer se madžarski izvirni zapis nahaja na desni strani, slovenski prevod pa na levi, kar je novost in potrjuje, da je avtor kljub drugačnim naročilom večji pomen dal svoji materinščini, torej slovenščini, kakor tujemu jeziku (Schmidt, 1988a: 236).

4.2 Učbeniki za jezikovni pouk

Od začetka terezijansko-jožefinskih šolskih reform je na slovenskem ozemlju za potrebe slovenske osnovne šole pričelo nastajati mnogo več samostojnih abecednikov. Iz ohranjenih virov lahko opazimo, da so te knjižice obsegale le nekaj deset strani in niso bile več vključene v katekizem, kakor se je to dogajalo pretekla stoletja. Avtorji so jih pričeli sestavljati in izdajati kot samostojne knjižice, ki so bile namenjene predvsem za potrebe takratnega osnovnošolskega učnega sistema, pa tudi za bralca samouka (Schmidt, 1988a: 237–240).

V obdobju med 1774 in 1777 so se za potrebe osnovnošolskega sistema uporabljali abecedniki, ki so služili tako kmečkim, kot tudi mestnim šolam in so poleg nabožnega beriva vsebovali tudi posvetno. Leta 1777 pa sta iz takšnih abecednikov nastala dva različna tipa, in sicer abecedniki za šole na kmetih, ki so imeli za berivo le kratke reke in sklep v verzih, lahko pa so vsebovali tudi molitve in mali katekizem (takšni so na primer Pohlinovi abecedniki) ter abecedniki za šole v mestih, ki so bili nekoliko razširjeni (Ilešič, 1902: 26).

V nadaljevanju sledi v tabeli kronološki pregled vseh ohranjenih osnovnošolskih abecednikov, nastalih med 1770 in 1814, ter predstavitev treh glavnih sestavnih delov, ki so

skupni vsem abecednikom, poleg tega pa še nekaterih drugih delov, ki se pojavljajo samo pri nekaterih abecednikih.

Tabela 1: Kronološki pregled ohranjenih slovenskih abecednikov za osnovno šolo v obdobju med letom 1770 in 1814

Avtor oz. prevajalec	Leto prvega izida	Naslov dela
neznani	med 1770 in 1777	Abecednik brez naslova znotraj tretje štajerske izdaje Parhamerjevega katekizma z naslovom <i>Knižica spitavanja...</i>
M. Küzmič	1780	<i>Slovenski silabikár z- šteroga se deca šteti more navčiti</i>
M. Bakoš	1786	<i>Slovenski abecedár</i>
M. Pohlin	1789	<i>Abecedika ali plateltof...</i>
O. Gutsman	1790	<i>ABC ali bukvice teh čerk inu beseid</i>
M. Küzmič	1790	<i>ABC knížica na národní šoul hasek</i>
J. Debevec	1791	<i>Kranjski plateltof</i>
J. Debevec	1794	<i>Nov popravleni plateltaf</i>
M. Pohlin	1798	<i>Abecedika ali plateltof...</i> (ponatis abecednika iz leta 1789)
J. Debevec	1802	<i>Nov popravlni plateltaf ali bukve čerk inu besedi</i> (ponatis abecednika iz leta 1794)
J. Debevec	1805	<i>Plateltaf ali bukve teh čerk inu besedi</i> (ponatis abecednika iz leta 1794)
neznani	1807	<i>Abeceda za šole na kmétih</i>
J. Debevec	1808	<i>Plateltaf ali bukve teh čerk inu besedi</i> (ponatis abecednika iz leta 1794)
P. Budin	1808	<i>Novi kluč</i>
neznani	1810	<i>ABC bukvice za Slovence</i>
Valentin Vodnik	1811	<i>Abeceda za perve šole</i>
Valentin Vodnik	1812	<i>Abeceda ali azbuka</i>
Janez Nepomuk Primic	1812	<i>Abeceda za Slovénce</i>
neznani	1813	<i>Bukvar sa shóle na kmétih</i>

Mihael Kušovic	1813	<i>ABC bukve h' nucu teh, katiri se iz grunta na eno lahko vižo slovensku inu nemšku brati, inu tudi ta začetek od rajteng, navučiti želijo</i>
Marko Pohlin	1813	<i>Abecedika ali plateltof... (ponatis abecednika iz leta 1789)</i>
Janez Nepomuk Primic	1814	<i>Novi némško-slovénski bukvar, al A.B.C. otrokom lahko zastoplen</i>

4.2.1 Vsebina abecednikov

Vsi abecedniki so krajši, saj obsegajo nekaj deset strani, sestavljeni pa so iz abecednega in bralnega dela. Vsi so zgrajeni na bolj ali manj podoben način, saj vsebujejo:

- abecedo za male in velike tiskane latinske črke,
- primere zlogovanja odprtih in zaprtih zlogov, znanih besed iz otrokovega vsakdanjega življenja ter krajših bralnih sestavkov,
- bralni del z verskimi resnicami, molitvami, krajšimi zgodbami in ljudskimi reki. Pohlinovi abecedniki (1789, 1798, 1813) ter abecednik znotraj štajerske izdaje Parhamerjevega katekizma (1777) vsebujejo le nabožno berivo (različne molitve, deset božjih zapovedi, pet cerkvenih zapovedi, sedem zakramentov), ostali abecedniki pa so naprednejši, saj vsebujejo poleg nabožnega tudi posvetno berivo (na primer kratke nauke o lepem vedenju, kratke moralno-vzgojne povesti, pregovore, pesmi in pripovedke (Ilešič, 1902: 26; Andoljšek, 1978: 62–143).

Nekateri abecedniki poleg zgoraj prikazanih osnovnih sestavnih delov vsebujejo tudi še druge (povzeto po Andoljšek, 1978: 62–143):

- Debevčevi abecedniki (1794, 1802, 1805 in 1808), Gutsmanov abecednik (1790), *ABC bukvice* (1810), Primičeva abecednika (1813, 1814) ter Kušovičev abecednik (1813) na primer vsebujejo poleg latinske abecede tudi gotico, v kateri je natisnjen tudi po en bralni sestavek. Namen tega vsekakor ni bil nadomestiti latinice z nemško pisavo, ampak z v

slovenščini napisanim tekstom bralca naučiti brati pisavo nemškega jezika, kar naj bi učence zgolj pripravljalo na nemščino (Ilešič, 1902: 6).

- V Küzmičevem abecedniku (1790) se prvič pojavi tudi abeceda za male in velike pisane črke, ki se kasneje pojavi tudi še v abecedniku iz leta 1807, v Primičevem abecedniku (1812) ter v Kušovičevem abecedniku (1813). V Budinovi tabli (1808) se prvič pojavijo besede zapisane s pisanimi črkami bohoričice, pri Primicu (1812) pa prvič tudi daljši sestavki (Andoljšek, 1978: 112, 116, 139).

- Küzmičev (1790) in Bakošev (1786) abecednik vsebujeta tudi še slovarski del, ki se nahaja v zadnjem delu samega učbenika in kjer se nahajajo besede po pomenskih skupinah in ne po abecednem vrstnem redu: Küzmičev slovar, ki velja za prvi madžarsko-prekmurski in tudi madžarsko-slovenski slovar ima na prvem mestu besedo *Boug*, Bakošev latinsko-prekmurski oziroma latinsko-slovenski slovarček pa se začneja z besedo *Deus Boug*, tema besedama pa sledijo besede o naravnih predmetih in pojavih, delih človeškega telesa, hiši, pohištvu, obleki, šoli, šolskih potrebščinah, letnih časih, dnevih v tednu ter denarju. Tudi Debevčev abecednik (1808) vsebuje nekakšen mali slovensko-nemški slovarček, kjer so slovenske besede zapisane v latinici, nemške pa v gotici, in ki vsebuje besede o delih človeškega telesa, o duši, o ureditvi človeške družbe, o hiši in hišnih opravilih (Ilešič, 1902: 25).

- Tudi abecednik *Abeceda za šole na kmétih* (1807) ter Primičev abecednik (1814) vsebujeta obsežnejše gradivo z besedami za poimenovanje delov telesa, delov hiše, hišno in kuhinjsko opremo, obleko, poljsko orodje, živali in vprego, pa tudi sestavke o čutih, prehrani, domačih živali, o gospodinjskem delu, o delu na vrtu in sadovnjaku, o setvi, žetvi, košnji in ostalih kmečkih opravilih ter o obrtnikih, njihovem delu in izdelkih. Vse to besedje se sicer ne nahaja v obliki slovarčka, kakor na primer pri Bakošu ali Küzmiču, temveč v obliki krajših sestavkov, kjer so poleg širše pokrajinsko znanih besed v oklepaju zapisane tudi ožje narečno uporabljene besede.

4.2.2 Slovnična pravila v abecednikih

Abecedniki iz tega obdobja večinoma ne vsebujejo veliko slovničnih pravil, le Gutsmanov abecednik (1790) ima stran z naslovom *Opomenenje*, kjer avtor bralca oziroma uporabnika pouči o izgovorjavi in rabi nekaterih glasov in črk ter ločuje med samoglasniki (tj. *glafniki a*,

e, i, o, u, y) ter soglasniki (tj. *Skupglaŋniki*), Debevčev abecednik (1771) ima ločila, ki pa jih avtor ne poimenuje (Ilešič, 1902: 50; Andoljšek, 1978: 112), abecednik *Abeceda za šole na kmétih* (1807) vsebuje pravila o spoznavanju črk, črkovanju in branju (Andoljšek, 1978: 112–115), Vodnikov abecednik (1811) vsebuje pravila o zlogovanju, Primičev abecednik (1814) vsebuje še v nemškem jeziku in gotici napisan sestavek o slovenskih črkah.

Abecednik, ki se nahaja znotraj tretje štajerske izdaje Parhamerjevega katekizma (1777) vsebuje poleg same abecede za male in velike tiskane črke tudi še imena samoglasnikov in soglasnikov (na primer *a, be, ce, de, e, ef*, itd.), prav tako tudi Vodnikov abecednik (1812). Gutsmanov abecednik (1790) vsebuje samo poimenovanje soglasnikov (na primer *be, ce, de, ef, ge*, itd.). Ostali abecedniki iz tega obdobja poimenovanja samoglasnikov in soglasnikov nimajo.

Vsi abecedniki razen Gutsmanovega (1790), Küzmičevih abecednikov (1780, 1790) ter abecednika znotraj tretje štajerske izdaje Parhamerjevega katekizma (1777) prikazujejo vsaj osnovno kvaliteto samoglasnikov: Pohlinova abecednika (1789, 1798) na primer poznata različne kvalitete samoglasnikov: *a, á, è, ę, é, í, y, ó, ò* in *ú*, prav tako Primičev abecednik (1814): *a, á, à, â, e, é, è, ê, i, í, ì, o, ó, ò, ô, u, ú, ù*, Debevčevi abecedniki (1794, 1802, 1805, 1808) poznajo še več razlikovanj v kvaliteti samoglasnikov: na primer *a, á, â, à, e, ę, é, è, ê* itd., Bakošev abecednik (1786) pozna poleg nenaglašanih samo še *á, é, í, ó, ú* ter *ö* in *ü* (Andoljšek, 1978: 62–143).

Debevčev abecednik (1791) vsebuje poleg vsakega samoglasnika tudi zglede za njegov izgovor: na primer *ta tumpasti è* (*perst na roki*), *ta tumpatsi à* (*parst ali zemla*), *ta tumpasti ì* (*sir iz mleka*), *ta tumpasti ù* (*vun ali vunkej*), *ta tumpasti ò* (*bol ali blo*), *ta debeli ôô* (*vóz, rôb, jók*), *ta tanki o* (*Otrok, orl*) (Ilešič, 1902¹⁵), prav tako Primičev abecednik (1814): na primer *a, á, à, â, naprávlam, brát, brâtama, vrât*, itd. (Primic, 1814).

4.2.2.1 Črkovna znamenja za sičnike in šumnike

Vsi abecedniki kranjskega, koroškega in štajerskega narečnega prostora vsebujejo znotraj abecednega dela tudi abecedo s črkovnimi znamenji za sičnike in šumnike, ki pa se od avtorja

¹⁵ Ker naj bi bila ta izdaja Debevčevega abecednika izgubljena, se pri tem sklicujem na Ilešičev prepis tega dela.

do avtorja razlikujejo pri zapisu malih tiskanih črk, lahko pa tudi opazimo, da so avtorji neenotni pri zapisu črk znotraj samih besedil.

Pohlin je prvi slovenski avtor, ki si je drznil posegati v tradicionalen zapis sičnikov in šumnikov, kar je med njegovimi sodobniki dvignilo nemalo prahu. Pohlin je namreč namesto dotedanjega grafema *f* uvedel grafem *s*, ki ga je skoraj dosledno zapisoval v vzglasju, izglasju ter predložni rabi (na primer Pohlin, 1789: *slobodnoft, s' temi*), v drugih položajih pa je še vedno uporabljal grafem *f* (na primer Pohlin, 1789: *poſlédnu, Goſpod, beſſede*). Še najbolj zvesta protestantski tradiciji sta bila Debevec in Vodnik, ki sta tudi doslednejša pri zapisu kakor pa Pohlin ali Gutsman, ki je na novo uvedel tudi grafem *ſ* za glas *s* (na primer Gutsman, 1790: *ſvetnik*) ter grafem *ſh* za glas *ž* (na primer Gutsman, 1790: *ſhaba*) (Vide Ogrin, 2009).

Popolnoma drugačna pisava pa je značilna za prekmurske avtorje tega obdobja. Küzmičeva abecednika (1780, 1790) ter Bakošev abecednik (1786) bi morali biti zapisani z madžarskim črkopisom.¹⁶ Na splošno so morali prekmurski avtorji vsa svoja dela zapisovati v tem črkopisu, vsaj uradna dela, tista neuradna so smela biti napisana v slovenskem črkopisu (Fekonja, 1892). Vendar pa sem opazila, da M. Bakoš v svojem abecedniku madžarskega črkopisa za sičnike in šumnike razen za soglasnik *ž* ne navaja, vsaj v abecednem delu ne, v bralnem delu abecednika pa ga sicer z nekaterimi popravki uporablja dokaj dosledno: za glas *c* uporablja zapis *cz* (na primer Bakoš, 1786: *ſpotlivczi* 'zmerjavci'), za glas *č* uporablja zapis *cs* (na primer Bakoš, 1786: *cslovik*), za glas *s* uporablja zapis *fz* (na primer Bakoš, 1786: *právdí Goſzpodovoj*), za glas *ž* pa uporablja zapis *'z* (na primer Bakoš, 1786: *'zila* 'žila'). Tudi Küzmič se ni dosledno držal zapovedanega madžarskega črkopisa, saj je za soglasnik *ž* uporabljal drugačno črkovno znamenje, tj. zapis *'ſ* (na primer Küzmič, 1804: *fzľü'sbo* 'službo').

¹⁶ Madžarsko latinično pisavo lahko imenujemo tudi ogrica (Lamut, 2009: 29). Slovenski prekmurski pisatelji so se nanjo opirali predvsem pri zapisovanju sičnikov in šumnikov: glas *c* so zapisovali kot *cz*, glas *č* kot *cs*, glas *s* kot *sz* ali *fz*, glas *š* kot *s* ali *ss*, glas *ž* kot *zs* ali *'z*, glas *nj* kot *ny*, glas *dj* ali *dž* kot *gy* ter glasove *ô*, *ü* in *ö* kot *ou* (Fekonja, 1892: 173).

Tabela 2: Primeri dejansko uporabljenih črkovnih znakov za sičnike in šumnike v bralnem delu abecednikov

Običajna bohoričica	Pohlin	Debevec	Gutsman	Budin	Vodnik	Küzmič	Bakoš	Izgovor
Z, z	C, c, z	Z, z	C, c, z	Z, z	Z, z	C, Cz, c	Cz, cz	c
Zh, zh	Zh, zh	Zh, zh	Zh, zh	Zh, zh	Zh, zh	Cs	Cs, cs	č
S, f	S, s, f, ss	S, s, f, sf	S, š, fs	S, f	S, f	Sz, f, sz	S, s, ff, f	s
Sh, fh	Sh, sh	S, Sh, fh, sh, f	Sh, Šh, fh,	Sh, fh	Sh, sh	f, ff, s	f, ff,	š
S, s	S, f	S, s, z	Z, S, s	S, s	S, s	Z, z	Z, z	z
Sh, sh	Sh, fh	Sh, sh	Sh, sh	Sh, sh	Sh, sh	's, 'f, f	'Z, 'z	ž

4.3 Berila, poljudno mladinsko slovstvo in veroučna literatura

Do leta 1778, ko je Blaž Kumerdej za osnovnošolske potrebe ustvaril prvo posvetno dvojezično berilo *Vodenja za brati*, učenci slovenskih osnovnih šol niso imeli nobenega samostojnega berila, ampak so ta nadomeščali katekizmi in evangeliji, ki so se uporabljali istočasno tudi za pouk verouka, kar se je na Koroškem in Štajerskem, pa tudi v Prekmurju dogajalo tudi še kasneje. Kumerdejevemu berilu se je leta 1794 pridružilo tudi dvojezično berilo *Bukvice tega zaderžanja za mladust*, ki je bilo namenjeno otrokom mestnih šol (Schmidt, 1988a: 239–240), pa tudi dvojezično berilo Janeza Debevca *Majhine perpovedvanja* iz leta 1809. Za otroke na Koroškem je Jarnik leta 1814 sicer priredil izbor mladinskih povesti z naslovom *Zbér lépih ukov za slovensko mladíno*, vendar pa to Jarnikovo delo ne moremo šteti med berila, temveč med mladinsko leposlovno literaturo, ki so jo učenci prejeli kot šolsko nagrado, niso je pa uporabljali med poukom (Andoljšek, 1978: 93–102, 291–294). V Prekmurju so se za bralni pouk uporabljale Küzmičeve dvojezične slovensko-madžarske zgodbe iz abecednika z naslovom *ABC knižica na národní šoul hasek* iz leta 1790, kjer lahko zasledimo precej podobnosti s Kumerdejevim berilom (Andoljšek, 1978: 76–79).

Za verouk so se večinoma uporabljale za osnovno šolo prirejene izdaje velikega katekizma, pa tudi razni molitveniki ter pesmarice: na Kranjskem sta bila v uporabi na primer *Izvečik tega velikiga katekizma s uprašanjami ino odgovorami* iz leta 1779 ali *Ta veliki katekizmus z*

prašanjami inu odgovarmi prav tako iz leta 1779, na Koroškem Gutsmanov *Ta veliki katekizem s prašanjami inu odgovori* iz leta 1790 ter pesmarica *Mešnu petje*, na Štajerskem tretja izdaja Parhamerjevega katekizma z naslovom *Kratka spitavanja teh pet štükov keršanskoga navüka* iz leta 1777, v Prekmurju pa na primer Küzmičevi deli *Krátka šumma velikoga katekizmušam* iz leta 1780 in *Kniga molitvena* iz leta 1783 (Andoljšek, 1978: 58–62).

4.3.1 Vsebina beril in poljudnega mladinskega slovstva

Kumerdejeve, Debevčeve in Jarnikove povesti so bile novost, saj učencem niso vsiljevale več svetopisemskih zgodb iz daljnih krajev in časov, temveč so s pomočjo moralno-vzgojnih povesti avtorji slikali kmečko ljudstvo v njihovem vsakdanjem življenju, ki je bilo slovenskemu kmečkemu otroku še posebej blizu, bralce pa so seznanjale tudi z različnimi basnimi (Jarnik: *Ezopove basni*) ter z utrinki iz svetovne književnosti (Jarnik: *Herkul na razpotju*, *Fridolín ali hod k fužini*). Takšne zgodbe so hotele svoje bralce predvsem vzgajati, in sicer tako, da so vzporedno prikazovale dobre in slabe osebe, kjer usoda dobre nagrajuje s srečo, hudobne pa kaznuje, kar je bilo v skladu s prepričanjem razsvetljencev, vendar pa so se oddaljevale od vzgojno-krščanskih vsebin, ki so še vedno prevladovale. Oblasti so bile namreč mnjenja, da je posvetna literatura iz več razlogov neprimerna za osnovnošolske otroke in mladino (Andoljšek, 1978: 93–102, 291–294).

5 POKRAJINSKE RAZLIČICE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN PREKMURSKI KNJIŽNI JEZIK KOT UČNI JEZIKI IN JEZIKI OSNOVNOŠOLSKIH UČBENIKOV

Vsak živ ljudski jezik je bil v času in prostoru vedno deležen nenehnega spreminjanja in preoblikovanja, na kar so vplivali različni dejavniki, predvsem raba jezika v različnih situacijah, drug na drugega pa sta vplivala tudi še pisni in govorjeni jezik. Nekoč je sicer slovenski pisni jezik, ki še ni bil tako normativno določen s slovnici in slovarji kakor danes, v veliko večji meri izhajal iz govorjenega jezika, saj je vseboval mnoge pokrajinske narečne značilnosti, kar je sprva vplivalo na poluradna in zasebna besedila, ki so bila namenjena bolj za govorne priložnosti, kasneje pa tudi na jezik tiskanih knjig za širšo javnost (Pogorelec, 1993: 7–13). Še kasneje pa je bilo zanj značilno tudi uvajanje nadnarečnih jezikovnih prvin, kar je v 18. stoletju na primer privedlo do nastanka treh pokrajinskih različic slovenskega knjižnega jezika. Vseskozi je bilo za pisni jezik značilno še vnašanje različnih tujejezičnih prvin, ki so vidne predvsem na skladenjski in besedni ravni (Orel, 2001: 551–552). Normo knjižnega jezika je oblikoval avtor besedila in sicer pod vplivom pisnega izročila starejših avtorjev, po zgledu tujejezičnih slovničnih zgradb ali pod neposrednim vplivom tujejezičnih predlog (Orel, 2001: 558; Orel, 2009: 4).

Težnja po razumljivem jeziku v samih besedili je bila prisotna čez celo slovensko kulturno zgodovino. Prvič se je slovenščina v zapisani besedi pojavila že v srednjem veku, od koder je ohranjenih 14 srednjeveških zapisov, iz katerih lahko razberemo, da je bila na mesto latinščine slovenščina kot pisni jezik upoštevana predvsem zaradi splošne razumljivosti in tudi že narečno razčlenjena, saj iz ohranjenih virov lahko opazimo, da vsebuje gorenjske (Rateški, Starogorski rokopis, prvi del Stiškega rokopisa, Kranjski rokopis), koroške (Rateški rokopis), zahodnoslovenske (Starogorski in Černjejski rokopis) ter dolenske značilnosti (Stiški rokopis, osnutek pridige). V 16. stoletju se je s protestantskimi pisci pojavila težnja po bolj poenotenem, splošno razumljivem pisnem jeziku ter enotni pisavi, kar pa je bilo v kasnejših desetletjih, predvsem zaradi protireformacijskega gibanja in zaradi vse večjih narečnih raznolikosti vse težje izvedljivo, zato se je jezik v nadaljnjih stoletjih pričel postopoma oddaljevati od že začrtane knjižne norme slovenskih protestantov (Rajh, 2002: 48). V drugi polovici 17. stoletja je Schönleben postavil načelo pisanja po običaju rodu in govorjenja po običaju pokrajine, s katerim je opredelil zavesten odmik govorjenega jezika v

zapisani besedi in s katerim se je hkrati želel izogniti popolnemu izumrtju protestantske norme vseslovenskega knjižnega jezika,¹⁷ kar pa ni bilo vedno povsem uspešno: na primer vemo, da se je Schönleben poskušal izogniti vokalni redukciji nenaglašenih samoglasnikov, ki jo je sicer poznal iz svojega govornega jezika in iz starejših slovenskih avtorjev (Honzak Jahić, 2004: 387). Tudi v 18. stoletju so pisci omahovali med upoštevanjem že začrtane protestantske norme ter upoštevanjem narečnih značilnosti govornega jezika in mnogokrat lahko v besedilih tega obdobja opazimo prepletanje obeh prvin (Orel, 2009: 6). V obdobju razsvetljenstva, tj. v drugi polovici 18. stoletja, se je zaradi velikih razlik med predpisano skupno pisno in pokrajinsko različno govorno podobo slovenski knjižni jezik začel načrtno približevati govornemu, kar lahko povsem dobro razberemo iz deželnih različic slovenskega knjižnega jezika (te so kranjska, koroška in štajerska različica), ki so se začele oblikovati sredi 18. stoletja in dosegle vrhunec konec istega stoletja, ko se je postopno že pričela oblikovati težnja po poenotenju knjižnega jezika nasproti deželnemu razdruževanju. Poleg teh treh knjižnih različic pa se je v tem obdobju slovenskega kulturnega razvoja neodvisno oblikoval tudi še samostojni prekmurski knjižni jezik. Nastanek treh knjižnih različic slovenskega knjižnega jezika so avtorji podpirali z željo, da bi te knjižne različice bralce pritegnile z glasovno in izrazno podobnostjo njihovemu domačemu govoru, ne pa odbijale s tujim enotnim zapisom (Pogorelec, 1993: 7–13; Orel, 2001: 552–555; Orel, 2009: 8–9).

5.1 Slovenski pisni jezik druge polovice 18. stoletja in v začetku 19. stoletja

V drugi polovici 18. stoletja še ni bilo enotne slovenske države, niti slovenskega kulturnega naddialekta (to vlogo je še vedno imela nemščina) ter ni bilo še sredstev javnega obveščanja (na primer časopisov), ki bi za celotno slovensko ozemlje ohranjali enotni knjižni jezik. Z uvedbo obvezne osnovne šole, ki je s seboj prinesla tudi večje število ljudi večjih branja in pisanja, pa se je vse bolj večalo število naslovnikov različnih vrst besedil, ki so prihajali iz različnih koncev slovenskega narodnostnega ozemlja. Večina besedil v slovenskem jeziku se je morala v tem času torej prilagajati predvsem malo izobraženemu naslovniku in njegovemu govoru.

¹⁷ Jezikoslovno načelo *Scribamus more gentis, loquamur more regionis* (tj. *Pišimo po navadi naroda, govorimo po krajevni navadi*) je bilo predpisovalno potrjeno s ponovno izdajo Bohoričeve slovnice leta 1715 in leta 1758 na Kranjskem in Koroškem (Honzak Jahić, 2004: 387).

Pri ustvarjanju besedil v slovenskem jeziku, med katere seveda spadajo tudi raznovrstni osnovnošolski učbeniki, so se pisci začeli spopadati z vprašanjem norme knjižnega jezika, torej v kakšnem jeziku naj bodo njihova dela zapisana. Knjižna tradicija je bila s Trubarjem in njegovimi sodobniki vzpostavljena že sredi 16. stoletja in pisci 18. stoletja so si prizadevali, da bi to normo čim bolj ohranjali, toda v obdobju dveh stoletji sta se zaradi primanjkljaja dobre slovnice in slovarja, predvsem pa izobraževalnih ustanov in drugih sredstev javnega obveščanja, ki bi širile normo knjižnega jezika, močno spreminjala tako jezik kakor besedje. Spmembe so prodirale tudi v tista besedila, katerih avtorji so si sicer prizadevali za ohranitev knjižnega izročila svojih predhodnikov. Skupaj s tradicionalno normo z osnovami iz 16. in 17. stoletja je pričela v obdobju 18. stoletja soobstajati še nova norma, ki sledi živi izreki; njuno soobstajanje pa se kaže v dvojnem zapisu (Pogorelec, 1967: 94). V obdobju druge polovice 18. stoletja se je povečalo število bralcev oziroma naslovnikov, ki so bili predvsem iz nižjih slojev in zelo malo izobraženi ter so prihajali iz vseh slovenskih dežel in neposredno zahtevali, da se jim literatura podaja v njim razumljivem jeziku, najbolje v njihovem lastnem narečju, saj so le tega najbolje razumeli. V tem obdobju je bila na prvem mestu torej predvsem splošna razumljivost in govorljivost živega jezika, avtorji besedil za širšo javnost pa so se pričeli držati nenapisanega pravila *piši, kakor govoriš* (Orel, 2001: 558). Začetek 19. stoletja je prinesel tudi večje težnje po poenotenju slovenskega knjižnega jezika in slovenski pisni jezik sta v tem času natančneje določila tudi Kopitar v slovnici iz leta 1808 in Vodnik v slovnici iz leta 1811, ki sta poleg drugih (večinoma gorenjskih) jezikoslovcev vplivala na primer na odpravo vseh dvoglasnikov in uveljavitev monoftongov, nista pa več upoštevala tipičnih gorenjskih značilnosti, na primer soglasniških sprememb. Prav tako sta poskušala odpraviti tudi prevzete besede iz nemščine (Pogorelec, 1981: 113–116; Vodopivec, 2006: 19–20).

5.1.1 Tri pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika in prekmurski knjižni jezik

Iz tega obdobja poznamo tri pokrajinske knjižne različice, ki so se na slovenskem narodnostnem ozemlju izoblikovale na pobudo več razsvetljenskih avtorjev, ki so bili po večini tudi jezikoslovci in so poleg različnih literarnih del izdajali še slovnice in slovarje, ter samostojni prekmurski knjižni jezik.

Kranjska različica knjižnega jezika je bila še vedno bolj ali manj povezana s tradicijo slovenskih protestantskih piscev, predvsem nove izdaje *Evangelijev inu listov*, vendar se tudi tu že kažejo spremembe na vseh jezikovnih ravneh, še bolj pa v besedilih neverskega značaja (na primer v patentih, učbenikih, itd.), saj naj bi spremembe v takšna besedila hitreje prodirale.¹⁸ Poleg kranjske pa sta soobstajali še koroška ter štajerska knjižna različica, ki pa sta se od jezika slovenskih protestantskih piscev odmikali, v nekaterih primerih pa nista upoštevali niti sočasnega knjižnega jezika osrednjeslovenskega kulturnega prostora.¹⁹ V enakem obdobju se je razvijal tudi še prekmurski knjižni jezik,²⁰ ki se je zelo razlikoval od vseh knjižnih različic, še najbolj pa od kranjske, saj je bilo Prekmurje, poleg tega, da je bilo v drugi državi, tudi najbolj oddaljeno od osrednjeslovenskega kulturnega prostora (Pogorelec, 1967: 94).

Za razvoj različnih variant knjižnega jezika je bila v 18. stoletju pomembna zavest o pripadnosti različnim slovenskim zgodovinskim pokrajinam, ki je dosegla vrh prav v obdobju razsvetljenstva, upravna razdeljenost slovenskega kulturnega prostora na notranjeavstrijski in ogrski del, pa tudi velika narečna razčlenjenost slovenskega kulturnega prostora, kar je s seboj prineslo predvsem velike razlike med osrednjim slovenskim narečjem in obrobni narečji,²¹ med katerimi so največje pretese dosegala prav severna in severovzhodna območja slovenskega kulturnega prostora (Rajh, 2002: 48). Na težjo razumljivost med posameznimi različicami knjižnega jezika so namreč vplivale predvsem glasoslovne spremembe dolgo in

¹⁸ Japljev prevod *Svetega pisma* (1784–1804), za katerega velja diahrono-sinhrono načelo pisanja, je bil najbolj normirano tiskano besedilo tega obdobja, saj je bilo zaradi jezikovnega pregleda več različnih avtorjev jezikovno poenoteno in sistemsko urejeno. Ostala besedila so imela več narečnih posebnosti, predvsem zato, ker so bila namenjena ožjim krogom bralcev (Orel, 2001: 555).

¹⁹ I. Orel pravi, da starejša besedila koroškega narečnega prostora (na primer bratovščinska knjiga iz Črne na Koroškem, 1633–1707) sicer pričajo, da je bil jezik bližje kranjskemu pisnemu jeziku, kar pa ne velja tudi za mlajša besedila (na primer *Leški rokopis* iz okolice Prevalj (ok. 1750) in *Duhovna branba* (ok. 1740)), za katera velja, da vsebujejo nekoliko več narečnih posebnosti koroškega narečnega prostora. Besedila koroških bukovnikov iz druge polovice 18. stoletja pa na primer vsebujejo tudi nadnarečne prvine z elementi osrednjeslovenskega knjižnega jezika, kar priča o tem, da so se v tem kulturnem prostoru opuščali določeni narečni elementi, avtorji pa so se posvečali ustvarjanju nekakšnega skupnega knjižnega jezika, ki bi bil razumljiv širšemu spektru bralstva (Orel, 2009: 14).

²⁰ Prekmurski knjižni jezik se je začel razvijati že v 16. in 17. stoletju (npr. ohranjene rokopisne pesmarice, kakor na primer *Martjanska pesmarica*), ko so še vedno lahko opazne kajkavske prvine. V 18. stoletju se na tem področju prične tudi pravo knjižno izročilo, v katerem pa so sledi kajkavskega knjižnega jezika le še komaj zaznavne (Šekli, 2003: 51).

²¹ Osrednjeslovenska, tj. kranjska različica knjižnega jezika se zgleduje pri starejših domačih avtorjih, štajerska različica knjižnega jezika in prekmurski knjižni jezik pa po knjižni kajkavščini, sicer pa upoštevata tudi svoje narečje in narečne posebnosti. Kljub temu, da je bila takšna dvojnost slovenskega knjižnega jezika zgodovinsko opredeljena že veliko časa pred tem, pa se je zaradi takšnih in drugačnih okoliščin lahko najbolj izrazito izoblikovala in pokazala šele v obdobju razsvetljenstva s težnjami po pokrajinski jezikovni avtohtonosti (Orel, 2009: 17).

kratko poudarjenih ter nepoudarjenih samoglasnikov, ki so hkrati vplivale tudi na oblikoslovne spremembe in so se v obdobju dvestotih let odkar je izšla prva knjiga v slovenskem jeziku še povečale in so jih avtorji bolj ali manj upoštevali tudi v zapisani besedi, pa tudi še narečno besedje. Prekmurski knjižni jezik in štajerska različica knjižnega jezika pa sta se od kranjske ter koroške različice razlikovala tudi še po pravopisu (Orožen, 1986: 218; Orel 2009: 7).

Za večino besedil iz kranjske, štajerske in koroške narečne različice knjižnega jezika velja uporaba t. i. dvojnic ali narečnih glasoslovnih korektur, saj so mnogi avtorji v istem besedilu lahko uporabljali tako sočasno govorjeno, kakor že ustaljeno knjižno dvojnico (Orel, 2001: 555–558; Orel, 2009: 16; Orel, 2010: 30). Ta posebnost kaže predvsem na to, da je bila določena mera knjižne norme vedno prisotna, predvsem pa da norma knjižnega jezika še ni bila popolnoma ustaljena, krivca za to pa gre iskati med drugim tudi v pomanjkanju normativnih priročnikov (Orel, 2010: 30), poleg tega pa pokrajinski knjižni jeziki lahko vsebujejo le določene, ponavadi najbolj splošne narečne značilnosti in ne ožje krajevno omejenih (Orel, 2001: 555; Orel, 2009: 17).

5.2 Kranjska različica knjižnega jezika

Kranjska različica knjižnega jezika, v kateri je ustvarjalo največje število znanih avtorjev iz obdobja razsvetljenstva, je pokrivala največji delež takratnega slovenskega kulturnega prostora, saj je obsegala celotno današnjo Dolenjsko, Primorsko z notranjskimi govori in kraško narečno področje do Trsta, gorenjsko, rovtarsko ter osrednještajersko narečno področje celjskega okraja.

V različnih avtorskih delih in prevodih slovenskih razsvetljencev s konca 18. stoletja, ki so prihajali iz tega območja, lahko opazimo, da je vpliv norme knjižnega jezika iz 16. stoletja (Trubar, Dalmatin, itd.) delno opazen samo še v katoliškem prevodu *Svetega pisma* (Japelj, Kumerdej, idr., 1784–1804), ki je veljal kot normativno najbolj dovršeno ter najmanj glasovno okrnjeno besedilo tistega časa in so ga mnogi avtorji jemali kot zgled dobrega in pravilnega pisanja, postopoma pa zamira v ostalih besedilih iz tega obdobja (tudi na primer v osnovnošolskih učbenikih), kjer se kaže večji vpliv takratnega sočasnega govora z uporabo gorenjskih oziroma bolj etimoloških odrazov (na primer redukcija, gorenjske oblike), pa tudi večjega števila dvojnic v enem besedilu (Orel, 2010: 30–38).

V kranjski različici knjižnega jezika razsvetljenskih avtorjev (na primer pri Pohlinu, Kumerdeju in Debevcu) lahko zasledimo mnoge tipične narečne značilnosti, ki so bile značilne tako za tedanjo gorenjsko narečno območje z ljubljanskim govorom, kakor tudi za dolensko narečno skupino in so vezane predvsem na glasoslovno in posledično tudi na morfološko raven, a jih postopoma že pričenjajo menjati gorenjski odrazi, ki so v Vodnikovih delih že jasno razvidni.²² Iz ohranjenih virov lahko razberemo, da so se dolenske glasoslovne značilnosti začele z gorenjskimi prepletati že v 17. stoletju, od sredine 18. stoletja pa so nekatere gorenjske prvine celo popolnoma zamenjale dotedanje dolenske, še vedno pa so se ohranjale najbolj tipične (na primer v tem obdobju sicer lahko opazimo načrtno odpravljanje dolenskega *u* za *ō*, ne pa tudi dolenskega izglasnega *-u*, ki je ohranjen vse do Vodnika) (Orel, 2009: 8–9).

Na sledečih straneh bom s pomočjo analize osnovnošolskih učbenikov za verouk in bralni ter jezikovni pouk Blaža Kumerdeja (*Vodenja za brati*, izšlo v Ljubljani leta 1800), Janeza

Debevca (*Majhine perpovedvanja*, izšlo v Ljubljani leta 1809) in Valentina Vodnika (*Abeceda za perve šole*, izšlo v Ljubljani leta 1811, *Keršanski navuk za ilirske dežele*, izšlo v Ljubljani leta 1811 in 1812) prikazala kranjsko različico slovenskega knjižnega jezika, v kakršni so bili zapisani tudi učbeniki, ki so se uporabljali v osnovnih šolah na Kranjskem in Goriškem.

5.2.1 Glasoslovje in naglas

Iz analize del lahko opazimo, da kranjska različica knjižnega jezika na prehodu iz 18. v 19. stoletje pozna dolge in kratke samoglasnike. Sistem dolgih samoglasnikov je še vedno monoftongično-diftongičen (issln. $\bar{e} > ej$ ali e), čeprav so primeri takšnega zapisovanja vse bolj redki, saj se bolj pričenjajo uveljavljati monoftongi. Kratki in nenaglašeni samoglasniki so se reducirali ali popolnoma onemeli.

Glede naglasa lahko iz jezika kranjskih učbenikov razberemo, da je do tega obdobja že prišlo do drugega naglasnega premika in da je ta naglas dolg (Debevec: *kósa*), pri akcentuaciji tipa *tema* je naglas na končnici (Debevec: *v' tmí*), poleg tega pa lahko vidimo, da kranjska različica knjižnega jezika na prehodu 18. stoletja ohranja tudi končniški in mešani naglasni tip (Debevec: *domá*, *lepó*, Vodniku: *fturé*).

5.2.1.1 Samoglasniki

Pri analizi kranjske različice knjižnega jezika sem zasledila naslednje značilnosti v zapisovanju izhodiščnih splošnoslovenskih samoglasnikov:

²² Večnarečnost, posebna oblika nadnarečnosti, je v tem primeru posledica še neustaljene knjižne norme, ki se lahko izoblikuje na podlagi širše uporabnosti besedil ali pa tudi kot posledica delitve narečnih značilnosti (Orel, 2009: 6–7).

Issln. dolgi samoglasniki²³

- $\bar{a}$ se zapisuje kot **a** (Debevec: *pánj, dan*, Kumerdej: *va/s, lan*, Vodnik: *lash, zha/s*);
- $\bar{a}$ se zapisuje kot **a** (Debevec: *dvakrat, glava*, Vodnik: *v' prah, dva, dvanaj/t*);
- $\bar{e}$ se zapisuje kot **e** (Debevec: *po lédu, shéft, svézher, ferze*, Kumerdej: *pezh, vezher, liftje, bizhje*);
- $\bar{e}$ se zapisuje kot **e** ali **ej** (Debevec: *vějter, lep, dél, v' hlév*, Kumerdej: *leip, jed, mefsez*, Vodnik: *mléko, gréh, obléka*);
- $\bar{e}$ se zapisuje kot **e** (Debevec: *pétnajft, pét*, Kumerdej: *deffjet, ręd*, Vodnik: *petik, imé*);
- $\bar{i}$ se zapisuje kot **i** (Debevec: *sid, liftje*, Kumerdej: *shivina*);
- $\bar{o}$ se zapisuje kot **o** ali **u** (Debevec: *nózh, vós, perú*, Kumerdej: *kosf, mozh, mladofti, gnoj, teftu, ftu*, Vodnik: *rod, telo, drevo, oko, kokofh, nebo*);
- $\bar{o}$ se zapisuje kot **o** (Debevec: *pot, sób*, Kumerdej: *moka*, Vodnik: *mósh, pot*);
- $\bar{u}$ se zapisuje kot **u** (Debevec: *kluzh, pluzha*, Kumerdej: *Vodnik: plug*).

Issln. kratki samoglasniki²⁴

- $\grave{a}$ - se zapisuje kot **a** (Debevec: *láshe*, Vodnik: *masha*);
- $-\grave{a}$ se zapisuje kot **e** (Debevec: *vezh*, Kumerdej: *vef, fmenj*);

²³ Legenda: $\bar{a}$ – issln. stalno dolgi polglasnik, $\bar{a}$ – issln. stalno dolgi a, $\bar{e}$ – issln. stalno dolgi e, $\bar{e}$ – issln. stalno dolgi jat, $\bar{e}$ – issln. stalno dolgi nosni e, $\bar{i}$ – issln. stalno dolgi i, $\bar{o}$ – issln. stalno dolgi o, $\bar{o}$ – issln. stalno dolgi nosni o, $\bar{u}$ – issln. stalno dolgi u. Tako tudi v nadaljevanju.

²⁴ Legenda: $\grave{a}$ - – issln. staroakutirani polglasnik v nezadnjem zlogu v besedi, $-\grave{a}$ – issln. staroakutirani polglasnik v zadnjem zlogu v besedi, $\grave{a}$ - – issln. staroakutirani a v nezadnjem zlogu v besedi, $-\grave{a}$ – issln. staroakutirani a v zadnjem zlogu v besedi, $\acute{e}$ - – issln. staroakutirani jat v nezadnjem zlogu v besedi, $-\acute{e}$ – issln. staroakutirani jat v zadnjem zlogu v besedi, $\acute{e}r$ – naglašeni jat v položaju pred glasom r, $\acute{e}$ - – issln. staroakutirani e v nezadnjem zlogu v besedi, $-\acute{e}$ – issln. staroakutirani e v zadnjem zlogu v besedi, $\acute{e}$ - – issln. staroakutirani nosni e v nezadnjem zlogu v besedi, $-\acute{e}$ – issln. staroakutirani nosni e v zadnjem zlogu v besedi, $\grave{i}$ - – issln. staroakutirani i v nezadnjem zlogu v besedi, $-\grave{i}$ – issln. staroakutirani i v zadnjem zlogu v besedi, $\grave{o}$ - – issln. staroakutirani o v nezadnjem zlogu v besedi, $-\grave{o}$ – issln. staroakutirani o v zadnjem zlogu v besedi, $\grave{o}$ - – issln. staroakutirani nosni o v nezadnjem zlogu v besedi, $-\grave{o}$ – issln. staroakutirani nosni o v zadnjem zlogu v besedi, $\grave{u}$ - – issln. staroakutirani u v nezadnjem zlogu v besedi, $-\grave{u}$ – issln. staroakutirani u v zadnjem zlogu v besedi. Tako tudi v nadaljevanju.

- **à-** se zapisuje kot **a** (Debevec: *mati*, Kumerdej: *krava*);
- **-à** se zapisuje kot **a** (Debevec: *brat*, *naſs*, *zhaſs*, Kumerdej: *fant*, *kraj*, Vodnik: *ſad*, *naſh*, *naſ*, *nam*);
- **ě-** se zapisuje kot **e** ali **ej** (Debevec: *polejtju*, *męſtu*, *dęlu*, *lętu*, Kumerdej: *lejtju*, Vodnik: *na lejtih*, *leto*, *meſto*);
- **-ě** se zapisuje kot **e** (Debevec: *srel*, Vodnik: *zhlen*);
- **'ěr** se zapisuje kot **e** (Debevec: *oſęrja*, Kumerdej: *omerkuvanje* 'varovanje', *v' męri*, Vodnik: *vera*, *verujózh*, *verovali*);
- **è-** se zapisuje kot **e** (Kumerdej: *ſpekla*, *svedl*, Vodnik: *sele*);
- **-è** se zapisuje kot **e** (Debevec: *selen*, Vodnik: *kmet*);
- **ę-** se zapisuje kot **e** (Debevec: *glédati*, *neſręzha*, Vodnik: *ſrezha*, *detela*);
- **-ę**: ni primerov;²⁵
- **ì-** se zapisuje kot **i** (Kumerdej: *hiſha*, Vodnik: *lipa*);
- **-ì** se zapisuje kot **i** (Debevec: *nizh*, Vodnik: *nit*);
- **ò-** se zapisuje kot **o** (Debevec: *kósha*, *òkna*, Kumerdej: *potok*, *na kolu*, *modri*, Vodnik: *volja*, *modroſt*);
- **-ò** se zapisuje kot **o** (Debevec: *ſtòl*, *otròk*, *nosh*, Kumerdej: *kojn*, *kol*, Vodnik: *ſhkof*, *koſhik*, *grob*);
- **ǫ-**: ni primerov;
- **-ǫ**: ni primerov;
- **ù-** se zapisuje kot **u** (Debevec: *duſha*, Kumerdej: *duſha*, *ſuknizo*, *kruha*, Vodnik: *duſha*);

²⁵ Tukaj nisem našla nobenega primera, ki ga navaja *Vprašalnica za SLA*, kar pa ne pomeni, da primerov, ki vsebujejo ta issln. glas, v analiziranih besedilih ni. Enako velja tudi v nadaljevanju.

- -ù se zapisuje kot **u** (Debevec: *kruh*, Kumerdej: *v' kup*, Vodnik: *kùp*).

Issln. umično naglašeni samoglasniki²⁶

- **eŸ** se zapisuje kot **e** (Debevec: *teta*, *Ÿeftra*, Kumerdej: *semlo*, *sheno*, Vodnik: *potréba*, *semła*, *shela*);
- **aŸ** se zapisuje kot **e** (Vodnik: *pekla*);
- **oŸ** se zapisuje kot **o** (Debevec: *voda*, *kòsa*, Kumerdej: *vudova*, Vodnik: *konez*).

Issln. nenaglašeni samoglasniki

- **a** se zapisuje kot **e**, **i** ali pa je **izpadel** (Debevec: *hlapez*, *véter*, *Ÿinik*, *Blàshik*, Kumerdej: *hlapez*, *vboshez*, *boter*, *konz*, *ogn*, *pojèdl*, Vodnik: *petik*, *kòfiz*);
- **a** se zapisuje kot **a**, **o** ali pa je **izpadel** (Debevec: *dvakrat*, *glava*, *vratú* Kumerdej: *perjatela*, *krava*, *sahod*, *smote*, *sholni*, *koku*, *delovzi*, Vodnik: *Zarigrad*, *ZesarŸtva*, *Angelov*, *kravar*, *planete*, *shnez* 'žanjec', *shniza* 'žanjica');
- **e** se zapisuje kot **e**, **i** ali pa je **izpadel** (Debevec: *pezhí*, *po drevéŸu*, *pólje*, *kakimu*, *famiga*, *vidla*, Kumerdej: *kmetiza*, *poŸle*, *driveŸam*, *fvojiga*, *v' zerku*, *ozhjo* 'hočejo', Vodnik: *perje*, *zerkve*, *zherke*, *svitlobo*, *nekiga*, *djanje*);
- **ě** se zapisuje kot **e** (Debevec: *Ÿófed*, Kumerdej: *lėnoba*, Vodnik: *reŸniza*, *Ÿeno*, *telo*);
- **ę** se zapisuje kot **e** (Debevec: *roke*, *noge*, Kumerdej: *meŸsez*, *sęme*, *roke*, Vodnik: *pamet*, *meŸo*, *déte*);
- **i** se zapisuje kot **e**, **u** ali pa je **izpadel** (Kumerdej: *męrú* 'mirú', *kletvuze* 'kletvice', *bli*, *Ÿzer* 'sicer', *sgovarjati*, *perjatela*, *vejzo*, Vodnik: *perloshnostmi*, *perludnoŸt*, *sdelat*);

²⁶ Legenda: *eŸ*, *aŸ*, *oŸ* – issln. nenaglašeni e, polglasnik in o so se nahajali v položaju pred naslednjim naglašnim vokalom. Enako velja tudi v nadaljevanju.

- **o** se zapisuje kot **o**, **a**, **e**, **i** ali pa je **izpadel** (Debevec: *domá, obrási, koštnat, jábelko* Kumerdej: *potok, ftarjenu, preštarih, sdihvali*, Vodnik: *modroftjo, podóbe, mnogitere*);
- **o v izglasju** se zapisuje kot **o** ali **u** (Debevec: *velíko, lepó, tiho, filnu dopadlu*, Kumerdej: *ferzhno, hitru, aku 'ako', svěftu, pervu, jutru*, Vodnik: *dobro, dolgo, neškonzhnu*);
- **o** se zapisuje kot **o** (Debevec: *sobjé, na miso, jábelko, shlízo, jezhménko*, Kimerdej: *mosha, moko, vodo, vprego*, Vodnik: *rokami, refnizo, s' pámetjo, sheno, voljo, dobroto, v' jamo*);
- **u** se zapisuje kot **u**, **i** ali pa je **izpadel** (Debevec: *per kluzhavnizi, po bręgu ali grizhu*, Kumerdej: *vuzhenik, prahu, bogati 'ubogati', per drivefi, v' kardęli*, Vodnik: *muftazhe 'brki', v' Rimu*).

5.2.1.2 Soglasniki

Zapisani refleksi za posamezne izhodiščne slovenske soglasnike so v kranjski različici knjižnega jezika naslednji:

- skupina **ol** > **ov** (Debevec: *prędene vóvne*, Kumerdej: *vovna pride od vouz, od vovne*, Vodnik: *ovzam oftrishejo vovno*);
- **l** > **v** (Debevec: *v' spàvnizo*, Vodnik: *mikavnik, mòtavnik*);
- **ř** > **er** (Debevec: *vert, pert, bersh*, Kumerdej: *sadershni, po smerti, dershati*, Vodnik: *merlizhe, mertve, terplenje, zherke, bersh*), > **or** (Debevec: *gorbava*) oziroma > **ar** (Debevec: *is zęliga garla*);
- **l** > **l** ali **lj** (Debevec: *lubi, pólje, vefelje*, Kumerdej: *dopadlivu, ludeh, shivlenje, vola*, Vodnik: *semli, ludi, lubesni, v' Lublani, rabel, volje, vefelja, bolj, polju*);
- **n** > **n**, **nj** ali **jn** (Debevec: *pajn*, Kumerdej: *preklinjan, gošpodina, manka*, Vodnik: *ftvarjenju, pomenenja, natiŕnena, saŕtojn*);
- nezveneči nezvočniki v izglasju se v zapisu ohranjajo (Debevec: *Bog*, Kumerdej: *gošpod*, Vodnik: *gošpod*);

- skupina **šč** > **š** (Debevec: *pušhal*, *fzhařama*, *řpúřhal*, *piřhalko*, Kumerdej: *nevořhliva*, *pervořhila*, *pokorřhino*, Vodnik: *odpuřhati*, *nepokorřhina*, *plajřh* 'plašč', *tařh* 'tešč', *mravliřhe*, *puřháva*, *tifři*);
- skupina **dl** v opisnem deležniku je ohranjena pri vseh treh spolih (Debevec: *dopadlu*, *řpledla*, *mèdlo*, Kumerdej: *napadlu*, *pognedla*, *jedl*, *svedl*, Vodnik: *sapopadlo*, *fuedla*);
- skupina **črě** se v zapisu asimilira v **če** (Debevec: *zhępinje* 'črepinje', *zhéda* 'čreda', *zhéva* 'čreva', *zhęvle*, Vodnik: *v' zhedah* 'v čredah');
- skupina **žrě** se v zapisu ohranja (Debevec: *poshre*, Vodnik: *poshrèti*, *poshréřhnoft*);
- skupina **dc** se v zapisu ohranja (Debevec: *shelódza*, Kumerdej: *shelodza*, *v' shelodzi*, Vodnik: *padza*);
- narečna palatalizacija: **k, g, h** > **č, j, š** pred sprednjimi samoglasniki (Debevec: *drujikrat* 'drugikrat', *taziga* 'takega', Vodnik: *nadleshvanje* 'nadlegovanje');
- ostanki 2. praslovanske palatalizacije: **k, g** > **c, z** (Debevec: *nekaziga* 'nekakega').

5.2.2 Oblikoslovje

Kranjska različica knjižnega jezika ima veliko oblikoslovnih značilnosti, ki so posledica vokalne redukcije in drugih narečnih pojavov. Zagotovo je ena izmed značilnosti tudi maskulinizacija samostalnikov srednjega spola, ki pa se v analiziranih delih pojavlja zelo redko, saj je ni mogoče zaslediti v vseh primerih rabe srednjega spola (Debevec: *délo*, *méřto*, ampak *veder* 'vedro'). Zasledila sem tudi, da se pri Kumerdeju in Debevcu večkrat opušča dvojinska oblika samostalnikov, pomen dvojine pa včasih nakazuje števnik (Debevec: *dvę zherkę*), ponovno pa se prične redno uporabljati šele pri Vodniku (Vodnik: *glafřnikama*, *apofřelnama*).

V nadaljevanju sledi analiza samostalniške in pridevniške besede, zaimkov ter glagolov.

5.2.2.1 Samostalniška beseda

Pri analizi kranjske različice knjižnega jezika sem zasledila naslednje posebnosti v zapisu sklonskih končnic:

Samostalniki moškega spola

Ednina

- Končnica daj. ed. sam. m. sp. je **-u** (Debevec: *bratu, fhól/kimu uzheniku*);
- končnica mest. ed. sam. m. sp. je **-u** (Debevec: *po bręgu ali grizhu*, Kumerdej: *k' řnu, najęmniku*, Vodnik: *v' Rimu*) ali **> -i** (Kumerdej: *v' kraji*);
- končnica orod. ed. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve **> -am**, in sicer po analogiji s samostalniki nekdanje ženske a-jevske sklanjatve (Debevec: *řofędam*, Kumerdej: *s' krampęrjam*, Vodnik: *zhlovekam, rodam, s' rogam, vovkam*).

Dvojina

- Končnica daj. in orod. dvoj. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve **> -ama** (Vodnik: *glafnikama, apostelnama, rasbojnikama*).

Mnořina

- Končnica im. mn. sam. m. sp. je **-i** (Debevec: *otrozi*);
- končnica rod. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve **> -ov**, kjer gre za analogijo po nekdanji mořki o-jevski trdi sklanjatvi, saj preglasa za funkcijsko palatalnimi soglasniki ni (Debevec: *fhtruklov*, Kumerdej: *goldinarjov, đnarjov*);

- končnica daj. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-am**, in sicer po analogiji s samostalniki nekdanje ženske a-jevske sklanjatve (Debevec: *otròkam, ftari/ham* Kumerdej: *odjèmnikam*, Vodnik: *fovrashnikam, Apostelnam*);
- končnica mest. mn. m. sp. sam. nekdanje o-jevske sklanjatev je **-eh** (Kumerdej: *ludeh*, Vodnik: *voseh*) ali > **-ih** (Debevec: *dnárih, ftari/hih*, Kumerdej: *rèdih, preftorih*, Vodnik: *fkładih, prasniki*);
- končnica orod. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-ami** (Kumerdej: *vudami*), > **-mi** (Debevec: *s' nofmí, s' otrozhájmi, s' perftmi, s' rokàvmi*, Kumerdej: *s' otrozmi*, Vodnik: *s' dnarmi*) ali > **-nimi** (Vodnik: *s' Apostelnimi*).

Samostalniki ženskega spola

Ednina

- Končnica im. ed. sam. nekdanje i-jevske sklanjatve > **-a**, in sicer po analogiji s samostalniki nekdanje a-jevske sklanjatve (Vodnik: *molitva*);
- končnica rod. ed. sam. nekdanje a-jevske sklanjatve je **-e** (Debevec: *is fhóle, is glave*, Vodnik: *semle*);
- končnica daj. in mest. ed. sam. ž. sp. je **-i** (Debevec: *na tabli*);
- končnica or. ed. sam. ž. sp. je **-o** (Debevec: *táblizo, v' fhólo*, Vodnik: *pred Sholo, jamo*).

Množina

- Končnica rod. mn. sam. nekdanje a-jevske sklanjatve je lahko **-i** (Vodnik: *be/edi*);
- končnica daj. mn. sam. ž. sp. je **-am** (Vodnik: *ovzam*);
- končnica mest. mn. sam. nekdanje a-jevske sklanjatve je lahko > **-ih** (Kumerdej: *v' ograjih*, Vodnik: *ob nedélih, fabòtih*);

- končnica orod. mn. sam. nekdanje *i*-jevske sklanjatve > **-ami**, in sicer po analogiji s samostalniki nekdanje *a*-jevske sklanjatve (Kumerdej: *s' mi/slami*, Vodnik: *s' mi/flami*).

Samostalniki srednjega spola

Ednina

- Končnica tož. ed. sam. sr. sp. je **-o** (Vodnik: *na vreteno*, *na vratilo*) ali > **-u** (Debevec: *na fvoje meřtu*, *delu*);
- končnica mest. ed. sam. sr. sp. je **-u** (Debevec: *h' kofilzu*, Vodnik: *v' nje narózhju*) ali > **-i** (Kumerdej: *per vremeni*);
- končnica orod. ed. sam. sr. sp. nekdanje *o*-jevske sklanjatve > **-am**, in sicer po analogiji s samostalniki nekdanje ženske *a*-jevske sklanjatve (Kumerdej: *s' truplam*).

Množina

- Končnica im. mn. sam. sr. sp. je **-a** (Vodnik: *ferza*, *oblazhila*);
- končnica mest. mn. sam. sr. sp. nekdanje *o*-jevske sklanjatev je **-eh** (Debevec: *tleh*) ali pa je > **-ih** (Vodnik: *lejtih*, *tlih*);
- končnica orod. mn. sam. sr. sp. nekdanje *o*-jevske sklanjatve > **-ami** (Kumerdej: *s' seli/hami*, Vodnik: *s' delami*) ali > **-imi** (Kumerdej: *s' letimi*).

5.2.2.2 Pridevniška beseda

Pri analizi pridevnika v kranjski različici knjižnega jezika sem zasledila naslednje značilnosti:

- določna oblika pridevnika se redko izraža s členom **ta** (Kumerdej: *ta lēni fenja*, *ta nevo/hliva fořęda*), večkrat pa določno obliko pridevnikom nakazuje končnica **-i** (Vodnik: *hvaleshni otrok*);

- vrsta se izraža z levim, pridevniškim prilastkom (Debevec: *per hi/hnih opravkih, jezhmęnovu ka/fo*, Kumerdej: *shelesne vrata*, Vodnik: *isvirniga ali rojftniga greha*);
- svojilnost se izraža z levim prilastkom, ki se največkrat nahaja levo od odnosnice (Debevec: *Lípetovo fúknjo*, Kumerdej: *drevne feme*, Vodnik: *Mojsefovím vódenjam*), včasih pa se svojilnost izraža tudi z desnim samostalniškim prilastkom (Vodnik: *telo Jesufa Kriřtuřa*) ali predložno zvezo (Debevec: *liftje od drevja, kóřzhik řkórjize od kruha*);
- stopnjevanje pridevnika je obrazilno; primernik se tvori z desnim obrazilom (Debevec: *mánjiga, vézhiga*, Vodnik: *manjřhi*), presežnik pa s pomočjo morfema *nar* (Debevec: *nar pervi, nar bólji*, Kumerdej: *nar pořsebniřhi, nar navadniřhi*, Vodnik: *nar njishih, nar manj*).

Zasledila sem tudi nekaj posebnosti pri sklanjanju pridevnikov:

Pridevniki za mořki spol

- Končnica rod. in toř. ed. prid. m. sp. (řivi) > **-iga** (Debevec: *od tizhjiga gnesda, do vrozhiga*, Vodnik: *sdraviga, ediniga*);
- končnica daj. ed. prid. m. sp. > **-imu** (Vodnik: *postavlenimu*).

Pridevniki za řenski spol

- Končnica im. ed. prid. ř. sp. > **-i** (Vodnik: *ktira je shlahtnejřhi, nar vezhi dobròta*).

Pridevniki za srednji spol

- Končnica im. in toř. ed. prid. sr. sp. je za funkcijsko mehкими soglasniki, ki so otrdeli, lahko tudi **-o** (Vodnik: *pořledno olje, Řéřhno Telo*) ali > **-u** (Debevec: *řilnu dopadlu*);
- končnica im. in toř. mn. prid. sr. sp. > **-e** (Debevec: *majhine perřpovedvanja*, Kumerdej: *shelesne vrata, mersle řerza, vře bitja duhovne ino teleřne*).

5.2.2.3 Zaimek

Pri analizi zaimkov sem zasledila, da se:

- pri zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v rod. in tož. m. sp. ed., pojavlja končnica **-iga** (Debevec: *tiga, drugiga, nerodniga*, Vodnik: *tvojiga, blishniga, vfiga*);
- pri zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v daj. m. sp. ed., pojavlja končnica **-imu** (Vodnik: *tvojimu, tiřtimu*);
- pri zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v im. sr. sp. ed., pojavlja končnica **-e** (Debevec *fvoje oblazhila*);
- opuřčajo dvojinske oblike zaimkov; kadar je govora o dveh osebah, je velikokrat uporabljen osebni zaimek za množino (Debevec: *Jóřhte inu Janesik řta řkupaj na řhtęngah ředęla, inu jokala. Nřih mati je nřę sa nękaj hudú okřęgala*);
- osebni zaimek za orod. ed. ni ojačen s členico *j* (Vodnik: *tebo*);
- uporablja končnica **-u** za svojilni zaimek im. ed. sr. sp. (Kumerdej: *nřegovu*).

5.2.2.4 Glagol

Pri analizi glagola sem zasledila, da se pri zapisu:

- uporablja samo dolgi nedoločnik na **-ti**: (Debevec: *řhivęti, řhtřikati* 'plesti', *řledati*, Kumerdej: *vupati, preudariti*, Vodnik: *povedati, govoriti*);
- končnice knjižnih glagolov za 2. oziroma 3. os. ed. m. sp. **-al**, **-el**, **-il** ohranjajo (Debevec: *řpámetoval, priřhel, kupil*, Kumerdej: *ratal, persadel, dodęlil*, Vodnik: *terpel, leshal, oblubil*), včasih pa lahko **-el** > **-il** (Debevec: *vidil*, Kumerdej: *vidil*, Vodnik: *svedil, vidil*);
- za 3. os. mn. raje uporablja končnica **-e**, kot pa končnica **-ijo** (Debevec: *řovorę, řhumę, řvarę*, Kumerdej: *řbude*);
- za 2. os. ed. in 2. os. mn. glagola biti v prihodnjiku uporablja posebna oblika (Debevec: *bódeřh* 'boř', *bote* 'boste');

- velelnik glagolov v 2. os. ed. in 2. os. mn. včasih tvori s pomočjo vrivanja **-va-** (Debevec: *peftvaj* 'pestuj', *vęrvajte* 'verjemite', Vodnik: *véruvaj* 'veruj'), včasih pa tudi tako, da se uporablja pripona **-aj** tam, kjer je danes pripona **-uj** (Vodnik: *ne préshuhtvaj* 'ne prešuštvuj', *ne kupzhaj* 'ne kupčuj').

5.2.3 Besedotvorje

V poglavju o besedotvorju sem opazovala besedotvorno motivirane samostalnike, osredotočila sem se na slovenska priponska obrazila in njihov pomen.²⁷

- Vršilec dejanja se lahko izraža z naslednjimi priponami:

za moški spol: **-ič** (Debevec: *berizh*), **-ač** (Debevec: *kovazh*, Vodnik: *orazh*), **-ar** (Debevec: *padarja* 'zdravnik', *mlinar*, Vodnik: *volár*, *kravar*, *ovzhár*, Kumerdej: *Svelizharju*), **-er** (Debevec: *Gospód fajmajhter* 'Gospod župnik'), **-ik** (Debevec: *Gospód grajfhnik* 'Gospod graščak', Vodnik: *tovornik*, *zhednik shivini* 'hlevar', Kumerdej: *vuzhenik*, *gradnik*), **-ek** (Kumerdej: *zhlovek*), **-ic** (Vodnik: *goréniz*, Kumerdej: *kòfiz*, *tkaliz*), **-ec** (Vodnik: *shnez* 'žanjec', Kumerdej: *hlapez*) oziroma **-c** (Kumerdej: *fkřivavz*) ter **-ir** (Kumerdej: *shovnirjov* 'vojakov', *paftir*);

za ženski spol: **-ina** (Debevec: *gospodina*), **-ica** (Kumerdej: *kmetiza*, Vodnik: *dekliza*, *shniza* 'žanjica', *paftariza*, *prediza*).

- Nosilec lastnosti se lahko izraža s priponami **-ik** (Debevec: *jesizhnika*), **-ec** (Kumerdej: *hinavez*) oziroma **-c** (Kumerdej: *hinavz*).
- Nosilnik lastnosti se lahko izraža z naslednjimi priponami:

za moški spol: **-ik** (Debevec: *saflushik*, Vodnik: *gláfnik*, *dimnik*);

za ženski spol: **-ina** (Kumerdej: *vrozhina*, *pokorshina*, Vodnik: *bolezhínami*), **-ica** (Kumerdej: *tenzhiza*, Vodnik: *obliza*) ter **-ota** (Vodnik: *tefnota*, Kumerdej: *dobrota*).

²⁷ Zaradi nazornosti se bo končni samoglasnik, ki je običajno sklonsko oziroma spolsko pregibalo in ne del besedotvornega morfema, predstavljal kot del besedotvornega morfema. Tako tudi v nadaljevanju.

- Kraj, kjer je kaj, se izraža s priponami:

za moški spol: -ik (Debevec: *v' fvin/ki pomijnik* 'svinjak', Vodnik: *travnik*);

za ženski spol: -ka (Vodnik: *fofě/ka*) ter **-ina** (Kumerdej: *ru/hina*, Vodnik: *na podertinah*).

- Lastnost se lahko izraža s priponama **-ost** (Vodnik: *lakomnoft*) in **-ia** (Vodnik: *fkoparia*).
- Manjšalne pripone v analiziranih besedilih so naslednje:

za moški spol: -ec (Debevec: *máliga bráteza, ftolez, Markez*), **-ek** (Debevec: *Jurzhek, Jernejzhek*), **-ičk**²⁸ (Debevec: *pridnimiru deklizhku*), **-čič** (Debevec: *otrozhezha, klovzhizh* 'klobčič', Vodnik: *mladęzhizh*), **-ič** (Debevec: *en noshizh, mladenizh*, Vodnik: *mlatizh*) ter **-ik** (Debevec: *Janesik, Franzik*);

za ženski spol: -ika (Debevec: *Bárbika, Anzhika*), **-ica** (Debevec: *kiklizo, rútipo, fęftriza*, Vodnik: *fukniza, dekliza, tizhiza*) ter **-ca** (Debevec: *Jerza, Johanza*).

V analiziranih besedilih je poleg slovenskih besed mogoče zaslediti tudi mnoge nemške izposojenke, katerim pa je včasih dodana tudi slovenska pripona: *avba* 'avba', *knędli* 'cmoki', *platelz* 'listek', *dva puh/htaba* 'dve črki', *puter* 'maslo', *fhtrúmfe* 'nogavice', *shoke* 'kratke nogavice', *shupa* 'juha', *v' tintizo* 'posodica za črnilo'.

²⁸ Ta pripona je sestavljena iz dveh manjšalnih pripon, in sicer iz *-ič* in *-ek*.

5.3 Koroška različica knjižnega jezika

Koroška je bila v obdobju reformacije, ko se je v osrednjeslovenskem kulturnem prostoru razmahnilo tiskanje besedil v knjižnem jeziku, precej neaktivna,²⁹ kljub temu, da se je sicer gojilo slovensko ustno izročilo protestantskih pesmi in pridig ter se je slovenščina morda uporabljala tudi kot pomožni učni jezik na protestantski srednji šoli v Celovcu (Prunč, 1973: 65). Takšno stanje se je začelo spreminjati v 18. stoletju. Konec 18. stoletja je na severnem obrobju slovenskega jezikovnega ozemlja pričela nastajati tudi koroška knjižna različica, predvsem tako, da so se v splošnoslovenski knjižni jezik začeli vnašati elementi širšega koroškega narečnega prostora, ki jih je mogoče zaslediti predvsem v glasoslovju, oblikah in besedju. V tej knjižni različici so bila napisana tista maloštevilna, v slovenskem jeziku napisana besedila različnih zvrsti, ki so nastala na tem ozemlju na pobudo nekaterih zagretejših razsvetljenih intelektualcev, med katerimi sta iz tega obdobja najbolj znana Ožbalt Gutsman in Urban Jarnik. Med takšna besedila lahko uvrstimo večinoma nabožna, redkeje tudi uradna besedila (Pogorelec, 1973: 72), pa tudi osnovnošolske učbenike, ki jih je bilo v tem obdobju slovenskega kulturnega razvoja še manj, kakor v istem času na Kranjskem. Večina šol na tem območju je v slovenskem jeziku premogla le katekizem, ostali učbeniki pa so bili večinoma enaki tistim v nemških šolah (Andoljšek, 1978: 57). Poleg tega, da so avtorji del iz tega obdobja želeli ustvarjati literaturo v domačem jeziku, so hoteli predvsem utrditi svoj lasten jezik ter tako preprečiti ponemčevanje slovenskega prebivalstva, ki je bilo v tem delu slovenskega narodnostnega prostora še posebej grozeče zaradi neposredne bližine nemškega prebivalstva, jezika in kulture (Pogorelec, 1973: 72).

Kakor avtorji osrednjeslovenskega narečnega prostora, so tudi Korošci želeli zapisano besedo čimbolj približati govorjenemu jeziku, zato so v svojih delih poleg literarne tradicije osrednjeslovenskega kulturnega prostora upoštevali tudi jezik širšega koroškega narečnega prostora (Pogorelec, 1973: 71–72), čeprav na primer Gutsman v svoji slovnici (1777) na več mestih zavrača koroške narečne značilnosti, kot popačene oblike jezika: različno izgovorjavo nekaterih glasov, nekatere po nemščini prevzete prvine ter lokalizme: na primer izgovor nosnikov, akanje ali vokalizirano končnico v opisnem deležniku. Gutsmanovi jezikoslovni

²⁹ Izjema je tukaj Ziljska dolina, kjer so protestanti prepisovali (slovenske) protestantske knjige. Te prepisovalce imenujemo tudi bukovniki. Sprva je bukovništvo delovalo predvsem zaradi pomanjkanja slovenske tiskane besede, kasneje pa je dobilo veliko jezikovno funkcijo, sploh na narodnostno mešanem območju. Bukovniki so slovenske knjige zaradi pomanjkanja prevajali iz nemških predlog, včasih pa so tudi sami sestavili igre in pesmi ali jih povzemali iz ljudskega izročila (Prunč, 1973: 65–66).

zapisi, najbolj pa njegova slovnica, so močnejše vplivali na nekatere koroške pesnike njegovega časa (bolj na izobražence, kakor na bukovnike), nekoliko tudi na Jarnika, pri katerem pa lahko zasledimo še večjo željo po poenotenju koroške pisne tradicije z osrednjeslovensko: težnja k zapisovanju *e* na mesto koroškega *ie* ter *o* na mesto dolenskega *u* v besedah pod dolгим naglasom, zapisovanje soglasniške skupine *šč* na mestu dotedanjega koroško-gorenjskega *š* (Pogorelec, 1973: 71–81). Gutsmanova različica knjižnega jezika, ki je temeljila na rožanskih in podjunskih govorih, se je od kranjske razlikovala predvsem v besedju, deloma tudi v glasoslovju in oblikah, pa tudi po manjšem deležu uporabljenih germanizmov, ki jih je avtor zavestno izločeval iz svojih besedil (Vide Ogrin, 2009). Jarnikova knjižna različica je temeljila na ziljskem narečju, ki pa ga je še bolj približal osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku, kakršnega je uzakonil Kopitar v svoji slovnici (1808/1809). Jarnik pa je bil tudi prvi, ki je uporabljal izraz *slovenski* jezik ter ga uvedel tudi v nemščino, kot *slovenisch* namesto tedaj uporabljenega *windisch* in *kraingerisch* (Vide Ogrin, 2009).

V nadaljevanju bom za analizo koroške različice knjižnega jezika uporabila Gutsmanova dela (*Evangelie inu branje ali pisme na vse nedele inu jimenitne prasnike zielega leta resdelene*, izšlo v Celovcu leta 1780) ter Jarnikovo poljubno-vzgojno knjigo (*Sbér lépih ukov sa Šlovensko mladíno*, izšlo v Celovcu leta 1814), s pomočjo katerih bom prikazala, kakšne koroške narečne značilnosti so vidne v koroški različici knjižnega jezika.

5.3.1 Glasoslovje in naglas

Koroška različica knjižnega jezika iz tega obdobja pozna tako dolge kot tudi kratke samoglasnike. Še vedno ohranja diftongizacijo izhodiščnega slovenskega *ě* in *ě-* v *ie*, kar je značilnost podjunskega narečja, ne pa tudi diftonga *uo* (iz izhodiščnega slovenskega *ō*), ki se raje zapisuje v obliki *u* (Gutsman: *Bug*), kar je značilnost rožanskega narečja (Neweklowsky, 1997: 57), nekoliko kasneje pa tudi že v obliki *o* (Jarnik: *ko*). Poleg tega koroška različica knjižnega jezika pozna tudi vokalizacijo izhodiščnega slovenskega *ā* > *e*, nasproti *a*, ki se pojavlja manj pogosto.

Obravnavana avtorja v navedenih besedilih naglasnih znamenj večinoma ne uporabljata, če pa jih že, sta to večinoma ostrivec, ki označuje dolžino (Jarnik: *měfto*, *sréli len*, *vfuhníla*) in

krativec, ki označuje kračino (Jarnik: *mì/h*). Iz uporabe naglasnih znamenj lahko razberemo, da sta dobro ohranjena mešani in končniški naglasni tip.

5.3.1.1 Samoglasniki

Pri analizi koroške različice knjižnega jezika sem zasledila naslednje značilnosti v zapisu samoglasnikov:

Issln. dolgi samoglasniki

- *ā* se zapisuje kot *a* ali *e* (Gutsman: *vʃakdani, den, veʃs*, Jarnik: *den, veʃi, sréli len* 'zreli lan');
- *ā* se zapisuje kot *a* (Gutsman: *vratar, vrate*, Jarnik: *dva, per gradu, v- prahu, glava, bradat, kral*);
- *ē* se zapisuje kot *e* (Gutsman: *v'ferze, v'pezh*, Jarnik: *med, pepel*);
- *ě* se zapisuje kot *e* ali *ie* (Gutsman: *grieh, svieʃt, beʃiede, diete, riezʃ, dieli ʃvieta*, Jarnik: *beʃéde, léʃ, jéd*);
- *ē* se zapisuje kot *e* (Gutsman: *ob petkah, jime*, Jarnik: *devet, defet*);
- *ī* se zapisuje kot *i* (Gutsman: *sida, sima*, Jarnik: *mir, líʃti, pravopiʃ*);
- *ō* se zapisuje kot *u, ue* ali *o* (Gutsman: *Bug, nuzh, pomuzh, modruʃt, Gofpud*, Jarnik: *kues* 'kós -a', *pueta, kof, popotnik, mózh*);
- *ō* se zapisuje kot *o* (Gutsman: *mosh, roka*, Jarnik: *pot, sob*);
- *ū* se zapisuje kot *u* (Gutsman: *vuro, tuje*, Jarnik: *lubʃiga, savupanjam, drugikrat*).

Issln. kratki samoglasniki

- *ə* se zapisuje kot *e* (Gutsman: *ʃehnili, Meʃhnikovu*);

- -ə se zapisuje kot **e** ali **i**: (Jarnik: *pef, vinder*);
- â- se zapisuje kot **a** (Gutsman: *kaker*, Jarnik: *pogovarjava, bravza*);
- -â: ni primerov;³⁰
- è- se zapisuje kot **e** (Gutsman: *jezhmenoveh kruhou*, Jarnik: *jeléna, pekli*);
- -è se zapisuje kot **e** (Gutsman: *selenem*, Jarnik: *mez*);
- ě- se zapisuje kot **ie** ali **e** (Gutsman: *dielajo*, Gutsamn: *is meſta, predmeſtje*, Jarnik: *méſto, léto, délo*);
- -ě se zapisuje kot **e** (Jarnik: *hleb*);
- 'ěr se zapisuje kot **e** (Gutsman: *verni, veruvati*);
- ě- se zapisuje kot **e** (Gutsman: *frezha, gledati*, Jarnik: *frezha, gledati*);
- -ě: ni primerov;
- ì- se zapisuje kot **i** (Gutsman: *fina, hiſha*, Jarnik: *hiſha*);
- -ì se zapisuje kot **i** (Gutsman: *nizh*, Jarnik: *mìſh, nizh*);
- ò- se zapisuje kot **o** (Gutsamn: *dober, potok*, Jarnik: *vola, okna*);
- -ò se zapisuje kot **o** (Gutsman: *dvor, otrok*, Jarnik: *globoka, viſoke*);
- ô- se zapisuje kot **o** (Jarnik: *tozha*);
- -ô se zapisuje kot **o** (Gutsman: *ſo*);
- ù-: ni primerov;
- -ù se zapisuje kot **u** (Jarnik: *zhutovi*).

Issln. umično naglašeni samoglasniki

- **e** se zapisuje kot **e** (Gutsman: *semla, shena*, Jarnik: *vreme*);
- **a** se zapisuje kot **e** (Gutsman: *v' temah*, Jarnik: *pekla, ftesdo* 'stezo');
- **o** se zapisuje kot **o** (Gutsman: *voda, gora*, Jarnik: *konez, orel*).

Nenaglašeni samoglasniki

- **a** se zapisuje kot **e, i** ali pa je **izpadel** (Gutsman: *donefs, ogin, dish* 'dèž', *konz, jarm, herbt, junz*, Jarnik: *pefek, pekel, povi/hujem, isvirik*);
- **a** se zapisuje kot **a, o, u** ali **e** (Gutsman: *minila, povedeti, te, gobovi*, Jarnik: *bravza, pravopif, vfuhnila, de*);
- **e** se zapisuje kot **e, o** ali **i** (Gutsman: *oseleni*, Jarnik: *polje, gojsde, mife, goftnije, priblishovati, dishovje*);
- **ě** se zapisuje kot **e** (Gutsamn: *fofed, lepota*, Jarnik: *hleb, sréli, vrélzhik, refnizi*);
- **ę** se zapisuje kot **e** (Gutsman: *roke, pamet*, Jarnik: *per pametnih, jeléna, vreme*);
- **i** se zapisuje kot **i, e** ali pa je **izpadel** (Gutsman: *obliezhimó, v' poshreshnofti, perblishau* 'približeval', Jarnik: *mi/lim, priloshnofti, pi/farji, perkashi, predigi, mladenzha, rasvefelo, perkashi, skos lenoft*);
- se zapisuje kot **o, e** ali **a** (Gutsamn: *v' Boga, modruft, kaker*, Jarnik: *podóbah, oko, laftaviza*);
- **izglasni o** se zapisuje kot **u** ali **o** (Gutsman: *vuro, dielajo, vezhnu, dobru*, Jarnik: *nogo, roko, vodo*);

³⁰ Tu nisem našla nobenega primera, ki ga navaja *Vprašalnica za SLA*, kar pa ne pomeni, da primerov, ki vsebujejo ta issln. glas, v analiziranih besedilih ni. Enako velja tudi v nadaljevanju.

- **o** se zapisuje kot **o** ali **a** (Gutsman: *poti* 'póti', *mosha*, v' *globokoufti*, *ob petkah in fabotah*, Jarnik: *na sobe, fofeda*);
- **u** se zapisuje kot **u**, **i** ali **o** (Gutsman: *pekvu*, v' *fkufhnjavo*, *variha* 'varuha', Jarnik: *Herkul, jesiku, komu, bliso*).

5.3.1.2 Soglasniki

Refleksi za posamezne izhodiščne slovenske soglasnike so v zapisani koroški različici knjižnega jezika na prehodu iz 18. v 19. stoletje naslednji:

- skupina **vl** > **ou** (Gutsman: *douge, dousnikam, pouna*) ali > **ol** (Jarnik: *volno*);
- ostanki švapanja, tj. **l** pred zadnjimi samoglasniki > **v** (Gutsman: *pekvu* 'peklu');
- **l** > **v** (Jarnik: *Bravza, prodajavno* 'prodajalno');
- **r** > **er** (Gutsman: *berft, fmert*, Jarnik: *zherko, dershim, terg*);
- (redko) izglasni **-v** > **-l** (Jarnik: *rokál* 'rokav');
- pojavljanje protetičnega **v** (Gutsman: *vupanje, vmerv, vupam, vuro*);
- **l** > **l** ali **lj** (Gutsman: v' *poftelah, oblub*, Jarnik: *poftavla, pele, vefelju, polje*);
- **n** > **n** ali **nj** (Gutsman: v' *fkufhnjavo, savupanje*, Jarnik: *našlednikam, k-štvarjenju*);
- skupina **šč** > **š**, **šč**, **sč** ali **šč** (Gutsman: *nevoſhlivofti, puſhavo*, Jarnik: *ſlovenſhzhino, puſzhavo, plaſh, iſzhe*);
- skupina **dl** v opisnem deležniku je ohranjena pri vseh treh spolih in v nedoločniku (Gutsman: *dolpadli, jedli, pridti* 'priti', Jarnik: *jedli, padla*);
- skupina **črě** se v zapisu ohranja (Gutsman: *zhredo, zhres, zhreule*, Jarnik: *zhrés, zhréd*);
- skupina **zd** se v zapisu ohranja (Gutsman: *ſtesdo* 'stezo');

- (redko) narečna palatalizacija: **k, g, h** > **č, j, š** pred sprednjimi samoglasniki (Jarnik: *Slovenjim* 'slovenskem', *drujga* 'drugega', *pí/he* 'piha');
- (redko) ostanki 2. psl. palatalizacije: **k, g** > **c, z** (Jarnik: *medvediza* 'medvedka', *Gramatizi*).

5.3.2 Oblikoslovje

Opazila sem, da se v koroški različici knjižnega jezika tega obdobja pojavlja feminizacija samostalnikov srednjega spola, in sicer v množini (Gutsman: *mi imamo prasne inu mersle ferze*).³¹ Poleg tega je dobro ohranjena tudi nominalna dvojina (Gutsman: *dvema gošpudama*), ki pa se pri spreganju glagolov na deležniku ne kaže vedno (Jarnik: *Ko fta obá domu prišhla in našhla sadavlene mladizhe, fta fe bersno medvédizi v-fléd podala; ona pa je v-príštrahu fvojim pobégnila, in na drévo slésla.*, toda Jarnik: *Dvé shábizi fta prebívale v enej lushi ktéro fta kér je od prevelíke polétne vrozhíne vfuhníla, sapuštíle, in od tod fhle, drugo poiškat.*).³²

V nadaljevanju sledi analiza samostalniške in pridevniške besede, zaimkov ter glagolov, saj sem v teh štirih kategorijah zasledila več posebnosti, ki so večinoma posledica narečne vokalne redukcije, preglasa ter ostalih narečnih procesov.

5.3.2.1 Samostalniška beseda

Pri analizi samostalniške besede koroške različice knjižnega jezika sem zasledila naslednje posebnosti sklonskih končnic:

³¹ Do feminizacije samostalnikov srednjega spola je prišlo največkrat v množinski obliki, in sicer zaradi t. i. samostalnikov pluralia tantum (pljuča, jetra, vrata, nebesa), ki jih je v slovenščini kar nekaj. Nekatera narečja so pri takih samostalnikih izvedla akanje končnic (-om > -am), kar je povzročilo, da je večina sklonov tako postala enaka kot pri ženski sklanjatvi. To najlažje vidimo iz zveze s pridevnikom (*lepe ženske : bolne pljuče*). Po analogiji s *pljuče* je prišlo tudi do prehoda v množini pri samostalniku *srca* > *srce*; feminizacija se vidi iz zveze s pridevnikom.

Samostalniki moškega spola

Ednina

- Končnica daj. ed. sam. m. sp. je **-u** (Gutsman: *Jesufu*, Jarnik: *ftvarniku*);
- končnica mest. ed. sam. m. sp. > **-i** (Gutsman: *v' adventi*, Jarnik: *godi*, *plugi*, *drévi*) ali ostaja **-u** (Gutsman: *k' navuku*, Jarnik: *k- mladenzhu*, *kraju*);
- končnica orod. ed. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-am** (Gutsman: *s' farjam* 'z duhovnikom', *Bogam*, Jarnik: *svonzhizham*).

Dvojina

- Končnica orod. dv. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-ama** (Gutsman: *dvema gošpudama*, Jarnim: *hlapzama*).

Množina

- Končnica im. mn. sam. m. sp. je **-i** (Gutsman: *brati*, Jarnik: *bratri*) ali > **-e** (Gutsman: *evangelie*);
- končnica rod. mn. sam. m. sp. je **-ou** oziroma **-ov** (Gutsman: *valou*, *kralou*, Jarnik: *Šlovenzou*, *duhov*, *goldinarjov*);
- končnica daj. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-am** (Gutsman: *jogram* 'apostolom', *ozhakam*, *dousnikam*, Jarnik: *Šlovenzam*, *naŕlednikam*);
- končnica mest. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je **-ih** (Jarnik: *otrokih*);
- končnica orod. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-ami** (Gutsman: *haidami* 'ajdi, pogani', Jarnik: *hlapzami*, *sajzami*).

³² Dvojina je dobro ohranjena pri sklanjanju samostalnikov vseh treh spolov, pri spreganju glagolov pa se ne kaže v primerih, ko je govora o dejanjih dveh oseb, predmetov, živali, itd. ženskega spola.

Samostalniki ženskega spola

Ednina

- Končnica rod. ed. sam. nekdanje *a*-jevske sklanjatve > **-e** (Jarnik: *frezhe*);
- končnica daj. in mest. ed. sam. ž. sp. je **-o** (Gutsman: *eno perpodubo*);
- končnica tož. ed. sam. ž. sp. je **-o** (Gutsman: *pergliho*) ali pa > **-je** (Jarnik: *moshko du/hje* 'moško dušo');
- končnica orod. ed. sam. ž. sp. je **-o** (Gutsman: *na drugo nedelo*, Jarnik: *ftesdizo*).

Množina

- Končnica im. mn. sam. ž. sp. > **-i** (Gutsman: *mozhi*, Jarnik: *tote bukvizi*, na fvetlobo dane bukvi) ali pa se ohranja kot **-e** (Gutsman: *glave*, Jarnik: *roshize*, *shele*);
- končnica daj. mn. sam. ž. sp. > **-am** (Gutsman: *potam*, *shelam*, Jarnik: *firotam*, *nogam*);³³
- končnica mest. mn. sam. ž. sp. > **-ih** (Gutsman: *rezhih*), > **-eh** (Gutsman: *visheh*) ali pa je prešla v **-ah** (Gutsman: *ja/lah*).

Samostalniki srednjega spola

Ednina

- Končnica im. ed. sam. sr. sp. > **-u** (Gutsman: *drevu*, *kraleftvu*) ali pa se ohranja kot **-o** (Jarnik: *mé/to*);
- končnica daj. ed. sam. sr. sp. je **-u** (Jarnik: *shivlenju*);

³³ Na nekaterih mestih, kakor na primer tukaj, se pojavljajo tudi končnice, ki so v uporabi še danes. Vključila sem jih zato, da prikažem, da so se uporabljale že takrat, pa tudi zato, da prikažem, da se niso uporabljale kakšne druge, na primer *-em* ali *-im*.

- končnica mest. ed. sam. sr. sp. > **-i** (Gutsman: v' *prepiranji*, Jarnik: *na mešti, drévi*) ali pa ostaja **-u** (Jarnik: *k-štvárjenju, kraju*);
- končnica orod. ed. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-am** (Gutsman: *šhumenjam, vefelam*, Jarnik: *s-terplenjam*).

Množina

- Končnica im. in tož. mn. sam. sr. sp. je **-i** (Gutsman: *zhudeshi*), **-a** ali pa > **-e** (Gutsman: *vše dreveše, Chrištufove dele, branje, pisme, dreveše, peklenške vrata, gleda škus okne*, Jarnik: *nebeša (e)*);
- končnica daj. mn. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-am** (Jarnik: *vinam*);
- končnica mest. mn. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je > **-eh** (Gutsman: *dnieh*, Jarnik: *vuftéh*) ali > **-ah** (Gutsman: *delah, pišmah, v' nebešah*);
- končnica orod. mn. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-ami** (Jarnik: *s-ternjami, djanjami*), lahko pa se pojavlja tudi **ničta** končnica (Jarnik: *s-drev 'z drevesi'*).

5.3.2.2 Pridevniška beseda

Pri analizi pridevnika koroške različice knjižnega jezika sem zasledila naslednje posebnosti:

- vrstnost se izraža z levim prilastkom (Gutsman: *po dobreh delah, zielega leta*), ki pa se včasih lahko pojavlja tudi desno od odnosnice (Gutsman: *tega zhloveka pridejozhega*, Jarnik: *po štesdi voskej*);
- svojilnost se izraža z levim prilastkom (Gutsman: *Chrištufove dele, Chrištufove šlushabnike inu resdeliuze*, Jarnik: *ořlova koshá*), ki pa se včasih lahko pojavlja tudi desno od odnosnice (Jarnik: *rezhenje Modrianovo*);
- stopnjevanje pridevnika je obrazilno. Primernik se tvori z desnim obrazilom (Gutsman: *blishejhi*, Jarnik: *bólhi, obilnejhi*), presežnik pa s pomočjo predpone *nar* (Gutsman:

*narmen/hi riez*h, Jarnik: *narhuj/hi, narfvetej/he*), včasih pa tudi že s pomočjo predpone *naj* (Jarnik: *najhuj/hi, najlep/he*).

Zasledila sem tudi nekaj posebnosti pri sklanjanju pridevnikov:

Pridevniki za moški spol

- Končnica rod. in tož. ed. prid. m. sp. (živost) je **-ega** (Gutsman: *zielega, pridejozhega, fvetega duha*, Jarnik: *dobrega, bogatega*), včasih pa še vedno **-iga** (Jarnik: *poftaraniga, dobriga*);
- končnica daj. ed. prid. m. sp. je **-emu** (Gutsman: *Zahariovemu finu*), včasih pa tudi **-imu** (Jarnik: *dobrimu, poſvétnimu*);
- končnica mest. ed. prid. m. sp. > **-im** (Jarnik: *po malim, novim, frezhnim*);
- končnica daj. mn. prid. m. sp. > **-em** (Gutsman: *ubogem*).

Pridevniki za ženski spol

- Končnica mest. ed. prid. ž. sp. > **-ej** oziroma **-ei** (Gutsman: *k' boshjei hvali*, Jarnik: *po ſtesdi voskej, pervej, v- nebéfhkej lopi, k- angel/kej popolnosti*).

Pridevniki za srednji spol

- Končnica im. in tož. ed. prid. sr. sp. > **-u** (Gutsman: *filnu ſerdit, vezhnu, dobru, reſnizhnu*) ali pa je **-o** (Jarnik: *hudo, vezhno*);
- končnica im. in tož. mn. prid. sr. sp. > **-e** (Gutsman: *peklen/ke vrate*).

5.3.2.3 Zaimek

Pri analizi zaimka sem v koroški različici knjižnega jezika zasledila, da:

- se kazalni zaimsek pri Gutsmanu glasi *leta* (Gutsman: *Leta je pak ta perpoduba: Šeme je boshja befieda.*), pri Jarnku pa *tota* (Jarnik: *Tota pripovéft se pokashe v- enej péfmi is Nemfkiga preftavlene ino imenovane*);
- se pri zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v rod. in tož. ed., pojavlja končnica **-ega** (Gutsman: *nafhega, taiftega*, Jarnik: *tega, njega, vfega*), redkeje tudi **-iga** (Jarnik: *takiga, tejftiga, kateriga*);
- se pri zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v mest. ed. ž. sp., pojavlja končnica **-ej** (Jarnik: *fvojej*);
- se pri zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v mest. mn., pojavlja končnica **-eh** (Gutsman: *fvojev Jogru*, Jarnik: *vféh téh*);
- se pri osebnih zaimkih pojavlja roditeljska oblika *nja* poleg oblike *njega* (Jarnik: *Rasjesan knés v- nja sareshi*) ter orodniška oblika *tebo* (Gutsman: *tvoi pot pred tebo*, Jarnik: *jes s- tebo vred*).

5.3.2.4 Glagol

Pri analizi glagola sem v koroški različici knjižnega jezika zasledila, da se v zapisu:

- večinoma uporablja dolgi nedoločnik na **-ti**: (Gutsman: *vedeti, peti, hvaliti*, Jarnik: *pifati, govoriti*), lahko pa zasledimo tudi primere kratkega nedoločnika (Jarnik: *pregledat, brit*);
- končnice glagolov za 2. oziroma 3. osebo ednine m. sp. pri Jarniku pojavljajo v obliki zapisa **-al, -el, -il** (Jarnik: *pifal, nafhel, fledil*), pri Gutsmanu pa so > **-au, -eu, -iu** (Gutsman: *perblishau, golvseu, praviu*);
- velelnik glagolov v 2. os. ed. in 2. os. mn. včasih tvori s pomočjo vrivanja **-va-** (Jarnik: *premagvaj*);
- nekateri nedovršni glagoli tvorijo s pomočjo vrivanja medpone **-uj-** (Jarnik: *shegnujejo, pomagujem, isrekuje*) ali **-ov-** (Jarnik: *shegnovanja, pokropivanju*);

- prihodnjik pomožnega glagola biti za 2. os. mn. tvori brez soglasnika s (Gutsman: *bote*), v tem primeru gre za posploševanje priponske spregatve pri brezpriponskih glagolih;
- vsi glagoli za sr. spol. pri Gutsmanu končujejo s končnico **-u** (Gutsman: *godilu, pifanu*), pri Jarniku pa z **-o** (Jarnik: *godilo, rasfvétilo*).

5.3.3 Besedotvorje

Tudi v koroški različici knjižnega jezika najdemo veliko izpeljank, ki sem jih razdelila glede na pomen, ki ga nosijo.

- Vršilec dejanja se izraža s priponami:

za moški spol: -ač (Jarnik: *dervofekázh* 'drvar', *dervazh* 'drvar'), **-ik** (Gutsman: *hi/hnik, griefhnik, Pomozhniki*, Jarnik: *be/fednik* 'govorec'), **-ec** (Gutsman: *hlapez*, Jarnik: *sgodbepí/ez, brivez*);

za ženski spol: -ca (Jarnik: *farmanza* 'faranka').

- Nosilec lastnosti se lahko izraža s priponama **-ina** (Gutsman: *ftara/hina*) ter **-an** (Jarnik: *Modrian*).
- Prostor, kjer se kaj dogaja, se lahko izraža s priponama **-išče** (Jarnik: *prebivali/hzhe*) oziroma **-iše** (Gutsman: *fveti/he*).
- Kraj, kjer je kaj, se lahko izraža s pripono **-ina** (Jarnik: *v votlovínah* 'v votlinah').
- Snov, se lahko izraža s pripono **-ina** (Gutsman: *erjavina*).
- Manjšalne pripone so naslednje:

za moški spol: -čik (Jarnik: *mladenzhiku, vrélzhik, koslizhik*), **-ica** (Jarnik: *ptizhiza, sverinizam, bukviza*), **-ič** (Jarnik: *levizhi*) ter **-čič** (Gutsman: *dvozhizh, jelenzhizh, hlapzhizh*, Jarnik: *svonzhizham*);

za ženski spol: -ika (Jarnik: *finizhika*).

V analiziranih besedilih sem zasledila tudi nekaj koroških narečnih besed in izrazov (Jarnik: *rat* 'nasvet', *telefne poteshe* 'telesne bolezni', *s - hisópom* 'z blagoslovljeno vodo', *fhitimám* 'cenim', *nevid* 'nevednost', *topirji* 'netopirji', *dumple* 'votline', *polj/kih limbarjov* 'poljskih lilij').

Več narečnih prvin lahko najdemo tudi v glagolskih besednih zvezah (Jarnik: *S - bešédo mi nífi nehála h - konzu príti, urak imela* 'bila uročena', *gor imenovane rezhi*), ki so v večini primerov nemški kalki, ter med prislovi (Jarnik: *mako (manko) vem* 'dobro vem') in pridevniki (Jarnik: *en bolu vol* 'bolan vol').

Nekatere zložene besede so bile narejene s pomočjo zlaganja dveh nemških besed (Jarnik: *fajmo/hter*), spet druge pa s pomočjo zlaganja dveh slovenskih besed (Jarnik: *miľoferzhnoft, bogulubnofti, k - noterdajanj*).

Pri analizi besedja koroške različice knjižnega jezika sem zasledila tudi nekaj germanizmov (pri Gutsmanu in Jarniku) in romanskih izposojenk (pri Jarniku).³⁴

- Romanski vplivi se večinoma kažejo v prevzetih samostalniških besedah (Jarnik: *bandéra* 'zastava', *fortuna* 'sreča').
- Germanski vplivi se kažejo v prevzetih samostalnikih, pri glagolih in v glagolskih zvezah (Gutsman: *Peřem od boshjeh zhednoft, s' katiro fe 7. liet inu telku kvadragen odpuftik dobi, k' fvojem Jogram*, Jarnik: *gnada, fhaz, shegen, od shegnanih rezhi, v-imeni zéle farman/ke drushine (gmajne)*).

³⁴ Glede na bližino nemškega oziroma italijanskega jezikovnega okolja bi pričakovala mnogo več izposojenk.

5.4 Štajerska različica knjižnega jezika

Tudi na območju med Muro in Dravo se je v drugi polovici 18. stoletja uporabljala posebna pokrajinska različica slovenskega knjižnega jezika, štajerska ali vzhodnoslovenska-prleška knjižna različica (Orožen, 1996: 103), katere zametke sicer lahko opazujemo že od 16. stoletja dalje, razvijati in uveljavljati pa se je začela šele v drugi polovici 18. stoletja ter bila z Dajnkom, ki je bil pomembna kulturna osebnost tega območja, v prvi polovici 19. stoletja blizu dokončni standardizaciji.³⁵

V 18. stoletju je pomembno vlogo v nadaljnjem razvoju štajerske različice knjižnega jezika igrala predvsem tretja izdaja Parhamerjevega katekizma iz leta 1777,³⁶ ki je tudi še v prvi polovici 19. stoletja vplivala na jezik večine avtorjev tega področja,³⁷ (Rajh, 2002: 50–51) pomembno vlogo pa je v tem obdobju slovenskega kulturnega razvoja imel tudi Peter Dajnko (1787–1873), katerega knjižni jezik naj bi temeljil na narečnih značilnostih vzhodnega slovenskogoriškega govora panonske narečne skupine, naslanjal pa naj bi se tudi na prekmurščino (Jesenšek, 2001: 70–71). Dajnko si je za uveljavitev svoje knjižne različice prizadeval tudi na področju šolstva, a mu to nikakor ni uspevalo, saj so bili mnogi njegovi šolski učbeniki umaknjeni iz šol, prav tako pa je prepoved uporabe v šolah leta 1838 dosegel tudi njegov novi črkopis, tj. dajničica (Jesenšek, 2001: 71).

³⁵ Dajnkova poglobljena ideja je bila izobrazba človeka, ki je vsaj na začetku morala potekati v domačem jeziku. Dajnkovo jezikoslovno udejstvovanje lahko primerjamo s Pohlino, saj sta si oba avtorja podobna predvsem zato, ker vsak na svojem območju uvajata nove ideje za normo knjižnega jezika (Rajh, 2002: 57).

³⁶ Tako na Štajerskem, kakor tudi v drugih slovenskih deželah so začeli sredi 18. stoletja uporabljati Parhamerjev priredbo Kanizijevega katekizma. Parhamerjev katekizem iz obdobja 1750–1752 je bil v uporabi v vseh avstrijskih šolah, pri pouku pa ga je uporabljala tudi Bratovščina krščanskega nauka, ki je na Dunaju delovala od leta 1742, kmalu za tem pa so jo ustanovili tudi po posameznih slovenskih škofijah. Na Štajerskem se je Parhamerjev prevod katekizma imenoval *Občinska knjižica izpitavanja teh pet glavnih štukov maloga katekizmuša poštvanoga patra Petra Kanizijuša*. Katekizem, ki je bil napisan v slovenskem jeziku, so med drugim uporabljali tudi v vseh štajerskih osnovnih šolah. Napisan je po principu vprašanj in odgovorov, sestavljen pa iz navodil za branje, predgovora o jeziku, škofove odredbe o učenju krščanskega nauka, Kanizijevega malega katekizma ter njegove natančne razlage, pesmi, litanij, molitev ter pravil Bratovščine krščanskega nauka. Druga in tretja izdaja katekizma ne vsebujeta več navodil za branje (Jesenšek, 2005: 133–134).

³⁷ Tretja izdaja Parhamerjevega katekizma je za razliko od prvih dveh, ki sta zapisani še v štajerskem jeziku in kajkavskem črkopisu, napisana v (sicer nekoliko neurejeni) bohoričici in ima več podobnosti z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom (Pogorelec, 1967: 91) ter redke primere ostankov kajkavskega besednega zaklada, ki pa so v primerjavi s prvima dvema izdajama v zanemarljivem številu (Ilešič, 1906: 12–13). V tej izdaji lahko zasledimo tudi posamezne primere, ki kažejo na Gutsmanov vpliv (na primer uporaba črke y za mehčanje, kot npr. v *spitavanye*, kar naj bi bil tudi upor na Pohlino jezikovne novosti) (Ilešič, 1906: 26–27). Prevajalec tretje izdaje Parhamerjevega katekizma je sicer neznan, vemo pa da je bil doma iz Slovenskih goric (ptujski okraj), raziskovalci nekako sklepajo, da bi sicer lahko šlo za dr. Gregorja Plohla, ki je lahko spisal tudi *Knjižico pobožnosti* iz leta 1777 (Ilešič, 1906: 22–23; Rigler, 1986: 85–86).

Možnosti za večje slovstveno udejstvovanje so bile tu, v primerjavi z osrednjeslovenskim kulturnim prostorom, zelo skromne. Dela so sicer izhajala, toda njihovi avtorji se niso opirali na nobena točno določena programska izhodišča, temveč so se ravnali predvsem po svojih lastnih prepričanjih (Rajh, 2002: 55). Medtem, ko je na kranjsko jezikovno različico druge polovice 18. stoletja neposredno vplivalo reformacijsko gibanje 16. stoletja in njegove jezikovne rešitve, pa tega ne moremo trditi za štajerski kulturni prostor, saj reformacija s svojimi kulturnimi prispevki na to območje ni imela nobenega večjega vpliva (Rigler, 1986: 66; Rajh, 2002: 50). Večji vpliv na razvoj štajerske različice knjižnega jezika je v 17. stoletju imel kajkavski knjižni jezik (Orožen, 1996: 317), ki je bil še v 18. stoletju prisoten na najvzhodnejšem robu vzhodne Štajerske (na primer v dveh prisegah iz Vuzenice iz leta 1715, v prisegi ljutomerskih tržanov iz leta 1717–1725, mozirski tržaški prisegi iz leta 1740, osmih rokopisnih listih dela Dalmatinove Biblije iz srede 18. stoletja, itd.) (Rigler, 1986: 77–81), predvsem zaradi jezikovnih podobnosti, nekaj časa pa se je celo razvijala ideja o tem, da bi se to območje dokončno povezalo s kajkavskim jezikom,³⁸ do česar pa ni prišlo (Rigler, 1986: 65).³⁹ Od 16. pa do konca 18. stoletja je v različnih delih s tega območja sicer mogoče zaznati tudi vplive osrednjeslovenskega knjižnega jezika, ki so v ohranjenih rokopisnih virih iz 16. in 17. stoletja redkeje prisotni (na primer v *Velikonedeljski prisegi* iz leta 1570, *fevdalni prisegi* iz 17. stoletja, *središki tožbi* iz leta 1648, *Kalobskem rokopisu* iz leta 1651, *Slovenskem cesarskem odločilu* iz leta 1675, *prisegi iz Štajerja*, najverjetneje nastali po letu 1656, *Ptujskogorski prisegi* iz leta 1696, itd.) (Rigler, 1986: 67–77), v večji meri pa jih je mogoče zaznati v nekaterih tiskanih besedilih s konca 18. stoletja,⁴⁰ ki so sicer morala računati tudi na uporabnike iz drugih slovenskih področji (Rajh, 2002: 50–51). To so bila na primer različna dela namenjena uporabi območju celjskega okoliša (Rigler, 1986: 65–66), med katera lahko uvrstimo tudi različna dela (kakor na primer osnovnošolske učbenike) Jurija Aliča in Janeza

³⁸ Prvo tiskano delo na tem območju je bila prva izdaja Parhamerjevega katekizma iz leta 1758, ki je napisana v kajkavskem knjižnem jeziku z redkimi štajerskimi narečnimi vplivi, in katerega namen je bil predvsem vključitev vzhodnoštajerskih Slovencev v kajkavski jezikovnokulturni okoliš. Pouk krščanskega nauka je moral biti enoten in otroci ter ostali uporabniki katekizma so se morali postopoma privaditi hrvaščini in sicer tako, da je pouk potekal deloma tudi v hrvaščini. To vidimo tudi iz zapisanih besed, kjer so poleg kajkavskih navedene tudi kajkavizirane slovenske. Ker je prva izdaja najverjetneje doživela velik neuspeh, je bila leta 1764 natisnjena druga izdaja, ki je bila napisana v štajerskem dialektu z redkimi kajkavskimi ostalinami, le pravopis je bil še vedno kajkavski. V tretji izdaji katekizma iz leta 1777 ni mogoče več zaslediti kajkavskih vplivov, pravopis pa je dokaj urejena bohoričica (Rigler, 1986: 85).

³⁹ S kulturnim udejstvovanjem preroditeljev se je zanimanje za kajkavski jezik sicer povečalo, vendar pa zgolj v smislu preučevanja tega jezika in širjenju literature v kajkavščini, ne pa v aktivnem udejstvovanju v kajkavskem knjižnem jeziku (Rigler, 1986: 82).

Nepomuka Primica, ki so bila napisana z velikimi jezikovnimi vplivi kranjske različice knjižnega jezika in tako razumljiva samo otrokom iz tega dela Štajerske, ne pa tudi uporabnikom oziroma naslovnikom iz mariborskega okoliša (Andoljšek, 1978: 132–133).⁴¹ Tako v mariborskem, kakor tudi v celjskem okolišu so za potrebe osnovne šole izdajali dvojezične, nemško-slovenske učbenike, ki pa so bili za vsako od obeh okrožij v jezikovnem pogledu različni.

V nadaljevanju diplomskega dela bom analizirala štajersko različico knjižnega jezika, v kakršni so bili napisani učbeniki na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Za analizo bom uporabila učbenike Janeza Nepomuka Primica (*Némshko-slovénske branja*, izšlo v Gradcu leta 1813 in *Novi némshko-slovénshki bukvar, al A. B. C. otrokon léhko sastoplen*, izšlo v Gradcu leta 1814) in Jurija Aliča (*Majhine bukvize branja sa sholarje na desheli v' esterrajharskimu Zesarstvu*, izšlo v Gradcu leta 1814), ki so se uporabljali samo na osnovnih šolah v celjskem okraju štajerskega narečnega prostora, in jih primerjala z jezikom v katerem je napisan abecednik z naslovom *ABC bukvize sa Slovenze taku dobru sa te odsrashene, koker te maihine otroke; kateri se brati navuzhiti shelijo*, ki je izšel leta 1810 v Mariboru (v nadaljevanju ABC), katerega so uporabljali samo na osnovnih šolah mariborskega okraja.

5.4.1 Glasoslovje in naglas

V obravnavanih delih lahko opazimo, da štajerska knjižna različica na prehodu iz 18. v 19. stoletje pozna sistem dolgih in kratkih samoglasnikov, slednji so možni samo v zadnjem ali edinem besednem zlogu, pogostokrat pa jih je prizadela tudi t. i. delna ali popolna vokalna redukcija. Štajerska knjižna različica pozna sistem monoftongično-diftongičnih dolgih vokalov (na primer poleg *e* se pojavlja še odraz *ie* v mariborskem okolišu oziroma odraz *ej* v celjskem okolišu < izhodiščni slovenski *ě*), pojavljajo pa se tudi diftongične oblike za nekatere nenaglašene glasove (na primer *-oj* < izhodiščni slovenski nenaglašeni izglasni *o*, kot na primer Alič: *s' fvojoj du/hoj*). Kratki in nepoudarjeni samoglasniki so se lahko deloma

⁴⁰ Večji vplivi kranjskega knjižnega jezika so se pričeli kazati potem, ko so se na tem območju slovenskega kulturnega prostora pričele z večjim razmahom ponovno tiskati kranjske knjige (na primer molitvenik *Hitra inu glatka pot pruti nebessam* iz leta 1767, ki je ponatis ljubljanske izdaje iz leta 1764) (Rigler, 1986: 86).

⁴¹ Po letu 1750 je bil ta del Štajerske razdeljen na mariborsko in celjsko okrožje, meja med njima pa je potekala po reki Dravi do Brezna, po Pohorju do Dravskega polja, preko Ptujске gore in po Dravinji, skozi gornje Haloze do Meceljske gore (Rigler, 1986: 82).

reducirali ali popolnoma onemeli. Vokalizacija izhodiščnega slovenskega *ā* je v celjskem okolišu usmerjena proti *a*, v mariborskem pa proti *e*.

5.4.1.1 Samoglasniki

Pri analizi glasoslovja štajerske knjižne različice sem zasledila naslednje značilnosti pri zapisu samoglasnikov:

Issln. dolgi samoglasniki

- *ā* se zapisuje kot *a* ali *e* (Alič: *dan, lash, den, bolen*, Primic: *poldán, váf, den, véf*, ABC: *dan*);
- *ā* se zapisuje kot *a* (Alič: *nag, dar*, Primic: *vrât, trávnik*);
- *ē* se zapisuje kot *e* ali *y* (Alič: *vezhér, drevéfa, semlo*, Primic: *méd, pézh, pepél*, ABC: *serze, na semli, vezhyrje*);
- *ě* se zapisuje kot *e, ej, ie* ali *oj* (Alič: *fvejt, dejl, vezhidejl, verftvo, fvét*, Primic: *breg, fnég*, ABC: *svieti, liepshi, greh, beseda, vieri, pojsem*);
- *ē* se zapisuje kot *e* (Alič: *devet, defét*, Primic: *peft, imé, péd, pét*, ABC: *ob Petkah, ime*);
- *ī* se zapisuje kot *i* (Alič: *vize, v' lifti, piſhe*, Primic: *sid, lift, vile, v' fvi/li, símo*);
- *ō* se zapisuje kot *o* ali *u* (Alič: *Bog, nog, Veliki Nozhi*, Primic: *feno, kolo, nebo, slato, uho, svon, oko, dóm, nóf, gnój, vós*, ABC: *Bog, popoldan, Gospuda, mefu, telu*);
- *ō* se zapisuje kot *o* (Alič: *mosh*);
- *ū* se zapisuje kot *u* (Alič: *luzh*, Primic: *hruſhke, rúta*, ABC: *luzh*).

Issln. kratki samoglasniki

- *ə*- se zapisuje kot *a* ali *e* (Alič: *meŋha*, *od meŋhnika*, Primic: *ŋanje*, *ŋanja*, *pahnem*, *ŋenje*, ABC: *mesnikam*, *sveto Masho*);
- *-ə* se zapisuje kot *e* ali *u* (Alič: *v' pekel*, *ŋteber*, *vunder*, Primic: *peŋ*, *desh*, *zheber*, ABC: *pekou*);
- *â*- se zapisuje kot *a* (Alič: *mati*, Primic: *krava*, *mati*, ABC: *mati*);
- *-â* se zapisuje kot *a* (Alič: *naŋ*, *nam*, *obras*, Primic: *brat*, *ŋant*, *hram*, *ŋhkrat*, ABC: *mati*, *nas*, *tam*, *nam*);
- *ê*- se zapisuje kot *e* (Alič: *ŋedem*, *ŋedmih*, *tretjiga*, Primic: *jezhmen*, *bedra*, ABC: *shenami*, *sedem*);
- *-ê*: ni primerov;⁴²
- *ě*- se zapisuje kot *e* (Alič: *meŋto*, Primic: *ŋěme*, *sheléso*, ABC: *leto*);
- *-ě* se zapisuje kot *e* (Alič: *ŋem*, Primic: *ded*);
- *'ěr* se zapisuje kot *e* ali *ie* (Alič: *véra*, *vérŋtvo*, ABC: *verjem*, *vervati*, *vieri*);
- *ę*- se zapisuje kot *e* (Alič: *ŋrezha*, *preglédati*, *imeti*, Primic: *glédati*);
- *-ę* se zapisuje kot *i* (ABC: *uŋsim*);
- *ì*- se zapisuje kot *i* (Primic *lipa*, *riba*, *hiŋha*, *shíla*, ABC: *hishe*);
- *-ì* se zapisuje kot *i*, *y* ali *e* (Alič: *ŋin*, *nizh*, *k' predgi*, Primic *miŋh*, *nit*, *nizh*, *ŋit*, ABC: *Syn*, *Myr*, *nizh*);
- *ò*- se zapisuje kot *o* (Alič: *vola*, *sakon*, Primic: *vólja*, *nóŋha*, ABC: *Vola*, *boshja*);
- *-ò* se zapisuje kot *o* (Alič: *otrok*, *pomozh*, *mozh*, *pred ŋtolam*, *konz*, *noga*, *vidova*, Primic: *pod*, *ŋhkof*, *grob*, *kòŋh*, *kònj*, *kosa*, *lonez*, ABC: *mozh*, *konz*);

- *q̣*- se zapisuje kot **o** (Alič: *na rokah*, Primic: *grób, mogozhe*, ABC: *pot*);
- *-q̣* se zapisuje kot **o** (Alič: */o*, ABC: *so*, ABC: *grob*);
- *û*- se zapisuje kot **u** ali **ü** (Alič: *du/ho*, Primic: *kruha, krüha* ABC: *dushi*);
- *-û* se zapisuje kot **u** (Alič: *kruh*, Primic: *na kup, krùh*, ABC: *kruh*).

Issln. umično naglašeni samoglasniki

- *eŸ* se zapisuje kot **e** ali **ie** (Alič: *shéna*, Primic: *feŸtra, teta, vrème, shiena, riezhem, tiezhem, vrieme*, ABC: *semla, reshetu*);
- *aŸ*: ni primerov;
- *oŸ* se zapisuje kot **o** (Alič: *konez, noga*, Primic: *voda, gora*).

Nenaglašeni samoglasniki

- *a* se zapisuje kot **e, i, o** ali pa je **izpadel** (Alič: *noter, zhednoften, ogin, konz*, Primic: *Ÿteber, zheber, pekel, kosel, konez, zhlenk, peŸk*, ABC: *noter, klapez, uboshen, Zibika, molitou, zirkv, roshenkranz, v' templ*);
- *a* se zapisuje kot **a, e, o** ali pa je **izpadel** (Alič: *sapoved, sholarje, rasdelik, sapopadik, véra, vérŸtva, volja*, Primic: *befédam, bukvar, romar, tabla, Ÿrajza, zhenzha, banja, njiva*, ABC: *resodel, res-svitli, nashe djanje, v' nebese, greshina, Kimouz, Juterniza*);
- *e* se zapisuje kot **e, i** ali pa je **izpadel** (Alič: *poshelenje, beféde, drevéfa, befédami, vefelí, veféljam, vefelil, polje, pravize, nar vrédniŸhi*, Primic: *drevazha, olje, Ÿadje, Ÿéme, pléve, djanjŸke, djanja, hozhjo* ABC: *beseda, vezheriza, olje, Divize*);

⁴² Tukaj nisem našla nobenega primera, ki ga navaja *Vprašalnica za SLA*, kar pa ne pomeni, da primerov, ki vsebujejo ta issln. glas, v analiziranih besedilih ni. Enako velja tudi v nadaljevanju.

- **ě** se zapisuje kot **e** (Alič: *lenoba, reŋniza, telo, zhlovek*, Primic: *zhrepínja, oreh, fófed*, ABC: *teleŋsa*);
- **ę** se zapisuje kot **e** (Alič: *meŋo, k' pameti, dete, roke*, Primic: *pámeten, méŋez, fême*, ABC: *meŋu, roke, pamet*);
- **i** se zapisuje kot **i, y, e** ali pa je **izpadel** (Alič: *k' predgi, na duŋhi, k' zhednoŋti, ŋkosi, tovarshy, k' predgi, ŋkasati, svirk, katolŋhki, bli, permérjeno, vzhlovezhen Sin, ŋgubo*, Primic: *ŋhirok, hódim, hudobni, ŋhodi, po koŋhni, shŋjezi 'žanjeci', mati*, ABC: *vilize, zibika, h' Divizi, misli, limanze, mladenzh, mednam, pasteriza*);
- **o** se zapisuje kot **o, a, e, u** ali pa je **izpadel** (Alič: *nozhí, mozhi, bolen, shaloŋt, obilnoŋt, podal, varvati, Apostelska, madrost, mushgani* Primic: *s' kolénom, kolárniza, koléŋa, ojé, rozhíza, oprava, rozhaj*);
- **izglasni o** se zapisuje kot **o** ali **u** (Alič: *leto, bilo, vezhno, v' sholu, dobru*, Primic: *léto, shito, zhertalo*, ABC: *leto, tvojo, to*);
- **ø** se zapisuje kot **o** (Alič: *poti, mosha, duŋho, reŋnizo*, Primic: *moshgáni, sobi, sobjé, v' kuhinjo, s' drushino*, ABC: *mosha, ŋoditi, sabbotah*);
- **izglasni ø** se zapisuje kot **oj** (Alič: *s' ŋvojoj duŋhoj*);
- **u** se zapisuje kot **u, i, o** ali pa je **izpadel** (Alič: *hudobie, lubefen, Jesuf, bratu, k' umu, v' ŋvojmu shivlenju, na teleŋi, v' shivlenji, na ŋvéti, k' hudimo, varje*, Primic: *jábuko, kupújem, ludje, kluzhávŋizhar, kluzhánze, v' branju, terganju, na vertu, v' ogradu, po verhu, u gradi*, ABC: *Jesusa Christusa, stukou, k' troshtu, vuzhy, lupina, v' templi, zhast svetimu Duho, virjem*).

5.4.1.2 Soglasniki

Zapisani refleksi za posamezne izhodiščne slovenske soglasnike so v štajerski različici knjižnega jezika naslednji:

- skupini **bt** in **ot** > **ov** (Primic: *tozhí, govt, kovk, komovz*), > **ou** (ABC: *pouna, doushnikam, mouzhanje*) oziroma > **u** (Primic: *tuzhi, gut, komuz, vúne*);

- ostanki švapanja, tj. **l** pred zadnjimi samoglasniki > **v** (Primic: *trepávniza*);
- **l** > **v** (Alič: *kopev*, Primic: *tkávzu*, *hkávzu*, v' *polivávnzi*, *tevze*);
- **r** > **er** (Alič: *gerde*, *terpeli*, *kerftu*, Primic: *ternje*, *terdnjáva*, *kermi*, *tergati*, ABC: *smertni*, v' *serzu*, *kervavy*), > **ro** (ABC: *Hrovati* 'Hrvati') ali > **ar** (ABC: *obartnost*);
- **l** > **l**, **lj** ali **jl** (Alič: *shivlenje*, *olje*, *krajleftvo*, Primic: *vólja*, s' *vefeljom*, na *polje*, *krévlja*, *ogljje*, ABC: *veselje*, *olje*, *krajlestvu*, *shivlenju*, *voló*);
- **n** > **n**, **nj** ali **jn** (Alič: *poshelenje*, *shivlenje*, *snanje*, *oginu*, Primic: *ftolnjak*, *kúhinjka*, *penjàzha*, *fěkanje*, *ognjik*, *shiulejne*, *saflushejne*, *terplejne*, ABC: *poslednu*, *Jagne*, *shivlenju*, *govorjenje*, *sedajnimu*, *majn*);
- nezveneči nezvočniki v izglasju se v zapisu ohranjajo (Primic: *Bóg*, *Gofpód*);
- nezveneči nezvočniki v začetku besede ali v notranjih zlogih postanejo zveneči (ABC: *grushka* 'hruška', *hraluje*) ali izpadejo (ABC: *hertishe* 'hrbtišče', *hrushovza* 'hruškovica');
- zveneči nezvočniki se v notranjih zlogih včasih onezvenečijo (ABC: *Yspa* 'izba', *sveta Firma* 'sveta birma', *klapez* 'hlapec');
- skupina **šč** > **š** (Alič: *zhefhenje*, *fofěhin*, *pokorfhino*, *sbiralifhe*, Primic: *ogníŕhe*, *klěŕhe*, *kafhta*, *piŕhe*, *piŕhzhek*, ABC: *odpushamo*, *zhesenje*, *greshina*) ali pa se ohranja (Primic: *klěŕhzhe*, *kafhzha*, *piŕhzhe*, *piŕhek*, *fhzhúka*);
- skupina **dl** v opisnem deležniku je v zapisu ohranjena pri vseh treh spolih (Alič: *jédli*, *odlaŕhal*, Primic: *saprédli*);
- skupina **črě** se v zapisu ohranja (Primic: *zhrevó*, *zhréda*, *zhréŕhnja*, *zhrepínja*, ABC: *zhres*);
- skupina **žrě** se v zapisu ohranja (Primic: *shrebé*, *shrélo*);
- skupina **dc** se v zapisu ohranja (Primic: *gádzi*, *povódzi*, v' *Gradzu*);
- (redko) zapisana narečna palatalizacija: **k, g, h** > **č, j, š** (Primic: *moshjáni* 'možgani').

5.4.2 Oblikoslovje

V besedilih je opazno, da štajerska različica knjižnega jezika pozna feminizacijo srednjega spola, ki pa se pogosteje kaže pri spreganju glagolov (Primic: *kadaj hozhem **drevéfa** salíti, de bódo dobro **ráfíle***), redkeje tudi v sklanjanju samostalnikov in pridevnikov (ABC: *moju Telu*).

V nadaljevanju sledi analiza samostalniške in pridevniške besede, zaimkov in prislovov ter glagolov.

5.4.2.1 Samostalniška beseda

Pri analizi štajerske različice knjižnega jezika sem zasledila naslednje posebnosti v sklonskih končnicah:

Samostalniki moškega spola

Ednina:

- Končnica rod. ed. sam. m. sp. je **-a** (Alič: *ozheta, brata*, ABC: *ozheta, duha*), v mariborskem okolišu pa > **-u** (ABC: *synu* 'sina');
- končnica daj. ed. sam. m. sp. je **-u** (Alič: *bratu, Duhu*, Primic: *bratu*, ABC: *duhu*), v mariborskem okolišu pa je lahko > **-o** (ABC: *zhast svetimu Duho*);⁴³
- končnica mest. ed. sam. m. sp. je **-u** (Primic: *k' ognju*) ali pa > **-i** (Alič: *v' Rimi, v' paradishi*);
- končnica orod. ed. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-om** (Primic: *s' ozhétom, s' nófom*) ali pa > **-am** (Alič: *Duham*, ABC: *pod Ponciam*).

Dvojina:

- Končnica daj. in orod. dvoj. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je v celjskem okolišu lahko > **-ama** (Alič: *videsama*, Primic: *brâtama*).

Množina:

- Končnica im. mn. sam. m. sp. je **-i** (Alič: *bratji*, Primic: *zmóki*, *fvalki*, *fhtrukli*, *shganzi*, ABC: *vuhi* 'uki', Primic: *knedelni*, *núdelni*, *múselni*) ali > **-ovi** (Primic: *zhervóvi* 'črvi', *germóvi*, *ferpóvi*);
- končnica rod. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve se zapisuje kot **-ov** (Alič: *grehov*) oziroma **-ou** (ABC: *sourashnikou*);
- končnica daj. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-am** (Alič: *otrokam*, *ftari/ham*, ABC: *doushnikam*, *Angelzam*), v nekaterih primerih pa je v celjskem okolišu lahko tudi > **-om** (Primic: *ftári/hom*);
- končnica tož. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve se v celjskem okolišu včasih podaljšuje z **-ov-** (Primic: *ko/óve*), neživi samostalniki pa se v mariborskem okolišu lahko sklanjajo kakor živi (ABC: *dary*);
- končnica mest. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatev > **-ah** (ABC: *ob Petkah*) ali pa je **-ih** (Alič: *pri vfih bukvivesarjih*, ABC: *prasnikih*, *navukih*);
- končnica orod. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je v celjskem okolišu **-mi** (Primic: *bratmi*, *s' otrózmi*), **-ami** (Alič: *rasdejlkami*) ali **-imi** (Primic: *s' sgonóvimi*),⁴⁴ v mariborskem okolišu pa **-i** (ABC: *grehi*).

⁴³ Takšni primeri so redki, zato lahko predpostavljamo, da gre morda za tipkarsko napako, vendar tega ne moremo zagotovo vedeti.

Samostalniki ženskega spola

Ednina:

- Končnica im. ed. sam. nekdanje *i*-jevske sklanjatve > **-a** (Alič: *molitva*, *zervka*, Primic: *shétva*, *britva*, *breškva*, ABC: *breska*), lahko pa je tudi **ničelna** (Primic: *shetuv* 'žetev', *mlat* 'mlatev', *bréškev*, *molitev*, *britev*, ABC: *zirku*, *spoved*);
- končnica daj. in mest. ed. sam. ž. sp. je **-i** (Primic: *na travi*, *po njivi*);
- končnica orod. ed. sam. ž. sp. je **-o** (Primic: *s' vodó*, ABC: *Dusho*) ali > **-oj** oziroma **-oi** (Alič: *s' fvojof duhof*, Primic: *s' vodój*, *s' vekfhinoj*, ABC: *voloi*), v celjskem okolišu lahko tudi > **-ov** (Primic: *smétkov* 'smetko, smetano'), v mariborskem pa > **-e** (ABC: *s' tvoje milostlive dobrane*).

Množina:

- Končnica im. mn. sam. ž. sp. je v celjskem okolišu lahko **-i** (Primic: *kuri* 'kure');
- končnica rod. mn. sam. nekdanje *a*-jevske sklanjatve je v celjskem okolišu lahko **ničelna** (Primic: *kósh*) ali **-i** (Alič: *besedí*);
- končnica daj. mn. sam. ž. sp. je v celjskem okolišu **-am** (Primic: *kokófham*) ali **-em** (Primic: *gofém*);
- končnica mest. mn. sam. ž. sp. je **-ih** (ABC: *ob Nedelih*) ali **-ah** (Primic: *nedélah*, ABC: *personah*);
- končnica mest. mn. sam. nekdanje *i*-jevske sklanjatve je **-eh** (Alič: *rezheh*) ali **-ih** (Alič: *rezhih*, *fapovedih*, ABC: *rezhih*);
- končnica or. mn. sam. nekdanje *i*-jevske sklanjatve je v celjskem okolišu > **-ami** (Primic: *s' dléfnami*);

⁴⁴ V teh primerih lahko vidimo, da gre za posploševanje končnic po nekdanji ženski *i*-jevski sklanjatvi (končnica *-mi*) in ženski *a*-jevski sklanjatvi (končnica *-ami*), končnica *-imi* pa je morda nastala po analogiji s samostalniki

- posebnost pri samostalniku *kri* : im. ed. (Primic: *kerv*) nasproti (Alič: *kri*, ABC: *kry*);
- posebnost pri sklanjanju samostalnika *drva*: rod. mn. (Primic: *drov* ali *drev*) ter im. in tož. mn. (Primic: *dreva*, *sa dreva*).

Samostalniki srednjega spola

Ednina:

- Končnica im. ed. sam. sr. sp. je v mariborskem okrožju > **-u** (ABC: *kralevstvu*, *kresalu*, *telu*), v celjskem okolišu pa je **-o** (Alič: *telo*, *délo*, Primic: *feno*, *nebo*), redkeje tudi **ničelna** (Primic: *fémen* 'seme');
- končnica daj. ed. sam. sr. sp. je **-u** (Primic: *terganju*);
- končnica tož. ed. sam. sr. sp. je v celjskem okolišu **-o** (Primic: *méfto*), v mariborskem okolišu pa > **-u** (ABC: *telu*);
- končnica mest. ed. sam. sr. sp. je **-u** (ABC: *v' imenu*, *na Telefsu*), ali pa > **-i** (Primic: *po pomivanji*, ABC: *v' imeni*, *na Telesi*);
- končnica orod. ed. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-om** (Primic: *s' vefeljom*, *s' nebésom*, ABC: *s' ternjom*) ali pa > **-am** (Alič: *telefam*, *s' ferzam*).

Množina:

- Končnica im. mn. sam. sr. sp. je **-a** (Primic: *déla*, *dreva*, ABC: *dela*) ali > **-e** (Primic: *vedre*, *vedríze*, ABC: *ushefe*, *nebefše*, *djanje*);
- končnica daj. mn. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve > **-am** (ABC: *serzam*);
- končnica mest. mn. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatev > **-ah** (Primic: *pri vrátah*, *v' méftah*, *na drevéřah*, ABC: *delah*).

nekdanje *i*-jevske sklanjatve v mestniku.

5.4.2.2 Pridevniška beseda

Pri analizi pridevniške besede v štajerski različici knjižnega jezika sem zasledila naslednje značilnosti:

- vrsta se izraža z levim, pridevniškim prilastkom (Alič: *angeljko zhefhenje*, Primic: *goſpodárjko oródje*, *ófne ókove*, ABC: *Angelsko zhesenje*), ki pa se včasih lahko pojavlja tudi desno od odnosnice (Alič: *beféda boshja*, ABC: *Divizi sarozheni*);
- svojina se pretežno izraža z levim prilastkom (Primic: *Martinov dan*, *drevéfova veja*, ABC: *Mashnikovu shegnuvanje*), včasih pa se lahko izraža s predložno zvezo (ABC: *Pesem od Jesusa*);
- stopnjevanje pridevnika je obrazilno. Primernik se tvori z desnim obrazilom (Primic: *s' vekfhim*, ABC: *vikshiga*), presežnik pa s pomočjo ali morfema ali predpone *nar* (Alič: *nar ojftrejfhih*, *nar bolfhiga*, *nar potrebnihi*, Primic: *narvezh*, ABC: *nar dobrotliushi*) oziroma *pre* (Alič: *prefvetiga*, *predersno*).

Zasledila sem tudi nekaj posebnosti pri sklanjanja pridevnikov:

Pridevniki za moški spol

- Končnica rod. in tož. ed. prid. m. sp. (živi) je **-iga** (Alič: *vezhniga*, *refhniga*, *zeliga*, Primic: *debéliga*, *ftariga*, *noviga*, ABC: *hudiga*, *mogozhniga*), le v celjskem okraju lahko zasledimo tudi primere, ko se pojavlja končnica **-ega** (Alič: *rasodetega*, *pravega*);
- končnica daj. ed. prid. m. sp. je **-imu** (Alič: *k' vezhnimu*, *boshjimu*, *blishnimu*, Primic: *naſlédnimu*, *k' préjfhnimu*, ABC: *postavlenimu*, *nozhnimu*).

Pridevniki za ženski spol

- Končnica tož. in or. ed. prid. ž. sp. je v celjskem okolišu **-o** (Alič: *befědo boshjo, pojvezhijozho gnado, pořebno gnado*), v mariborskem okolišu pa **-o** ali **-u** (ABC: *visoko urednu kry*);
- končnica rod. mn. prid. ž. sp. je v celjskem okolišu **-ih** (Alič: *od trěh boshjih perfhon*), v mariborskem okolišu pa **-ih** (ABC: *sapovedanih prasniki, pet zirkounih fapoudi*).⁴⁵

Pridevniki za srednji spol

- Končnica im. in tož. ed. prid. sr. sp. je v celjskem okraju **-o** (Alič: *prepovedano, proftovolno*, Primic: *lepo, terdo, gerdo*), v mariborskem pa **> -u** (ABC: *sveitu Reshne Telu, svetu poslednu olje*);
- končnica im. in tož. mn. prid. sr. sp. je **-e** (Alič: *hlapzhne (fhlushne) dela, druge opravila, duhovne ino telefne dobrote*, ABC: *te dobre dele, befede, inu djanje od tebe sazhet, inu skus tebe okonzhane*).

5.4.2.3 Zaimek in prislov

Pri analizi zaimkov sem zasledila, da se:

- pri vseh zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v rod. in tož. m. sp. ed., pojavlja končnica **-iga** (Alič: *vřiga, katériga, nařhiga*, Primic: *takiga*, ABC: *tvojiga, uřsiga*), pogosteje pa že **-ega** (Alič: *nřega, nařhega*, Primic: *tega, nřega*, ABC: *vřsega, tega, nashiga*);
- pri zaimkih, ki stojijo ob samostalnikih v daj. m. sp. ed., pojavlja končnica **-imu** (Alič: *tvojimu, vřimu*, ABC: *vřsimu*), v celjskem okolišu pa večkrat tudi že **-emu** (Alič: *temu, nřemu*, Primic: *nřemu*);

⁴⁵ V delu *Abc bukvice sa Slovenze* se pojavlja tudi besedna zveza *defět bořhe fapovedi*, ki jo danes beremo kakor *deset bořjih zapovedi*, takrat pa se je to uporabljalo podobno kakor danes besedna zveza *dobre bořje zapovedi*.

- pri zaimkih, ki stojijo ob samostalniki v im. sr. sp. ed., pojavlja končnica **-e** (Alič: *fvoje vezherjaliha*, *tvoje déla*, ABC: *moje dela*);
- v mariborskem okolišu pri zaimkih, ki stojijo ob samostalniki v orod. ed. ž. sp. pojavlja končnica **-e** (Alič: *is zéle tvoje mifli*, ABC: *s' tvoje milostlive dobrane*);
- v celjskem okolišu uporablja končnica **-o** za zaimke, ki stojijo ob samostalniki v im. ali tož. ed. sr. sp. (Alič: *njegovo*), v mariborskem okolišu pa končnica **-u** (ABC: *taku*);
- kazalni zaimek *ta* igra v mariborskem okolišu vlogo določnega člena (ABC: *te fhive inu mertve*, *odpuhanje teh grehou*);
- v mariborskem okolišu osebni zaimek za 1. os ed. tvori brez končnega soglasnika (ABC: *ja*);
- v mariborskem okolišu osebni zaimek za 3. os. ed. tvori s pomočjo protetičnega glasu **v-** (ABC: *von*).

Glede prislova ni večjih posebnosti, ugotovila pa sem, da se v mariborskem okolišu uporablja končnica **-u** za **-o** (ABC: *dobru*, *posvezhenu*, *globoku*).

5.4.2.4 Glagol

Pri analizi besedil štajerske različice knjižnega jezika sem ugotovila, da:

- se v celjskem okolišu uporablja tako dolgi kot tudi kratki nedoločnik (Alič: *fkasati*, *moliti*, Primic: *poplaknovati*, *pomivati*, *pomagat*), v mariborskem pa samo dolgi nedoločnik (ABC: *foditi*, *moliti*);
- je v celjskem okolišu spregatvena končnica glagolov za 2. os. dv. > **-ti** (Primic: *grefti* 'gresta', *prinéfeti* 'prineseta');
- se v celjskem okolišu končnice glagolov za 2. oziroma 3. osebo ednine m. sp. **-al**, **-el**, **-il** ohranjajo (Alič: *poftal*, *rasodel*, *odrefhil*, Primic: *sadershal*, *obdela*, *stershil*), v mariborskem pa so prešle v **-au** ali **-eu**, **-ou** ali **-eu** ter **-iu** ali **-on** (ABC: *ustau*, *sapovedeu*, *nefsou*, *rasodeu*, *stvariu*, *perneson* 'prinesel');

- se v celjskem okolišu za 3. os. mn. uporablja tudi končnica **-e** (Primic: *sgoné, di/hé, di/híjo*);
- se za glagol biti v prihodnjiku uporablja posebna oblika (Alič: *bode* 'bo', *bote* 'boste', Primic: *bódem*, ABC: *bodesh*).

5.4.3 Besedotvorje

V besedilih štajerske različice knjižnega jezika najdemo veliko izpeljank. V nadaljevanju jih bom razvrstila glede na pomen, ki jih posamezna pripona ubeseduje.

- Vršilec dejanja se lahko izraža z naslednjimi priponami:

za moški spol: **-ač** (Primic: *kopazh, fekazh, nofázh*), **-ar** (Primic: *fvinjár, kúhar, klobuzhár, gláshar, bandérar* 'zastavonoša'), **-ec** (Alič: *vbijavez, delovez*) ter **-ik** (Alič: *vuzhenik, frédnik* 'posrednik', *rednik*, Primic: *zhédnik*).

- Nosilec lastnosti se lahko izraža s priponami **-ač** (Primic: *glavázh, klunázh*), **-ec** (Alič: *norez*) ter **-ik** (Alič: *ftvarnik*).

- Vršilnik dejanja se lahko izraža z naslednjimi priponami:

za moški spol: **-njak** (Primic: *molznják*) in **-ik** (Primic: *krešávník*);

za ženski spol: **-azha** (Primic: *kuhazha* 'kuhalnica', *dojázha* 'golida, posoda za molžo', *kopázha* 'lopata') ter **-ivka** (Primic: *dojívka* 'golida, posoda za molžo').

- Nosilnik lastnosti se izraža s sledečimi priponami:

za moški spol: **-ec** (Primic: *krúhovez* 'kruhova juha'), **-ar** (Primic: *bukvar, shéhtar*), **-ik** (Primic: *okróshnik* 'krožnik', *flklédnik, ognenik*), **-aj** (Primic: *pefhzháj* 'dlan'),

za ženski spol: **-ica** (Primic: *núdelniza* 'deska za rezance', *kablíza* 'golida, posoda za molžo'), **-ka** (Primic: *ogléńka* 'ponev za žerjavico'), **-azha** (Primic: *korbjazha* 'jerbas', *flamnjazha*), **-ak** (Primic: *shínjak* 'vrat'), **-ka** (Primic: *sherjávka* 'žerjavica') ter **-ina** (Primic: *pezhène gofetine* 'gosja pečenska').

- Prostor, kjer se kaj dogaja se izraža s priponami **-išče** (Primic: *sterní/hzhe*) oziroma **-iše** (Alič: *vezherjali/he*), **-ik** (Primic: *špa/hnik*, *pa/hnik*, *v' fhkúpnike*) ter **-jak** (Primic: *kúrnjak*, *volnjak* 'čebelnjak', *golobnjak*).
- Prostor, kjer je kaj se izraža s priponama **-ka** (Primic: *jáhka* 'skrinjica za denar') in **-ija** (Jarnik: *pivarija*, *olarija*).
- Čas se izraža s pripono **-ik** (Alič: *nedelik* 'nedelja').
- Manjšalne pripone so naslednje:

za moški spol: **-čik** (Primic: *rózbhik*, *rázhik*, *golózbhik*, *kófzhik*) ter **-ek** (Primic: *pi/hek*, *zhlovezhak*, *plohek*);

za ženski spol: **-ica** (Primic: *rázhiza*, *fkriniza*) oziroma **-čica** (Primic: *golóbízhiza*).

Besedje štajerske različice knjižnega jezika pa ima poleg zgoraj navedenih izpeljank, tudi takšne, ki so sestavljene s predponami **nad-** (Primic: *naduŕtniza* 'zgornja ustnica'), **pod-** (Primic: *podúŕtniza* 'spodnja ustnica'), **o-** (Primic: *oflúhi* 'senci', *ofemzi* 'zenici'), **za-** (Primic: *savrátник* 'ovratnik', *satenjak* 'tilnik'), **od-** (Primic: *odŕtop* 'stranišče') ter **ob-** (ABC: *obleitenza*, Primic: *obtergajo*).

Pri analizi štajerske različice knjižnega jezika sem poleg izvirnega slovenskega besedja (Primic: *posheralj* ali *poshirek* 'grlo', *lákotniza* ali *tífhína* 'trebušna votlina', *votlize* 'nosnica') zasledila tudi več germanskih izposojenk (na primer Primic: *arzija* 'zdravilo', *kélder* ali *kévder* 'klet', itd.).

5.5 Prekmurski knjižni jezik

V okviru Ogrske se je v 18. stoletju v Prekmurju in Porabju izoblikovala norma prekmurskega, že v ožje krajevne govore usmerjenega, knjižnega jezika (Orožen, 1996: 375),⁴⁶ prve besede v prekmurskem knjižnem jeziku pa so zapisane v abecedniku (*Abecedarium Szlovenszko* anonimnega avtorja iz leta 1725) in katekizmu (*Mali Katechismus* Franca Temlina⁴⁷ iz leta 1715),⁴⁸ ki sta nastala, kakor tudi podobno že v osrednjeslovenskem kulturnem prostoru, na pobudo dejstva, da se morajo verski nauki med ljudstvo širiti v njim razumljivem, domačem jeziku (Jesenšek, 2005: 32). Na splošno so vsa zgodnja dela, ki so bila napisana v prekmurskem knjižnem jeziku, nastala izključno za potrebe verskega, kasneje še šolskega značaja, in so bila na začetku tudi edine knjige, s pomočjo katerih se je v šolah postopoma začela uveljavljati materinščina kot učni jezik učencev (Novak, 1976: 26–27). Še posebno velikega pomena za osnovno šolo v domačem jeziku je imel v drugi polovici 18. stoletja na tem območju slovenskega kulturnega prostora Mikloš Küzmič, katerega učbenike so ponatisnili še velikokrat po njegovi smrti (Novak, 1976: 54–59).

Temeljno delo prekmurskega slovstva je prispeval Štefan Küzmič z delom *Nouvi Zákon* iz leta 1771, s katerim je predstavil mnoge jezikovne rešitve, ki so se samo z nekaj malimi spremembami ohranile še čez celotno 19. stoletje (Novak, 1976: 51; Jesenšek, 2005: 32) in je bil od začetka 19. stoletja vzor mnogim jezikoslovcem pri sooblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika, saj je prekmurščina ohranjala mnogo več starejših in bolj čistih glasov ter oblikovnih značilnosti, kakor osrednjeslovenski prostor (Novak, 1976: 50). Küzmičevo temeljno načelo, prav tako kakor že pred tem v osrednjeslovenskem kulturnem prostoru Trubarjevo, je bilo, da bi bila njegova dela preprosta in razumljiva kar največjemu krogu bralstva, zato za normiranje knjižnega jezika ni upošteval le ozko narečno usmerjenih značilnosti, temveč se je zgledoval po širši okolici in v svojem prevodu svetega pisma, prav tako pa tudi še v drugih delih, uporabljal ravenske in goričke narečne značilnosti (Orožen,

⁴⁶ Prekmurski protestanti 18. stoletja (na primer Š. Küzmič) so prekmurski knjižni jezik imenovali tudi stari slovenski jezik in ga s takšnim poimenovanjem tudi hoteli ločiti od knjižne kajkavščine (Jesenšek, 2005: 28).

⁴⁷ Temlinovo delo je prirejeno po madžarskem *Győri Katechismu* iz leta 1709, ki je prevod Luthrovega *Malega katekizma* (Novak, 1976: 41).

⁴⁸ Šele v 18. stoletju, torej 200 let za ostalim slovenskim kulturnim prostorom, so prekmurski Slovenci dobili prva dela v svojem jeziku. Vzrok za to gre iskati v različnih političnih, zgodovinskih in geografskih okoliščinah, ki so se šele s Küzmičevim delovanjem zdele dovolj nedolžne, da so lahko številne avtorje tega območja spodbudile k razmišljanju o narodotvornosti prekmurskega knjižnega jezika (Jesenšek, 2008: 203).

1996: 103, 317, 361; Jesenšek, 2005: 26; Jesenšek, 2008: 201–202)⁴⁹ ter se tako zgledoval pri osrednjeslovenskih protestantskih piscih, ki so v 16. stoletju normirali osrednjeslovenski knjižni jezik kot nadnarečno tvorbo gorenjščine, dolenjščine in ljubljanskega govora (Jesenšek, 2005: 26). Küzmič se je pri oblikovanju knjižne norme zgledoval pri ustaljenih jezikovnih rešitvah tako iz ustne kakor tudi iz pisne tradicije, iskal pa je tudi nove jezikovne rešitve ter jih smiselno povezoval z že obstoječimi (Jesenšek, 2008: 202).

V prvih desetletjih 19. stoletja so se za prekmurski knjižni jezik zanimali tudi nekateri jezikoslovci s širšega slovenskega kulturnega prostora (na primer Jernej Kopitar, Matija Čop, Ožbalt Gutsman), ki so jezik Küzmičevega prevoda nove zaveze obravnavali kot zgled lepe in čiste slovenščine ter ga priporočali v uporabo. V kasnejših desetletjih je prekmurski knjižni jezik igral ključno vlogo pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika (Orožen, 1996: 356–357, 376).

Na tem območju slovenskega kulturnega prostora niso mogli sprejeti osrednjeslovenske knjižne norme, saj se je Prekmurje zaradi narečnih sprememb na glasoslovni in oblikoslovni ter skladenjski ravni⁵⁰ od osrednjeslovenskega narečnega prostora oddaljilo že v 13. stoletju, ko se je slovenščina postopoma začela cepiti na narečja (Orožen, 1996: 317). Je pa knjižna prekmurščina, po eni strani tudi zaradi geografske bližine, precej bolj podobna štajerskemu jeziku in knjižni kajkavščini,⁵¹ predvsem še na oblikoslovni in skladenjski ravni ter v besedju (Orožen, 1996: 317; Jesenšek, 2005: 26),⁵² čeprav se tudi od njiju precej razlikuje (Orožen, 1996: 360).⁵³ Iz različnih virov (na primer vzhodnoslovensko besedje v Dalmatinovem

⁴⁹ Ravensko-goričko okolje je bilo, podobno kakor Ljubljana za osrednjeslovenski kulturni prostor, središče za Slovence na Ogrskem (Jesenšek, 2008: 202). Dolinske glasoslovne značilnosti so pričele v prekmurski knjižni jezik prodirati šele proti koncu 19. in v 20. stoletju (Novak, 1976: 12; Jesenšek, 2005: 26).

⁵⁰ Deloma moramo upoštevati tudi izvirno besedje alpskega in panonskega narečnega prostora, ki se med seboj razlikujeta tudi po drugačni pomenski motivaciji, besedotvornih vzorcih, drugačni razvrstitvi besedotvornih obrazil (Orožen, 1996: 363).

⁵¹ Kljub temu, da se je knjižna kajkavščina na tem delu slovenskega kulturnega prostora sicer uporabljala v cerkvene namene kar precejšnje časovno obdobje, pa se prekmurski Slovenci nikoli niso istovetili s kajkavci, in prav iz tega razloga knjižni kajkavščini ni nikoli uspelo, da bi na tem območju postala dominantni jezik (Jesenšek, 2005: 27).

⁵² Na prekmurski knjižni jezik pa je poleg madžarščine močno vplivalo tudi domače okolje prekmurskega narečnega prostora, kar se predvsem dobro lahko vidi v samem besedju, ki ga avtorji črpajo iz svojega domačega okolja. Mnoge besede so se ohranile še iz praslovanskega besednega zaklada, tem pa so se pridružile tudi še mnoge iz sosednjih narečji in kajkavščine (Novak, 1976: 15–17).

⁵³ Tako kajkavščina kakor tudi prekmurščina sta se izoblikovali na nekdanji panonsko-slovenski govorni podlagi, vendar pa se njuna glasoslovna sistema precej razlikujeta med seboj, čeprav je na prvi pogled težko najti razlike, ki pa se kažejo predvsem na glasoslovni ravni ter tudi pri besedotvornih obrazilih in poimenovanjih. V prekmurščini tega obdobja lahko sicer zaznamo mnoge kajkavske izposojenke, vendar pa lahko vidimo, da sta si

Registru) sicer vemo, da je zveza med osrednjeslovenskim in vzhodnoslovenskih kulturnim prostorom, predvsem vzhodnim obrobjem, v 16. stoletju sicer obstajala, a do poenotenja obeh jezikov⁵⁴ ni moralo priti zaradi pregona slovenskih protestantov (Orožen, 1996: 375; Jesenšek, 2008: 201). Sistema pa se sicer močno razlikujeta tudi v besedju,⁵⁵ ki je bilo v osrednjeslovenskem prostoru pod vplivom nemščine (Orožen, 1996: 376), na območju vzhodnoslovenskega narečnega prostora pa pod vplivom madžarščine (Orožen, 1996: 356). Vpliv madžarske kulture in jezika na prekmurski knjižni jezik lahko na primer zaznamo v črkopisu, ki so ga na tem območju slovenskega kulturnega prostora z manjšimi spremembami uporabljali vse do leta 1913. To je bil madžarski črkopis, ki se najlepše vidi v zapisu sičnikov in šumnikov, zapis ostalih glasov pa je prilagojen glasovni podobi prekmurskega narečnega prostora (Novak, 1976: 13–14). V jeziku prekmurskih pisateljev druge polovice 18. stoletja je mogoče zaznati madžarski vpliv tudi še v besedju, saj so nekateri avtorji (na primer Temlin, nekoliko manj Š. Küzmič, idr.) uporabljali tudi tujke iz madžarščine, in v skladnji (Novak, 1976: 42).

V nadaljevanju bom analizirala prekmurski knjižni jezik, kakršen se pojavlja pri Mihalu Bakošu (*Slovenski abecedár*, izšlo v Pozonu leta 1786) in Miklošu Küzmiču (*ABC knjižica na národní šoul hasek*, izšlo v Büdinu leta 1790 in *Evangeliarium*, izšlo v Sombotelu leta 1804).

5.5.1 Glasoslovje in naglas

V analiziranih delih se pojavlja monoftongično-diftongičen sistem izhodiščnih slovenskih dolgih vokalov. Prekmurski knjižni jezik tega obdobja pozna diftongizacijo izhodiščno slovenskega *ě* in *ō* v *ej* in *ou* ter diftongizacijo umičnonaglašene *e* v *ej*, v izglasju se včasih pojavlja tudi še diftong *oj* (< -i). Pri ostalih vokalih pa se uporabljajo monoftongi. Prekmurski knjižni jezik pozna tudi e-jevsko vokalizacijo *ě*.

precej neenaki, predvsem tudi zato, ker je knjižno kajkavščino od knjižne prekmurščine oddaljeval čakavski, tudi štokavski, knjižni vpliv, ki na območje med Muro in Rabo ni segal (Orožen, 1996: 360–363).

⁵⁴ Nekateri zapisi (na primer Košičev zapis v *Starinah železnih in salajskih Slovanov*) na primer pričajo, da so mnogi kranjski potujoči trgovci Prekmurcem poceni ponujali Trubarjeva in Dalmatinova dela (Jesenšek, 2008: 201).

⁵⁵ V purističnem obdobju 19. stoletja so bile mnoge osrednjeslovenske popačenke iz nemščine v veliki večini primerov nadomeščene z vzhodnoslovenskimi nadomestki (Orožen, 1996: 376).

Prekmurski knjižni jezik tega obdobja je izvedel naglasni umik na prednaglasni *ě*, ki ga avtorji zapisujejo z *ej*, pozna pa tudi naglasne umike tipa *sest'ra*, *ko'sa* in *mæg'la* ter splošnoslovenska naglasna premika. Mešani naglasni tip v oblikoslovju ni dobro ohranjen (Küzmič: *vu vrejmeni*), je pa dobro ohranjen končniški naglasni tip (Küzmič: *zelenyá*).

5.5.1.1 Samoglasniki

Pri analizi glasoslovja prekmurskega knjižnega jezika sem zasledila naslednje značilnosti v zapisu samoglasnikov:

Issln. dolgi samoglasniki

- *ā* se zapisuje kot *e* (Küzmič: *dén*, *veřz*, Bakoš: *denésnyi dén*);
- *ā* se zapisuje kot *a* (Küzmič: *glářz*, *dvá*);
- *ē* se zapisuje kot *e* (Küzmič: *fzrczé*);
- *ě* se zapisuje kot *ej*, *e* ali *i* (Küzmič: *fzvejti*, *mejřzeczi*, *vu beřlom gvanti*, *Diteta*, Bakoš: *lejpa*, *klejt*, *fřvéto Trojřztvo*);
- *ē* se zapisuje kot *e* (Küzmič: *devétdefřét*, *ime*, *pét*);
- *ī* se zapisuje kot *i* (Küzmič: *zíde*);
- *ō* se zapisuje kot *ou*, *au* ali *u* (Bakoš: *Boug*, *noucs*, *meřzou* 'meso', *zaub* 'zob', Küzmič: *pout*, *nouga*, *fřunczi* 'soncu');
- *ō* se zapisuje kot *ou* (Bakoš: *rouka*, *mouzg* 'mozek', *rokou*, Küzmič: *mourja*, *mou'si* 'mořje');
- *ū* se zapisuje kot *ü* (Bakoš: *vüřta*, Küzmič: *drügi*, *vōra* 'ura').

Issln. kratki samoglasniki

- *ə*- se zapisuje kot *e* (Küzmič: *czeczao* ‘začel’, *pekeo* ‘pekel’, Bakoš: *denésnyi*);
- *-ə* se zapisuje kot *a* (Küzmič: *fzam* ‘sem’);
- *â*- se zapisuje kot *a* (Küzmič: *brata*);
- *-â* se zapisuje kot *a* (Küzmič: *brat, náfz*);
- *è*- se zapisuje kot *e* (Küzmič: *szedem*);
- *-è* se zapisuje kot *e* (Bakoš: *pecs*);
- *ě*- se zapisuje kot *e* (Küzmič: *delo, leto, mefzto*);
- *-ě* se zapisuje kot *e* (Küzmič: *v/zem*);
- *ę*- se zapisuje kot *e* (Küzmič: *glédat*);
- *-ę* se zapisuje kot *e* (Küzmič: *pogléd*);
- *ì*- se zapisuje kot *i* (Küzmič: *hi’sa*);
- *-ì* se zapisuje kot *i, e* ali *ü* (Küzmič: *fzin, mér* ‘mir’, *pafztérje* ‘pastirji’, *blüzi* ‘blizu’);
- *ò*- se zapisuje kot *o* (Küzmič: *prejk Czedron potoka, vola*);
- *-ò* se zapisuje kot *o* (Küzmič: *fztolec, dvor*);
- *ô*- se zapisuje kot *o* (Küzmič: *moka* ‘muka’);
- *-ô* se zapisuje kot *o* (Küzmič: *fzo*);
- *û*- se zapisuje kot *ü* (Küzmič: *krüha*);
- *-û* se zapisuje kot *ü* (Küzmič: *vküp, Düh*).

Issln. umično naglašeni samoglasniki

- **e** > **ej** (Küzmič: *vu vrejmeni*);
- **a** > **e**: (Bakoš: *megla*);
- **o** > **ou**: (Küzmič: *voda, konec, fzoufide*).

Nenaglašeni samoglasniki

- **a** se zapisuje kot **e** ali pa je **izpadel** (Küzmič: *Peter, Veliki Pétek*, Bakoš: *tork, mouzg* 'mozek');
- **a** se zapisuje kot **a** ali **i** (Küzmič: *kricsécsega*, Bakoš: *zaverzi, zapouvid, Bo'za* 'božja', *vola tvoja, vu Jezufi Kriřtuři* 'v Jezusa Kristusa');
- **e** se zapisuje kot **e** ali **i** (Bakoš: *ponedejlek, zvelicsanye, cslovik, zapouvid*);
- **ě** se zapisuje kot **e** (Küzmič: *vplenicze*);
- **ę** se zapisuje kot **e** (Küzmič: *vrouke, nefzpametni, mejřzec*);
- **i** se zapisuje kot **i**, **e** ali pa je **izpadel** (Bakoš: *řpotlivczi, právdi, na pouti, právdi Gofřpodovoj*, Küzmič: *prejdgajte, Vřzi řř. Patriárke, nařziteli*);
- **izglasni i** se zapisuje kot **i** ali **oj** (Bakoš: *právdı Gofřpodovoj*);
- **o** se zapisuje kot **o** (Küzmič: *Gofřpodne, molítev, leto*, Bakoš: *tejlo*);
- **ø** se zapisuje kot **o** (Bakoš: *vu roké*, Küzmič: *poti*);
- **izglasni ø** se zapisuje kot **ov** (Küzmič: *csreřdov* 'sredo');
- **u** se zapisuje kot **ü** ali **i** (Bakoš: *lűbléni*, Küzmič: *pűřřtíni, sűmleřnya* 'šumljenja', *lidjé*);
- **izglasni u** se zapisuje kot **i** (Bakoš: *Prouti tvořemi bli'znyemi krivo ne řřvedocsi*, Küzmič: *vrejmeni*).

5.5.1.2 Soglasniki

Pri analizi soglasnikov prekmurskega knjižnega jezika sem zasledila naslednje značilnosti v zapisu izhodiščnih slovenskih soglasnikov:

- skupina **ɒl** > **u** (Küzmič: *napuni*);
- **ʃ** > **r** (Küzmič: *mrtvi*, *krfzt*) oziroma > **er** (redkeje) (Bakoš: *zaverzi*);
- **ń** > **ny** ali **n** (Bakoš: *nyiva*, Küzmič: *znaménnya*, *opomínaj*);
- **í** > **l** ali **ln** (Bakoš: *kráľeftvo*, *vola*, *lübléni*, *zemli*, Küzmič: *voule*, *Nedelne*, *lidém*);
- izglasni **-l** > **-o** (Küzmič: *pravo* 'pravil', *Angyeo Gofzpodnov*) ali pa je izpadel (Bakoš: *Szto* 'stol');
- izglasni **-h** > **-j** (Küzmič: *dén Tréj Králov*);
- nezveneči nezvočniki v izglasju se v zapisu ohranjajo (Bakoš: *Boug*);
- zveneči nezvočniki v začetku besede ali v notranjih zlogih postanejo nezveneči (Küzmič: *bribli'sáva*, *glüpi* 'gluhi');
- glas **v** na začetku besede včasih izpade (Küzmič: *ládanya* 'vladanja');
- večkrat se lahko pojavlja tudi protetični glas **v** (Bakoš: *vűfzta*);
- skupina **šč** se v zapisu ohranja (Küzmič: *odpüscsanye*, *ocsiscsávajo*);
- premena soglasniškega sklopa **kt** > **št** (Bakoš: *da ti dobro bode i dugo 'zivés na toj zemli, fteró tebi tvoji Boug hocse dati*, Küzmič: *fteri koli fzo ga pa gori príjali*);
- premena soglasniškega sklopa **tm** > **km** (Küzmič: *vu vinejsnyo kmiczo*);
- premena soglasniškega sklopa **pt** > **ft** (Küzmič: *fticze nebefzke*);
- skupina **dl** v opisnem deležniku je v zapisu ohranjena (Küzmič: *vadlűvao*);
- skupina **črě** se v zapisu ohranja (Küzmič: *csrejdov* 'čredo');

- skupina **dc** se v zapisu ohranja (Bakoš: 'Zaloudecz 'želodec').

5.5.2 Oblikoslovje

Iz analiziranih besedil sem ugotovila, da prekmurski knjižni jezik zelo dobro ohranja vse tri spole (Bakoš: *Boug, brezi kaftige*, Küzmič: *dejte*) in vsa tri števila (Küzmič: *dvá z-fzvoji Vucseníkov*).

V nadaljevanju sledi analiza samostalniške in pridevniške besede, zaimkov ter glagolov.

5.5.2.1 Samostalniška beseda

Pri analizi samostalnikov prekmurskega knjižnega jezika sem zasledila naslednje posebnosti sklonskih končnic:

Samostalniki moškega spola

Ednina

- Končnica im. ed. sam. m. sp. je **ničta** (Bakoš: *Boug, cslovik*) ali > **-om** (Küzmič: *Evangyliom*);
- končnica rod. ed. sam. m. sp. je **-a** (Bakoš: *Bogá*, Küzmič: *delo Evangelista, od fztráha, roda Dávidovoga, vraga*) ali pa > **-oma** (Küzmič: *kalendárioma*) oziroma > **-noga** (Bakoš: *Gofzpodnoga Bogá* 'gospoda boga');
- končnica daj. ed. sam. m. sp. > **-i** (Küzmič: *hválo Bougi, színi Dávidovomi*);
- končnica tož. ed. sam. m. sp. > **-i** (Bakoš: *vu Jezufi Kriřtuři* 'v Jezusa kristusa');
- končnica mest. ed. sam. m. sp. > **-i** (Bakoš: *po tvojem predrágom řzini, k obedi*, Küzmič: *Pri řz. Marki, i mejřzecři*);

- končnica orod. ed. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je **-om** tudi pred funkcijsko mehкими soglasniki (Küzmič: *fzkrühom, fzvojim mo'som*).

Množina

- Končnica im. mn. sam. m. sp. je **-i** (Bakoš: *fspotlivczi*, Küzmič: *gobavczi, glüpi* 'gluhi'), **-e** (Küzmič: *Vucsenícze* 'učeniki'), **-je** (Küzmič: *vitézje*) oziroma **-ie** (Küzmič: *I pafzterie fzo bili*) ali pa **-iom** (Küzmič: *Evangyeliom* 'Evangeliji');
- končnica daj. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je **-om** (Bakoš: *grejhom, greisnikom*, Küzmič: *Vucseníkom, fztroskom*)
- končnica mest. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je **-ih** (Küzmič: *lüdih, vu vfzejh tvojih vörnih*);
- končnica or. mn. sam. m. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve **-i** (Küzmič: *med poutnimi tivárisi*).

Samostalniki ženskega spola

Ednina

- Končnica rod. ed. samostalnikov nekdanje a-jevske sklanjatve je **-e** (Bakoš: *brezi kaftige* 'brez kazni', *dobroute*, Küzmič: *puna miloscse, i praviczse*);
- končnica daj. ed. sam. ž. sp. je **-i** (Bakoš: *vnevouli tvojoj, pogibeli* 'pogubi');
- končnica mest. ed. sam. ž. sp. je **-i** (Bakoš: *na pouti, v nocsí, právdí Gofzpodovoj*, Küzmič: *püfztíni, vu vodi*), ničta (Küzmič: *vu ostarij*) ali pa > **-aj** (Küzmič: *zvezjdaj, vu králefzki hi'saj, vu knigaj*);
- končnica orod. ed. sam. ž. sp. je **-o** (Küzmič: *vu püfztino, pod fztreho*) oziroma > **-ov** (Bakoš: *Molitev pred jejfztvinov*, Küzmič: *z-Maríov, zemlov*);
- končnica orod. ed. sam. nekdanje i-jevske sklanjatve je > **-jov** (Küzmič: *med czerkevjev*).

Množina

- Končnica im. mn. sam. ž. sp. je **-e** (Bakoš: *dobroute*, Küzmič: *fzteze, vplenicze*) ali je > **-i** (Bakoš: *lejpe molitvi*);
- končnica im. mn. sam. nekdanje *i*-jevske sklanjatve je **-i** (Bakoš: *lejpe molitvi*);
- končnica mest. mn. sam. nekdanje *i*-jevske sklanjatve > **-ih** (Küzmič: *rejcsih*);
- končnica orod. mn. sam. nekdanje *i*-jevske sklanjatve je > **-ami** (Küzmič: *molítvami, dverami*).

Samostalniki srednjega spola

Ednina

- Končnica im. ed. sam. sr. sp. je **-o** (Bakoš: *kráľeřtvo*, Küzmič: *delo, drejvo*) ali pa > **-ou** (Bakoš: *meřzou*), > **-a** (Küzmič: *néba* 'nebo'), > **-e** (Bakoš: *zvelicsanye*, Küzmič: *drevje, dejte, 'Sidovje* 'židovstvo'), > **-en** (Küzmič: *bremen* 'breme') oziroma > **-ej** (Küzmič: *fřtvorjenjej* 'stvarjenje');
- končnica rod. ed. sam. sr. sp. je lahko > **-o** (Bakoš: *ni řzlugo* 'ne sluge') ali **-a** (Bakoš: *z czejloga řzrczá, od řztráha*);
- končnica mest. ed. sam. sr. sp. > **-i** (Bakoš: *na nébi* 'na nebu', Küzmič: *vu řzunczi*);
- končnica orod. ed. sam. sr. sp. nekdanje *o*-jevske sklanjatve je **-om** tudi pred funkcijsko mehkimi soglasniki (Küzmič: *pred říczo*) ali pa > **-a** (Bakoš: *z czejloga řzrczá* 'z vsem srcem').

Množina

- Končnica im. in tož. mn. sam. sr. sp. je **-a** (Bakoš: *vřřzta, znájga* 'znanja', *vřřzta*, Küzmič: *znaménya*);

- končnica daj. mn. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je **-am** (Küzmič: *k-vü/ztam*);
- orod. mn. sam. sr. sp. nekdanje o-jevske sklanjatve je **-ami** (Küzmič: *z-fzvojjimi fzlugami, pred dverami*).

5.5.2.2 Pridevniška beseda

Pri analizi pridevnika v prekmurskem knjižnem jeziku sem zasledila naslednje značilnosti:

- vrsta se izraža z levim, tj. pridevniškim prilastkom (Bakoš: *po tvojem predrágom fziní, fzvétó Troj/z tvo*), ki pa se včasih nahaja tudi desno od odnosnice (Küzmič: *z-Maríov zarocsenov*);
- svojina se izraža z levim pridevniškim prilastkom (Küzmič: *Zakariásovim fzinóm, Angyeo Gofzpodnov*), lahko pa tudi z desnim prilastkom, ki ga tvori predložna zveza od + samostalnik v rodilniku (Küzmič: *vno'sini od Ivana*).

Zasledila sem tudi nekaj značilnosti sklanjanja pridevnikov:

Pridevniki za moški spol

- Končnica rod. in tož. ed. prid. m. sp. (živi) je pretežno **-ega** (Bakoš: *tvojega Gofzpodnoga*, Küzmič: *ja/fz fzam gláfz kricsécsega, cslovecsega, pridoucsega*), včasih pa > **-oga** (Bakoš: *obati ná/fz od hüdoga, z czejloga Szrczá*, Küzmič: *oblecsenoga, roda Dávidovoga, prvorodjenoga*);
- končnica orod. ed. prid. m. sp. je **-im** (Küzmič: *z-mejhkim*) ali pa > **-om** (Küzmič: *v-mejhkom*).

Pridevniki za ženski spol

- Končnica daj. ed. prid. ž. sp. > **-oj** (Bakoš: *právdi Gofzpodovoj*).

5.5.2.3 Zaimek

Pri analizi prekmurskega knjižnega jezika sem zasledila naslednje značilnosti:

- kazalni zaimek (Küzmič: *vu **onom** vrejmeni*);
- zaradi premene soglasniške skupine *kt-* > *st-* se pridevniški zaimek kaže kot *ster*, *-a*, *-o* (Bakoš: *da ti dobro bode i dugo 'živés na toj zemli, fteró tebi tvoj Boug hocse dati*, Küzmič: *Vidévsí pa fžpozuali fžo rejcs, stera je povejdana*).

5.5.2.4 Glagol

Pri analizi glagola v prekmurskem knjižnem jeziku sem zasledila naslednje značilnosti:

- uporablja se dolgi nedoločnik na *-ti* (Bakoš: *da ti dobro bode i dugo 'živés na toj zemli, fteró tebi tvoj Boug hocse dati*);
- končnice glagolov za 2. oziroma 3. osebo ednine m. sp. so v zapisu > *-ao*, *-ou*, *-o* (Küzmič: *vörvao, zácsao, sou, odgouvoro*);
- velelnik glagolov v 1. os. ed. in 1. os. mn. se včasih tvori s pomočjo vrivanja *-ava-* (Küzmič: *Oprávlaj delo Evangyelistá, fžlü'sbo tvojo dopunyavaj.*), enako se tvorijo tudi ponavljalni glagoli (Küzmič: *ár fže bribli'sáva odküplenyé vaſfe*);
- prihodnjik se izraža tudi s pomočjo dovršnega sedanjika in opisnega prihodnjika z glagolom *hoteti* (Bakoš: *da ti dobro bode i dugo 'živés na toj zemli, fteró tebi tvoj Boug hocse dati*, Küzmič: *gda lidjé fžejhno li bodo od fžtráha, i csákanya onih, stera prídejo na veſz fžvejt*).

5.5.3 Besedotvorje

V prekmurskem knjižnem jeziku se izpeljanke tvorijo s priponami, ki so značilne tudi za tri različice slovenskega knjižnega jezika, nekaj pripon pa je posebnih.

- Vršilec dejanja se lahko izraža z naslednjimi priponami:

za moški spol: **-ač** (Küzmič: *Pifzácsom* '(s) pisarjem', *fzejács* 'sejalec, sejač'), **-ar** (Küzmič: *poglavár*), **-ark** (Küzmič: *Vfzi fz. Patriárke*), **-ik** (Bakoš: *cslovik*), **-nik** (Küzmič: *Mantrnika* 'mučenika', *vucseník*), **-el** (Küzmič: *Mati Sztvoritela*), **-ec** (Küzmič: *fzküsávecz*, *fzámeecz*) ter **-elj** (Küzmič: *Roditelje nyegovi*);

za ženski spol: **-ica** (Küzmič: *Prorokicza*, *vratáricza*, *ovcsárnicza*, *grejsnicza*, *Pomocsnicza*).

- Nosilec lastnosti se lahko izraža s priponami **-ec** (Küzmič: *gobavecz*), **-ina** (Küzmič: *fztarisína*, *vno'sina*), **-nik** (Küzmič: *poglavník* 'poglavar', *Zárocsnik* 'zaročenec'), ter **-teo** (Küzmič: *priáteo*, *Obefzeliteo*, *nepriáteo*) oziroma **-elj** (Küzmič: *nepriátelje*).
- Kraj, kjer je kaj se lahko izraža s priponami:

za moški spol: **-ec** (Küzmič: *mejfzecz*) ter **-išče** (Küzmič: *vu vekivecsna prebiválicsca*);

za ženski spol: **-ica** (Küzmič: *v- temniczo*, *med pseniczo*) ter **-ina** (Küzmič: *püfztína*, *globocsína*).

- Manjšalne pripone so naslednje:

za moški spol: **-ec** (Küzmič: *fztolecz*, *ográdecz*), **-ek** (Küzmič: *Szinek*);

za ženski spol: **-ica** (Küzmič: *ládjicza*).

V izbranih besedilih sem zasledila tako germanske kakor tudi madžarske izposojenke ter mnogo kajkavskih vplivov, poleg tega pa sem v izbranih besedilih našla tudi mnoge arhaične besede.

- Starocerkvenoslovanska tradicija se kaže v arhaičnih besedah, ki se pojavljajo na mestih, kjer se v preostalem slovenskem narečnem prostoru nahajajo izposojenke iz nemščine ali drugih tujih jezikov: Küzmič: *Vrág*, *poganom*, *brejg* 'gora', *glád*, *právda*, *bremen* 'breme', *vu temniczo*, *dobro drejvo dober fzád rodí*, *Hí'sni zákon* 'hišni red', *Vfzaki fzvétek Sz. Meffo pobo'sno pozlüsaj* 'vsaki praznik sveto mašo poslušaj', *ne praznühj* 'ne nečistuj', *decza* 'otroci', *Jezus Díka lejpoga dr'sánya!*, *Jezus Lübvav naffa!*, *Po tvoji brítki mokaj!* 'muki', *Mati Sztvoritela!* 'stvarnika, Boga'.

- Kajkavski vplivi: Küzmič: *od fzvoji betegouv* 'od svoje bolečine', zovi 'pokličí', *pítali* 'vprašali', *csüli* 'čuli, slišali'.
- Madžarski vplivi: Küzmič: *bátrivno pamet* 'hrabro pamet', *Prvoga Szombotel/fzkoga Püspeka* 'škofa', *csida je kejp* 'podoba, slika' *ete, i napifzek, vadlúvao je* 'izpovedal je', *mester* 'kristus', *Váras* 'mesto, kraj'.
- Nemški vplivi se večinoma kažejo v glagolskih zloženkah, v nekaterih primerih pa tudi v samostalniki: Küzmič: *v-mejhkom gvanti, mantránye, mrtvi gori fztanyüjejo, i doli pokleknovisi molili fzo je*.

6 SKLEP

Razsvetljenje je v slovenski kulturni prostor prineslo mnogo ugodnih sprememb, tudi na področju uveljavljanja slovenščine kot učnega jezika v šolstvu, kar je bilo ključnega pomena tako za povečanje števila pismenih, kakor tudi za formiranje novega sloja slovenskega prebivalstva, tj. posvetnega slovenskega meščanskega izobraženstva. Kljub šolskim reformam, ki so na slovenskem narodnostnem ozemlju dopuščale tudi slovensko osnovno šolo, pa slovenščina kot učni jezik ni imela v vseh slovenskih pokrajinah enakih možnosti: največ možnosti je imela na Kranjskem in Goriškem, na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju pa so jo v šolah upoštevali le izjemoma, uporabljali pa so jo večinoma narodno zavedni učitelji. To lahko prištejemo predvsem dejstvu, da je bilo na Kranjskem in Goriškem največ slovensko govorečih učencev, na Koroškem in Štajerskem so se slovenski učenci šolali skupaj z nemškimi otroci, v Prekmurju pa skupaj s madžarskimi. Tudi število učbenikov, ki so se uporabljali v tem obdobju, je bilo v štirih slovenskih pokrajinah različno, čeprav so bili ti v vseh štirih pokrajinah dvojezični nemško-slovenski, v Prekmurju madžarsko-slovenski, izjemoma tudi slovensko-madžarski. Takšna oblika tiskanja osnovnošolskih učbenikov je bila sicer določena na podlagi *Splošne šolske naredbe*, z njo pa se je dajala prednost učenju nemščine oziroma madžarščine, slovenščina pa je pri tem imela le drugotno vlogo, vlogo pomožnega učnega jezika, s pomočjo katerega bi se učenci lažje naučili nemščine oziroma madžarščine.

Slovenska besedila, ki so nastala v tem obdobju slovenskega kulturnega razvoja, niso bila napisana v enotnem knjižnem jeziku, temveč v treh jezikovnih različicah slovenskega knjižnega jezika: kranjski, koroški in štajerski ter v prekmurskem knjižnem jeziku, ki so bili v tem obdobju pomembni tudi za zapisano besedo slovenskih osnovnošolskih učbenikov ter za pouk v osnovnih šolah in drugih izobraževalnih ustanovah s slovenskim učnim jezikom. Najvažnejše v tem obdobju razvoja šolstva je bilo namreč, da se izobrazba približa največjemu številu ljudi, saj je samo izobrazba ključnega pomena za najugodnejši razvoj gospodarske dejavnosti, to pa je bilo mogoče storiti le s čim bolj poznanim, domačim jezikom, takšnim, ki bi bil čim bližje učenčevemu lastnemu govorjenemu jeziku, ki bi jih k učenju privabljal in ne odbijal. Deželne šolske komisije, zadolžene za distribucijo učbenikov so to lahko dosegle le tako, da so vsako slovensko pokrajino zalagale z učbeniki napisanimi v njihovi jezikovni različici.

Tri različice slovenskega knjižnega jezika in prekmurski knjižni jezik so se med seboj najbolj razlikovale pri zapisovanju glasov, v oblikoslovju in v besedju, vendar pa so avtorji pri pisanju uporabljali najbolj tipične narečne značilnosti, ki so se sicer med posameznimi avtorji istega narečnega območja in tudi v delih istega avtorja velikokrat razlikovale, predvsem zato, ker knjižna norma v tem obdobju slovenskega kulturnega razvoja še ni bila dobro ustaljena, še posebej pa ne v takšnih besedilih, kot so učbeniki. Poleg tega so se avtorji kranjskega in koroškega območja v nekaterih primerih sklicevali še na pravopisno tradicijo preteklih obdobji, avtorji štajerskega in prekmurskega območja pa na kajkavsko knjižno tradicijo. Besedila zapisana v prekmurskem knjižnem jeziku se od besedil v kranjski, koroški in štajerski knjižni različici, ki so zapisana v bolj ali manj poenoteni bohoričici, razlikujejo tudi še po pravopisu, saj se je v tem delu slovenskega kulturnega prostora večinoma uporabljal madžarski črkopis, ki pa je obsegal le zapis sičnikov in šumnikov, v redkih primerih pa še zapis nekaterih drugih glasov, na primer *ö* in *ü*.

Značilnosti glede naglasa je težko razbrati, saj analizirani avtorji redkeje uporabljajo naglasna znamenja.

Pri pregledu glasoslovja lahko opazimo, da se pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika in prekmurski knjižni jezik večinoma razlikujejo pri zapisovanju izhodiščnega slovenskega *ā* in *ǣ*- (v kranjski knjižni različici je to *a*, v koroški in štajerski knjižni različici se poleg zapisa *a*, večkrat pojavlja tudi zapis *e*, v prekmurskem knjižnem jeziku pa se pojavlja izključno *e*), *ě* (v kranjski knjižni različici se pojavljata zapisa *ej* ali *e*, v koroški knjižni različici se poleg zapisa *e* pojavlja še odraz *ie*, v štajerski knjižni različici avtorji nihajo med uporabo *ej*, *ie* ali *e*, v prekmurskem knjižnem jeziku pa se pojavljajo zapisi *ej*, *e* in *i*), *ō* (v kranjski, koroški in štajerski knjižni različici avtorji nihajo med zapisom *o* ali *u*, v prekmurskem knjižnem jeziku pa uporabljajo zapis *ou* ali *au*, redkeje tudi *u*) ter pri zapisu kratko naglašanih in nenaglašanih vokalov, ki jih je prizadela različna stopnja samoglasniškega upada. Razlike lahko opazimo tudi pri zapisu soglasnikov in soglasniških skupin, kakor na primer issln. skupine *ol* oziroma *ol* (v kranjski knjižni različici je to *ov*, v koroški knjižni različici *u* ali *ol*, v štajerski knjižni različici *ou*, *ov* ali *u*, v prekmurskem knjižnem jeziku pa *u*), pri zapisu soglasniškega sklopa *šč* (v kranjski knjižni različici se pojavlja izključno zapis *š*, v koroški knjižni različici avtorji nihajo med zapisi *š*, *šč*, *šč* in *sč*, v štajerski knjižni različici med zapisoma *š* in *šč*, v prekmurskem knjižnem jeziku pa se zapis *šč* ohranja), *í* in *ń*, pri pojavljanju švapanja (v več primerih se pojavlja v kranjski in koroški

knjižni različici, v manjšem številu primerov pa tudi v štajerski knjižni različici, v prekmurskem knjižnem jeziku se ne pojavlja) in soglasniške premene *kt-* > *št-* v prekmurskem knjižnem jeziku ter drugih oblik zapisovanja zaradi delovanja različnih narečnih palatalizacij. Vse to je vplivalo tudi na različno podobo oblikoslovja in besedotvorja.

Tudi pri oblikoslovju lahko opazimo več posebnosti. V sklanjatvenih vzorcih posameznih pokrajinskih različic slovenskega knjižnega jezika in v prekmurskem knjižnem jeziku je mogoče opaziti analogije po posameznih sklanjatvah, največ po nekdanji ženski *a*-jevski (končnice *-am*, *-ah*, *-ami*, itd.) ter nekdanji moški in srednji *o*-jevski sklanjatvi ter posledično izginjanje prvotne *u*-jevske in *i*-jevske sklanjatve. Različno je zapisovanje večine samostalniških končnic za vse tri spole, čeprav je srednji spol dobro ohranjen samo v prekmurskem knjižnem jeziku, v ostalih knjižnih različicah pa ga je prizadela ali maskulinizacija (kranjska in koroška knjižna različica) ali feminizacija (koroška in štajerska knjižna različica), v nekaterih primerih je maskulinizacija prizadela tudi samostalnike ženskega spola (koroška knjižna različica). Prav tako velja za dvojino, ki je dobro ohranjena samo v koroški knjižni različici in prekmurskem knjižnem jeziku, pri kranjskih in štajerskih avtorjih pa se večinoma opušča pri sklanjanju samostalnikov, v nekaterih primerih pa se uporablja pri spreganju glagolov ali pri različnih zaimkih. Pri glagolih se posamezne knjižne različice in prekmurski knjižni jezik večinoma razlikujejo pri zapisu glagolskih končnic za 2. in 3. osebo ednine m. sp. sedanjika ter pri zapisu velelnika in prihodnjika.

Tudi pri pregledu besedotvorja in besedja lahko opazimo veliko razlik. Prekmurski knjižni jezik je na primer ohranil veliko arhaičnega besedja, tudi v tistih primerih, kjer se v ostalih treh različicah slovenskega knjižnega jezika že uporabljajo prevzete besede iz nemškega jezika, v besedilih štajerske knjižne različice pa lahko najdemo več primerov neologizmov, ki so jih avtorji sami sestavili iz že obstoječih (večinoma domačih) besed. Pri vseh obravnavanih avtorjih lahko opazimo, da je uporabljeno besedje primerno otrokovemu življenjskemu okolju in starosti: avtorji na primer radi uporabljajo otrokom poznane besede, s katerimi opisujejo kmečka opravila in življenje na kmetiji, otrokom poznane cerkvene in verske obrede, življenje med šolskimi klopmi, itd.; prav tako pa lahko opazimo tudi, da slovenski razsvetljenci pri prevajanju iz tujejezične predloge večinoma ne uporabljajo tujih lastnih imen, ampak se sklicujejo na domača slovenska, ki so, v primerih, da je govora o otroku, manjšalnice.

7 LITERATURA

Andoljšek, I. (1978). *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj 1550–1869*. Ljubljana: DDU Univerzum.

Benedik, F. (1999). *Vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 56–86.

Brancati, M. (2004). *L'organizzazione scolastica nella Contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1915*. Gorizia: Associazione culturale "M° Rodolfo Lipizer".

Bratina, S. (2002). Prispevki slovenske duhovščine k šolstvu. V: Vetrih, Joško (ur.). *L'arcidiocesi di Gorizia dall'istituzione alla fine dell'Impero asburgico (1751-1918) = Goriška nadškofija od nastanka do konca habsburške monarhije (1751-1918) = Die Erzdiözese von Görz von der Gründung bis zum Ende der Habsburger Monarchie (1751-1918)*. Udine: Forum.

Cassese, M. (2002). Cultura e pastoraltà nei vescovi goriziani tra riformismo ed età napoleonica (1752–1816). V: Vetrih, Joško (ur.). *L'arcidiocesi di Gorizia dall'istituzione alla fine dell'Impero asburgico (1751-1918) = Goriška nadškofija od nastanka do konca habsburške monarhije (1751-1918) = Die Erzdiözese von Görz von der Gründung bis zum Ende der Habsburger Monarchie (1751-1918)*. Udine: Forum.

Ciperle, J. (1980). Oris razvoja šolstva na Slovenskem v drugi polovici 18. stoletja. V: Paternu, Boris (ur.), Pogorelec, Breda (ur.), Koruza, Jože (ur.). *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, PZE za slovanske jezike in književnost.

Čepič, Z. (1979). *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Fekonja, A. (1892). Književnost ogrskih Slovencev. *Dom in svet*. Letnik 5, številka 4, str. 172–176. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Grossi, A. (2002). La stampa religiosa fra '700 e '800. V: Vetrih, Joško (ur.). *L'arcidiocesi di Gorizia dall'istituzione alla fine dell'Impero asburgico (1751-1918) = Goriška nadškofija od*

nastanka do konca habsburške monarhije (1751-1918) = Die Erzdiözese von Görz von der Gründung bis zum Ende der Habsburger Monarchie (1751-1918). Udine: Forum.

Honzak Jahić, J. (2004). Slovenski govornjeni knjižni jezik včeraj in danes. Zgodovinskorazvojni in primerjalni vidik. V: Kržišnik, Erika (ur.). *Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. [Dostopno na <http://www.centerslo.net/files/File/simpozij/sim22/HonzakJahic.pdf>.]

Ilešič, F. (1902). *O pouku slovenskega jezika: njega dosedanje smeri in bodoča naloga*. Ljubljana: Slovenska šolska matica.

Ilešič, F. (1906). *Počutki štajersko-slovenske književnosti v 18. stoletju*. Maribor: Tiskarna Sv. Cirila.

Jesenšek, M. (1992). Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo*. Letnik 37, številka 7, str. 173–181.

Jesenšek, M. (1996). Poskus periodizacije razvoja oblik na -č in -ši v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja. *Jezik in slovstvo*. Letnik 41, številka 4, str. 179–198.

Jesenšek, M. (2001). Stične točke pri oblikovanju slovaškega in prekmurskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*. Letnik 46, številka 7/8, str. 297–304.

Jesenšek, M. (2005). *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo.

Jesenšek, M. (2005). Zgodovinska dinamika prekmurskega jezika. V: Vugrinec, Jože (ur.), Mesarič, Franc (ur.). *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci.

Jesenšek, M. (2008). *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost.

Jesenšek, M. (2009). Trubarjeva in Küzmičeva različica knjižnega jezika. *Slavistična revija*. Letnik 56/2008, številka 4, letnik 57/2009, številka 1, str. 199–209.

Kardelj, E. (1953). Splošne pripombe k narodnemu vprašanju. *Naša sodobnost*. Letnik 1, številka 5, str. 385–409. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Kardelj, E. (1956). Obdobje narodnega prebujenja. *Naša sodobnost*. Letnik 4, številka 12, str. 1057–1078. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Kokolj, M. (1977). *Prekmursko šolstvo*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Kos, J. (1996). *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kos, J. (2000). *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.

Legan Ravnikar, A. (2009). Krščanska terminološka leksika v slovarju stare knjižne prekmurščine. V: Smole, Vera (ur.). *Obdobja* 26. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

[Dostopno na <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/sim26/LeganRavnikar.pdf>.]

Lemut, S. (2009). Razlikovalna raba samostalnika v osrednje- in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, Samostalni v Matejevem evangeliju Primoža Trubarja in Števana Küzmiča, diplomsko delo. [Dostopno na <http://dkum.uni-mb.si/IzpisGradiva.php?id=11071>.]

L., I. (1884). Šolstvo na Štajerskem, zlasti na slovenskem delu v 18. in 19. stoletji. *Učiteljski tovariš*. Letnik 24, številka 4, str. 58–60. [Dostopno na <http://www.dlib.si>]

Müller, J. (2005). Prekmursko besedje v Registru 1584?. V: Vugrinec, Jože (ur.), Mesarič, Franc (ur.). *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci.

Neweklowsky, G. (1997). Jezik Gutsmanovega katekizma 1762. V: Pogorelec, Breda (ur.). *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave*. Zbornik referatov 6. srečanja slavistov Celovec–Ljubljana, 1989. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Novak, V. (1976). *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Okoliš, S. (2009). *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Orel, I. (1995). Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja. *Jezik in slovstvo*. Letnik 40, številka 5, str. 172-175.

Orel, I. (2001). Slovenski pisni jezik nekdanj in danes – med izročilom in govorom. V: Vidovič Muha, Ada (ur.). *Obdobja* 20. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

Orel, I. (2009). Starejša besedila kot vir preučevanja zemljepisnih jezikovnih razlikov. V: Smole, Vera (ur.). *Obdobja* 26. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Orel, I. (2010). Slovanstvo v zgodovini slovenskega jezika. [Dostopno na <http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/46%20SSJLK/Orel.pdf>.]

Orožen, M. (1986). Vprašanja prekmurskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*. Letnik 31, številka 6, str. 191-197. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Orožen, M. (1996). *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Orožen, M. (1996). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Orožen, M. (2003). *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Zora 26.

Orožen, M. (2010). Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost.

Pavlič, S. (1972). *Prizadevni šolniki na Slovenskem v obdobju 1774–1914*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Pavlič, S. (2000). Jurij Alič, poljanski rojak, duhovnik in šolnik. *Loški razgledi*. Letnik 47, str. 69–76. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Pogorelec, B. (1967). Nastajanje slovenskega knjižnega jezika od začetkov do konca 18. stoletja. V: Vurnik, France (ur.). *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Pogorelec, B. (1973). Delež Koroške pri procesu ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika v 19. stol.. V: Kmecl, Matjaž (ur.). *SSJLK IX*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, str. 71–81.

Pogorelec, B. (1981). Ustalitev pisne in knjižne norme slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju: teze. V: Paternu, Boris (ur.), Jakopin, Franc (ur.), Koruze, Jože (ur.). *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu)*. XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti, str. 113–116.

Pogorelec, B. (1993). Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Slovenski jezik II*. Maribor: Obzorja.

Jevnikar, M. (1993). *Karel Mihael Attems: Slovenske pridige*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, str. 7–13.

Pogačnik, J. in F. Zadavec (1973). *Zgodovina slovenskega slovstva*. Maribor: Obzorja.

Prunč, E. (1973). Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem. V: Kmecl, Matjaž (ur.). *SSJLK IX*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, str. 59–70.

Rajh, B. (2002). *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Rigler, J. (1986). *Razprave o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Slovenska matica.

Schmidt, V. (1988a). *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem (od naselitve do 1805)*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Schmidt, V. (1988b). *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem (1805–1848)*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Skubic, M. (1997). *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Smej, J. (2005). Jezik Knige molitvene 1783 Mikloša Küzmiča v primerjavi z jezikom rokopisa Iàcske. V: Vugrinec, Jože (ur.), Mesarič, Franc (ur.). *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci.

Snoj, M. (2003). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.

- Stabej, M.** (2010). *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Stanonik, M.** (2009). Dinamičnost žanrskega sistema slovenske slovstvene folklorne v 19. in 20. stoletju. V: Fikfak, Jurij (ur.), Slavec Gradišnik, Ingrid (ur.). *Traditiones*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 129–167.
- Šekli, M.** (2003). Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). V: Kržišnik, Erika (ur.). *Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. [Dostopno na <http://www.centerslo.net/files/File/simpozij/sim22/Sekli.pdf>.]
- Škofic, J.** (2004). Od narečja h knjižnemu besedju (po gradivu za slovenski lingvistični atlas). V: Kržišnik, Erika (ur.). *Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. [Dostopno na <http://www.centerslo.net/files/File/simpozij/sim22/Skofic.pdf>.]
- Šverc, A.** (2007). *Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Toporišič, J.** (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Urbančič, B.** (1993). *Slovensko-češki kulturni stiki*. Ljubljana: Mladika.
- Vovko, A.** (1977). *Prekmursko šolstvo skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Vide Ogrin, P.** (2009). Slovenski biografski leksikon. Elektronska izdaja. [Dostopno na <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:header/VIEW/>.]
- Vidmar, L.** (2009). *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerodne korespondence Žige Zoisa*, disertacija. Nova Gorica: [L. Vidmar]. [Dostopno na <http://www.p-ng.si/~vanesa/doktorati/interkulturni/6Vidmar.pdf>.]
- Vodopivec, B.** (2003). *Slovenska zgodovina v besedi in sliki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vodopivec, P.** (2006). *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.
- Zorko, Z.** (2005). Prekmursko narečje med Muro in Rabo na vseh jezikovnih ravneh primerjalno z današnjim nadnarečnim prekmurskim knjižnim jezikom. V: Vugrinec, Jože

(ur.), Mesarič, Franc (ur.). *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci.

Zorko, Z. (2009). *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost.

Zwitter, F. (1957). Anton Tomaž Linhart in njegovo zgodovinsko delo. *Naša sodobnost*. Letnik 5, številka 1, str. 1–13. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

8 VIRI

Anonimen (1777). *Knishiza spitavanya téh pet glavih shtükov kershanskoga navüka: ... is nemshkih prestavlena, ino tretjo krat vün dana.* Pritiskana v' Gratz: pri Widmanstätterskih Erbih.

Anonimen (1807). *Abeceda: sa shole na kmétih v' zesárskeh kraléveh deshélah; is némshkiga prestavlena.* V' Lublani: natisnena inu se najde per Joannesu Retzerju némshkeh shól natiskávzu.

Anonimen (1810). *ABC bukvize sa Slovenze taku dobru sa te odsrashene, koker te maihine otroke; kateri se brati navuzhiti shelijo.* V' Marburg: pertisneno pri Ignatiusu Dunsheggi. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Anonimen (1813). *Bukvar sa shóle na kmétih v' zesárskih kraljévih deshelah is Némshkiga prestávljen ino sa Slovénze naprávljen.* V' Zelovzi: natís njen ino se najde per Joannesu Leonu stamparju. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Alič, J. (1814). *Majhine bukvize branja sa sholarje na desheli v' esterrajharskimu Zesarstvu.* V' Gradzu: se najdejo pri vsih bukvivesarjih, natisnjene pri gospodu Kienreihu. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Bakoš, M. (1786). *Szlovenszki abecedár za drouvno deczo vö stámpani.* V' Posoni: pri Simoni Petri Weberi.

Debevec, J. (1808). *Majhine perpovedvanja.* U' Lublani: per Joannesu Rezerju. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Felbiger, J. I. M., Edling, J. N. J. (1777). *Sern ali Vonusetek teh metodneh buqvi possebnu sa dushelske uzhenike ú zésarskeh kraileveh dushellah.* Dunej: stisnen per slahtnimu gospodu Joshefu od Kurzboeka. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Gutsman, O. (1780). *Evangelie inu branje ali pisme na vse nedele inu jimenitne prasnike zielega leta resdelene.* V' Zelouzi: vtisnjene skus Aloisia Ignazia Kleinmayerja, deshelistvega stamparja. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Gutsman, O. (1790). *ABC ali Bukvize teh zherk inu besied sa şhularje inu druge, katiri ozhejo se navuzhiti prau slovensku brati*. Celovec: v'tisnjene per Joshefu Şhotterju şhtamparju.

Kopitar, J. (1808). *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach : bey Wilhelm Heinrich Korn. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Kumerdej, B. (1800). *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zesarskih krajlevih deshelah*. V' Lublani: stiskane, inu se najdejo per Andreju Gaslerju. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Küzmič, M. (1790). *ABC kni'sicza na národni soul haszek = ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra*. V-Büdini: stampana z-kraleszkimi visnye soule pizskmi.

Küzmič, M. (1804). *Evangeliarium. Slov. Szvéti Evangyeliomi Pouleg Kalendárioma, i Réda Rimszkoga na Vsze Nedelne, i Szvetesnye Dni z-Obcsinszkoga szvetoga Pizma*. V Szombothelyi: [s. n.]. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Jarnik, U. (1814). *Sbér lépíh ukov sa Şlovensko mladíno is Némskiga ino Latinskiga prestavlenih, is Ştaro-Şlavenskiga ino Pemskiga preravnanih, nikotérih pa novo sloshenih*. V-Zelovzu: per Joanesu Leonu, shtamparju. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Pohlin, M. (1789). *Abecedika ali Plateltof sa tiste, katiri se otte Krajnsku brati navzhiti*. V' Lublani: [s. n.]. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Pohlin, M. (1798). *Abecedika ali Plateltof sa tiste, katiri se otte Krajnsku brati navzhiti*. V' Lublani: [s. n.].

Primic, Nepomuk, J. (1812). *Abezeda sa Şlovénze: katéri se hózhejo Şlovénsko brati nauzhiti*. V' Gradzu : natisnjena ino se najde per Aloisiju Tushu.

Primic, Nepomuk, J. (1814). *Novi némshko-slovénshki bukvar, al A. B. C. otrokon léhko sastoplen*. Grätz: im Verlag bey Josepha Miller. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Primic, Nepomuk, J. (1813). *Némshko-slovénske branja*. V' Némshkim Gradzu: v' salógi napródaj pri Joséfi Milerz. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Vodnik, V. (1811). *Abezeda sa perve shole*. V' Lublani: natisnena per Leopold Egerju. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Vodnik, V. (1811). *Kershanski navuk sa Illirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga zesarstva*. Lublana: se najde per H. W. Korn bukveprodajavzu. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Vodnik, V. (1811). *Pismenost ali gramatika sa perve shole*. V' Lublani: natisnil Leopold Eger: na prodaj v' sholah. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Vodnik, V. (1812). *Kershanski navuk sa Illirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve franzoskiga zesarstva*. Lublana: se najde per H. W. Korn bukveprodajavzu. [Dostopno na <http://www.dlib.si>.]

Vodnik, V. (1812). *Abezéda ali Asbuka, Das ABC-Buch, L'Abécé*. V' Lublani: na prodaj per Vilhelmu Korn.